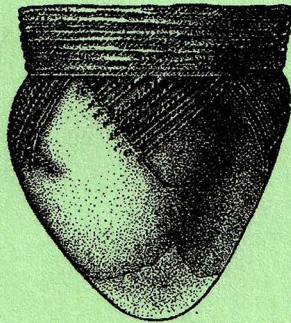

Управління культури і туризму Полтавської облдержадміністрації
Центр охорони та досліджень пам'яток археології
Історико-культурний заповідник "Більськ"

ОХОРОНА ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ

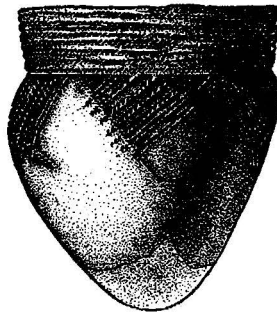

Полтава
Видавництво "Фірма "Техсервіс"
2006

Управління культури і туризму Полтавської облдержадміністрації
Центр охорони та досліджень пам'яток археології
Історико-культурний заповідник "Більськ"

ОХОРОНА ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ

Полтава
Видавництво "Фірма "Техсервіс"
2006

УДК 902.2 (719)
ББК 63.4 (4УКР) + 79.0
О 92

Редкалегія:

Гаврилюк Н.О., доктор історичних наук, Голова Польового комітету ІА НАН України; **Годзенко В.Д.**, начальник управління культури і туризму Полтавської облдержадміністрації; **Вадімов В.М.**, доктор архітектури, академік Української Академії архітектури; **Максименко Г.М.**, заступник директора Центру охорони та досліджень пам'яток археології; **Обломський А.М.**, доктор історичних наук; **Скорий С.А.**, доктор історичних наук; **Терпиловський Р.В.**, доктор історичних наук, професор; **Супруненко О.Б.** (*відповідальний редактор*), кандидат історичних наук, заслужений працівник культури України; **Фасій Г.І.**, заступник начальника управління культури і туризму Полтавської облдержадміністрації.

Рецензенти:

Козак Д.Н., доктор історичних наук, професор; **Волошин Ю.В.**, доктор історичних наук, доцент

Друкується за рішенням Вченої ради Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, протокол №2 від 27.12.2006 р.

При передруку чи іншому використанні матеріалів збірника посилання на джерело обов'язкове. Відповідальність за достовірність матеріалів, наведених фактів, правильність цитувань та посилань несуть автори статей.

О 92 **Охорона та дослідження пам'яток археології:** Матеріали 7-го науково-практичного семінару: 36. наук. статей / Редкол.: Гаврилюк Н.О., Годзенко В.Д., Супруненко О.Б. та ін. — Полтава: Вид-во "Фірма "Техсервіс", 2006. — 72 с.

ISBN 966-8892-16-X

До уваги читача пропонуються матеріали 7-го науково-практичного семінару, присвяченого охороні та дослідженню пам'яток археології, проблемам підготовки археологічної частини тома "Зводу пам'яток історії та культури" по Полтавській області, досвіду роботи над виданням, пропозиціям щодо діяльності археологів і краєзнавців Полтавської та Сумської областей.

Для археологів, істориків, пам'яткоохоронців, краєзнавців.

ББК 63.4 (4 УКР) + 79.0

ISBN 966-8892-16-X

© Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, 2007
© Бровко Н.Д., Верещака В.М., Володарець-Урбанович Я.В., Гейко А.В., Годзенко В.Д., Головка І.В., Калашник Є.С., Корота О.В., Кулагова І.М., Лугова Л.М., Луговий Р.С., Мельникова І.С., Осадчий Є.М., Приймак В.В., Сапегін С.В., Супруненко О.Б., Тимошук А.І., Тітков О.В., Шерстюк В.В., 2006

ВІДНОВЛЕННЯ РОБОТИ НАД «ЗВОДОМ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ» — НЕВІДКЛАДНЕ ЗАВДАННЯ

Традиційно археологи у кінці року підводять підсумки польового сезону — того, що «накопали» за рік, того, що хотілося або не вдалося зробити, за браком часу чи коштів, того, що бажали видати.

Та наш семінар, вже традиційний (це вже 7-й науково-практичний семінар «Охорона та дослідження пам'яток археології»), дещо відійде у своїй роботі від звичної тематики. Звісно, залишиться місце і суто науковим повідомленням та доповідям, які прозвучать у Котельві, у приміщенні історико-культурного заповідника «Більськ». Всі матеріали та тези доповідей, сподіваюся, будуть опубліковані і збагатять науку та краєзнавство...

Але, сьогодні на науково-практичній частині семінару, нам необхідно знайти шляхи виконання невідкладного завдання. Воно, з одного боку порівняно просте, при наявності коштів, а з іншого — у протилежному випадку, — складне. Проте, вирішувати його доведеться лише нам і лише наявними силами.

Ви добре знайомі з багаторічною «епопеєю» підготовки «Зводу пам'яток історії та культури» 1980-х рр. Тоді, практично, матеріали тому зводу по Полтавщині були підготовлені майже повністю. Але реалії нашої історії, економічні труднощі відсунули появу видання на два десятиріччя у майбутнє. Після появи Указу Президента України 2000 р. робота над «Зводом» в областях нашої Держави продовжилася. У деяких, наприклад, на Чернігівщині, на Дніпропетровщині — вона входить у завершальну фазу. Невдовзі черга Полтавської області.

А, як знаєте, в плані підготовки «Зводу» у нас помітних зрушень не спостерігалось. Це залежало не тільки від авторської групи, не тільки від керівників закладів та керівництва управління. Просто, вважалося, що «Зводу» не буде і він не потрібен. До того ж, цей рядок фінансування необхідних заходів в області забезпечувався коштами лише на рівні просто звітності.

Та пройшов час і «Звід» необхідно готувати. Притому, силами не найбагатшої галузі — «культури». А тому ми розпочали заходи підготовки з тої ділянки цієї роботи, де, сподіваємось, можливі позитивні результати. А саме — з *археологічної частини* цього капітального видання. Знаємо, що тут є чимало проблем, що тут потрібні кошти. Але їх мало і ними потрібно раціонально розпорядитися.

Сьогодні хотілося б почути від Вас пропозиції: щодо проведення цієї роботи, щодо складу авторської групи, по конкретній участі в ній тих чи інших закладів, з відновлення діяльності спеціалізованої робочої групи — обласної редколегії, і, звісно, по, так би мовити, «темпам» підготовки.

Варто зробити аналіз, що виконано і в якому вигляді існують наявні матеріали-статті. І які справи з ілюстративною частиною. Адже старі ілюстрації вже не вдовольняють Головну редакцію «Зводу».

Та найперше — визначитися зі «Словником» тих пам'яток, що ввійдуть до «Зводу». Краще було б, коли б він співпав зі Списком нововиявлених археологічних об'єктів, який нам треба затвердити у 2007 році, напередодні ймовірного розгортання приватизації земель.

Отже, роботи вдосталь і бажано її провести оперативно. Вже зранку наступного дня Вам треба бути на Більському городищі, з огляду на появу там чергових траншей та скіфських поховань...

Тому ми чекаємо від Вас виважених і реальних пропозицій у вигляді рекомендацій семінару. Плідної Вам роботи і позитивних зрушень у справі, про яку йде мова.

Відзначимо, що на «археологічних теренах» маємо чимало видавничих здобутків, які, сподіваюся, можна сповна використати у підготовці археологічної частини тому «Зводу пам'яток історії та культури» по Полтавській області. У 2004 р. побачили світ три видання в серії «Матеріалів з підготовки «Зводу» — монографічні дослідження полтавських, сумських та київських фахівців — «Старожитності золотоординського часу Дніпровського лісостепового Лівобережжя» (авт. Супруненко О.Б., Приймак В.В., Мироненко К.М.), «Старожитності Кременчука» (авт. Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Кракало І.В., Тітков О.В.), «Пізньюскіфські та пізньюзарубинські старожитності Полтавщини» (авт. Кулатова І.М., Супруненко О.Б., Терпиловський Р.В.). 2005 р. — серія монографічних досліджень з вивчення околиць Комсомольська на Полтавщині: «Старожитності околиць Комсомольська», частина I (авт. Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Артем'єв А.В., Маєвська С.В.), «Унікальний комплекс золотоординського часу з Волошиного у пониззі Псла», частина II (авт. Супруненко О.Б., Артем'єв А.В., Маєвська С.В.); у 2006 р. — продовження цієї серії видань: «Кургани з похованнями золотоординського часу поблизу Волошиного у пониззі Псла», частина III (авт. Супруненко О.Б., за участю Маєвської С.В., Артем'єва А.В., Горбенка С.О.); «Кургани між сс. Дуканичі та Солонці на Нижньому Пслі», частина IV (авт. Супруненко О.Б.), на-самкінець, академічна робота «Нові археологічні дослідження на Кременчуччині», видана Інститутом археології НАН України (авт. Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.). Археологічна проблематика по «Зводу» традиційно мала місце і в окремому розділі наукового збірника Полтавського краєзнавчого музею за 2004 і 2005 рр., і в трьох останніх випусках «Археологічного літопису Лівобережної України» за 2005-2006 рр., де з'явилася відповідна рубрика.

Проблематиці «Зводу» присвячені й численні публікації вчених Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури і туризму Полтавської облдержадміністрації, Полтавського краєзнавчого музею, Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішні, Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка, Історико-культурного заповідника «Більськ», інших наукових закладів, яких за останні два роки з'явилося більше 50. Отже, серйозна справа має бути продовжена.

Щиро вітаю від імені Полтавської облдержадміністрації, від себе особисто всіх учасників-археологів, наших сумських колег.

Щастя Вам, здоров'я, наукової та археологічної снаги.

**ПРО ПІДГОТОВКУ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЧАСТИНИ
ТОМУ «ЗВОДУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ
«ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ»
(Роботи Центру археології)**

Підготовка матеріалів тому «Зводу пам'яток історії та культури» по Полтавській області розпочалася ще у 1980-ті рр. На 1989 р. виявилася повною мірою укладеною археологічна частина-блок статей до цього енциклопедичного видання, підготовлена колективом наукових співробітників-археологів Полтавського краєзнавчого музею та рядом учених міст Києва, Москви, Полтави і Харкова. Понад 3000 статей досить об'єктивно відображали пам'яткове розмаїття найдавнішої культурної спадщини Полтавщини.

Але попри позитивну оцінку цієї роботи Головною редколегією «Зводу», історичні події кінця ХХ ст. не дали змоги оприлюднити ці матеріали в окремому виданні. Змінилися загальні вимоги, мова видання, а ініціативна група з підготовки «Зводу» припинила своє існування.

Починаючи з 2000 р. робилися спроби відновити роботу над підготовкою видання. Вони полягали в укладанні перспективних та детальних планів роботи на десятиліття, плануванні фінансування на проведення додаткових досліджень, перекладі старих статей українською мовою.

Реальним результатом цих заходів стало проведення додаткових обстежень як округи Більського городища у Котелевському і Зіньківському районах (1994-1995 рр.), так і території окремих міст області, зокрема, Хоролу (1994 р.), Кременчука (2003 р.), Полтави (1998, 2003 рр.), Комсомольська (2002-2003 рр.), Миргорода (2004 р.). Ці дослідження значно розширили перелік наявних нововиявлених пам'яток, спричинили до появи цілої серії наукових видань, де висвітленні матеріали розвідок й обстежень у формі, близькій до подачі у «Зводі» (*Старожитності Хоролу, 1994, 56 с.; Старожитності Кременчука, 2004, 160 с.; Супруненко, 1998, 157 с.; Мироненко, Супруненко, 2004, с.220-223; Супруненко, Пуголов, 2005, с.132-147 та ін.*)

У 2002-2004 рр. виділялося й мінімальне фінансування з метою повторного обстеження та більш детального вивчення території окремих районів області, в яких, м'яко кажучи, археологи бували лише епізодично.

У цифрах показники цього фінансування склали: 2002 р. — 830 грн.; 2003 р. — 7800 грн. та 2004 р. — 7000 р. Звісно, таких коштів не вистачило на суцільне обстеження території всіх районів, хоча певні польові роботи були виконані. Зокрема, обстеженнями були охоплені переважна більшість земель у межах Диканського, Зіньківського (2004 р.), Кременчуцького (2003 р.), Решетилівського і Новосанжарського (2002-2003 рр.), Котелевського (2002-2003 рр.) районів, міст Зінькова (2002 р.), Кобеляк (2001 р.) та Лубен (2006 р.). В їх

результаті виявлено, обстежено й описано додатково понад 700 пам'яток — поселень, курганів, їх груп, майданів, стоянок тощо, уточнені дані попередніх розвідок.

Внаслідок проведення археологічної експертизи земельних ділянок в області, за 2004 — 2006 рр. кількість нововиявлених об'єктів археології збільшилася ще на 300. Наслідки цих робіт, наприклад, в окрузі мм. Комсомольськ, Кременчук, Кременчуцькому, Решетилівському і Козельщинському районах переважно вже оприлюднені друком у фахових наукових виданнях і мають бути включені до «Зводу» (*Старожитності Кременчука, 2004, 160 с.; Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артем'єв, Маєвська, 2005, 140 с.; Супруненко, Артем'єв, Маєвська, 2005, 80, 2 с.; Супруненко, Маєвська, Артем'єв, Горбенко, 2006, 140 с.; Супруненко, 2006, 146 с.; Супруненко, Шерстюк, 2006, 140 с.*)

Крім того, в серії випусків «Матеріалів до укладання «Зводу» (вип. 1-3) побачили світ й три монографічні дослідження за тематичним принципом, підготовлені фахівцями Києва, Сум і Полтави — «Старожитності золотоординської доби Дніпровського лісостепового Лівобережжя» (*Супруненко, Приймак, Мироненко, 2004, 86 с.*), «Пізнньоскіфські та пізнньозарубинецькі старожитності Полтавщини» (*Кулатова, Супруненко, Терпиловський, 2005, 136 с.*), «Старожитності околиць Комсомольська» (*Кулатова, Мироненко, Супруненко, 2004, с.5-46*).

Суттєвою джерельною базою для підготовки «Зводу» мають стати понад 100 наукових видань археологічного профілю, що побачили світ у Полтаві й області завдяки діяльності ВЦ «Археологія» Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, а, насамперед, у статтях і публікаціях наукового журналу «Археологічний літопис Лівобережної України» (*числа 1-20 за 1997-2006 рр.*). До них має долучитися і досить значний реєстр видань інших закладів, де вміщені наукові археологічні публікації, — фахового часопису «Український керамологічний журнал» (*Опішня*), наукових збірників Полтавського краєзнавчого музею, окремих видань Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка та ін. Тільки перелік суто археологічних публікацій у всіх цих працях перевищує 2500 позицій.

Тому на черзі дня постає доцільність відновлення роботи обласної робочої групи з підготовки «Зводу», поновлення Словника видання і розгортання роботи авторського колективу з підготовки статей. А в ході цієї діяльності стане зрозумілим, які території ще потребуватимуть додаткових археологічних обстежень, огляду, фотографування тощо.

Звісно, така робота має бути відновлена не тільки складом «старого» авторського колективу, а з його відповідним розширенням за рахунок нових сил, а також із дотриманням авторських прав дослідників 1980-х рр. До речі, у будь-якому разі отриманий результат цієї роботи може бути оприлюднений друком як у спеціальних «закритих» для широкого загалу виданнях, так і в популярних брошурах з реєстрами пам'яток по районах, вміщений у електронному вигляді в мережі Інтернету.

ДО ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЧАСТИНИ “ЗВОДУ ПАМ’ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ” ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (Роботи Полтавського краєзнавчого музею)

Робота з підготовки археологічної частини “Зводу пам’яток історії та культури” по Полтавській області, як і всього видання в цілому, розпочалася понад 20 років тому. Її виконання було покладено на археологів Полтавського краєзнавчого музею: співробітників сектору охорони та досліджень пам’яток археології і відділу археології. До співпраці були також залучені фахівці Інституту археології НАН України, Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка, Полтавської обласної організації Українського товариства охорони пам’яток історії та культури, краєзнавці.

Робота над проектом, у першу чергу, передбачала проведення в області значних за обсягом польових досліджень, з метою обстеження та виявлення пам’яток археології. Впродовж п’яти польових сезонів (1986-1990 рр.) археологічними розвідками було охоплено майже всю територію Полтавської області. В результаті обстежено та картографовано більше 6,5 тис. археологічних об’єктів: давніх городищ, поселень, курганів та їх груп. Виявлено велику кількість нових пам’яток. Серед останніх переважали кургани. Слід відмітити, що більшість з них інтенсивно розорювалася, що з часом могло призвести до їх повного знищення. В задернованому, тобто первісному вигляді, збереглося близько 20% курганних насипів. Ряд курганів взагалі знаходилися в аварійному стані і потребували першочергового дослідження. На п’яти з них були проведені охоронні розкопки (Лугова, 2003, с.23-29; Мельникова, 1990, с.59-65; Супруненко, 1994).

У процесі підготовки «Зводу» за матеріалами археологічних досліджень підготовлено і опубліковано ряд наукових статей (Кулатова, 1989, с.54-58; Мельникова, 1990, с.173-175; Мокляк, 1991, с.67-78.; Ткаченко, 1989, с.93-94; 1990, с.171-173), видано окремі каталоги пам’яток археології по Машівському (Кулатова, Супруненко, 1988, 20 с.), Карлівському районах (Супруненко, 1990, 82 с.) та території м.Полтава (Супруненко, 1988, 24 с.). У науковий обіг, переважно вперше, введені великі фактичні матеріали.

Проте, незважаючи на масштабність проведених робіт, безумовно, не всі пам’ятки вдалося виявити і обстежити. Передусім, це стосується поселень, а також всієї групи старожитностей козацького часу (в той час про них ще не могло бути й мови), які на сьогодні потребують додаткових обстежень.

Наступним, і не менш важливим та трудомістким етапом у підготовці «Зводу», виявилось наукове опрацювання матеріалів, отриманих в результаті проведення польових досліджень, роботи в наукових архівах та бібліотеках. Авторським колективом, який складався з 20-ти чоловік, по пам’ятках археології написано 3212 статей, що втричі перевищувало об’єм Словника, підготовленого на початок проведення польових археологічних обстежень в області.

На вересень 1990 р. археологічна частина «Зводу» була підготовлена до першого рецензування і подана до робочої групи Головної редколегії. В цілому вона отримала позитивну оцінку. Особливо було відзначено велику наукову та пошукову роботу, проведenu в області, а також належний науковий рівень переважної більшості статей, підготовлених з врахуванням методичних рекомендацій, які забезпечували їх уніфікацію.

Проте, як і будь-яка велика робота такого плану, вона потребувала доопрацювання, усунення недоліків та зауважень, уточнення окремих даних. На цих питаннях і була надалі зосереджена наша робота над археологічною частиною видання. Згодом виникла необхідність в їх додатковому опрацюванні, згідно із новими методичними рекомендаціями 1993 р. та перекладу з російської на українську мову. Цю роботу, але вже лише як автори статей, співробітники музею продовжували і після того, як підготовка археологічної частини «Зводу» в області у 1994 р. була передана новоствореній установі – Центру охорони та досліджень пам'яток археології. Проте, у зв'язку з суспільно-політичними змінами у країні, економічною та фінансовою кризами, робота над «Зводом» почала просуватися надто повільно, а потім і зовсім була згорнута. На жаль, і сьогодні ця ситуація майже не змінилася.

І все ж таки, сподіваємося, що зроблене нами не виявиться марним, а робота по «Зводу» буде продовжена і отримає своє логічне завершення в окремому енциклопедичному виданні.

Кулатова І.Н. Разведки в Лубенском районе Полтавской области // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: 2-ой обл. науч.-практ. семинар (18-19 мая 1989 г.) / ТДС. – Полтава: Изд-во «Полтава», 1989. – С.54-58.

Кулатова І.Н., Супруненко А.Б. Археологические памятники Машевского района Полтавской области: Каталог. – Полтава: изд. ПКМ, 1988. – 20 с.

Лугова Л.М. Курганы эпохи бронзы поблизу Кременчука // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2003. – №2. – С.23-29.

Мельникова И.С. Некоторые итоги разведок на Полтавщине // Охрана та дослідження пам'яток археології Полтавщини: 3-й обл. науч.-практ. семінар (квітень 1990 р.) / ТД. – Полтава: Вид-во «Полтава», 1990. – С.173-175.

Мельникова И.С. Раскопки курганов у сел Мушты и Кириленки // Археологические исследования на Полтавщине. – Полтава: изд. ПКМ, 1990. – С.59-65.

Мокляк О.В. До археологічної карти Новосанжарського району // Пам'ятки археології Полтавщини. – Полтава: вид. ПКМ, 1991. – С.67-78.

Супруненко А.Б. Александровский курган эпохи неолита-бронзы в междуречье Сулы и Удая. — Полтава: изд. ЦОДПА, 1994. — Препринт, вып.3. — 32 с..

Супруненко А.Б. Археологические памятники Карловского района Полтавской области: Каталог. – Полтава: изд. УООПИК, 1990. – 82 с.

Супруненко А.Б. Археологические памятники территории города Полтавы и окрестностей: Каталог. – Полтава: изд. ПКМ, 1988. – 24 с.

Ткаченко А.М. Курганы Лохвицкого района // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: 2-ой обл. науч.-практ. семинар (18-19 мая 1989 г.) / ТДС. – Полтава: Изд-во «Полтава», 1989. – С.93-94.

Ткаченко О.М. Разведки в Оржицком районе // Охрана та дослідження пам'яток археології Полтавщини: 3-й обл. науч.-практ. семінар (квітень 1990 р.) / ТД. – Полтава: Вид-во «Полтава», 1990. – С.171-173.

ДО УКЛАДАННЯ РЕЄСТРУ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ ТЕРИТОРІЇ МІСТА ПОЛТАВА

Під час підготовки археологічної частини тому «Зводу пам'яток історії та культури» по Полтавській області однією з найзначніших частин видання повинен стати саме опис старожитностей обласного центру, де зосереджена порівняно велика кількість пам'яток та окремих археологічних об'єктів. Частині з них повинні бути присвячені окремі статті, іншій — згадки у загальному історико-археологічному нарисі по місту, про деякі, вже на сьогодні втрачені чи фактично знищені, — інформація у загальній вступній статті до тому, картографічних матеріалах або картосхемах. У будь-якому разі, для укладання словника стане в нагоді запропонований реєстр старожитностей території міста, укладений науковцями обласного Центру охорони та досліджень пам'яток археології, що використовується на сьогодні у практичній пам'яткоохоронній діяльності. До нього включені існуючі археологічні об'єкти, місцезнаходження та пам'ятки вже повністю або частково знищені господарською діяльністю і внаслідок дії природних чинників, а також місця свого часу існуючих археологічних об'єктів.

Пам'ятки археології національного значення

Комплекс пам'яток літописного «міста» Лтава слов'яно-руської та післямонгольської доби, поселення скіфського часу, полкового міста Полтава козацької доби. 7-4 ст. до н.е.; 9 - пер. пол. 13, друга пол. 13 – 14 ст.; 17-18 ст.

1. **Старополтавське городище**, у пн.-сх. част. Соборного майдану та під забудовою. 12 – поч.13, нашар. 2-ї пол. 13-14, 17-18 ст. Близько 1,0 га.

2. **Городище на Михайлівській гірці**, пров. Першотравневий, подвір'я Св.-Миколаївської церкви. Рубіж 10-11 – 1-ша третина 13 ст. Близько 0,1 га. Значно зруйноване зсувами.

3. **Посад** (селище) **на Інститутській горі**, вздовж Першотравневого просп., Першотравневого пров. та у північно-східній частині парку Перемоги. 10 – поч. 11, 12 – поч. 13 ст. Більше 8 га.

4. Рештки **курганного некрополя** 10-12 ст. в Інститутському гаю. Схили і тераси правого берега струмка Лтава. Заліснений, близько 1,5 га.

5. **Посад** (передгороддя або селище) **літописної Лтави** на Старополтавській (Івановій) горі. 9 – поч. 11, сер. 11 – 1-ша третина 13, 2-га пол. 13 – 14, територія міста-фортеці 17-18 ст.

6. Залишки **поселення скіфського часу**, пошкоджені міською життєдіяльністю, починаючи з 17-18 ст. Вздовж східного схилу Старополтавської (Іванової) гори. Більше 7,5 га. Пошкоджені забудовою.

7. Сліди **курганного некрополя роменської культури** 10 – поч. 11 ст. Петровський парк, північно-східна частина подвір'я музею та кафе «Коварай». У межах 1,5 га.

Нововиявлені археологічні об'єкти

8. Місцезнаходження зруйнованої *групи курганів* ранньоскіфського часу. 8-7 ст. до н.е. Виявлені рештки 2-х курганів — під зупинкою «Техн. університет» і край зах. боку стадіону університету, є знахідки кераміки.

9. *Група курганів*, з 3-х насипів, на подвір'ї: вул. Південна, б. 0,4 га.

10. Місцезнаходження *пізньомезолітичної стоянки* край мису над місцем злиття струмка Чорного. Близько 0,3 га та зона змиву й ерозії.

11. *Група курганів* у складі 13-ти насипів скіфського часу, по вул. Нагірній, 3-5, на кол. садибі лікаря М.Скляфасовського, поряд зі старим Яківчанським кладовищем.

12. *Селище* скіфського часу Патлаївка I, 7-6 ст. до н.е. 4,5 га.

13. *Селище* скіфського часу Патлаївка II, 6-4 ст. до н.е. 3,5 га.

14. *Селище* скіфського часу Патлаївка III, 6-4 ст. до н.е. 6,0 га.

15. *Група курганів I* скіфського часу поблизу Патлаївки та табору російської армії 1709 р. Збереглися сліди 7-ми насипів. 1,5 га.

16. *Група курганів II* поблизу Патлаївки. Рештки 2-х насипів. 0,4 га.

17. *Поселення* доби неоліту, енеоліту, бронзового, раннього залізного віків, пізньозарубинецького часу та 18-19 ст. на території хутора **Марки** (пункт I). V-IV, III, II-I тис. до н.е.; 8-5 ст. до н.е.; 1-2 ст. 2,5 га.

18. *Поселення* доби бронзи та раннього залізного віку, 18-19 ст., на території хутора **Марки** (пункт II). Не менше 8 га (не уточнена, в лісі).

19. *Поселення* доби пізньої бронзи та рештки ґрунтового некрополя бондарихинської культури поблизу хутора **Марки** (пункт III). 12-10 ст. до н.е. 1,5-2 га (не уточнена, в лісі чи забудована базою ФСК «Ворскла»).

20. *Поселення* доби бронзи та раннього залізного віку на території **Вакулинців** (пункт I). II-I тис. до н.е. 1,5 га (не уточнена, задерноване).

21. *Поселення* доби ранньої бронзи та раннього залізного віку на території **Крутого Берега** (пункт II). III-I тис. до н.е. 2,5 га.

22. *Поселення* доби раннього залізного віку та черняхівської культури в центральній частині **Крутого Берега** (пункт I). I тис. до н.е., 3-4 ст. 2,0 га.

23. *Поселення* скіфського часу на території **Крутого Берега** (пункт III, рештки, під забудовою). I тис. до н.е. 7 га.

24. *Поселення* доби енеоліту, ранньої бронзи та раннього залізного віку на схід від **Крутого Берега** (пункт IV). IV-I тис. до н.е. 1,2 га.

25. Сліди *поселення* доби пізньої бронзи і скіфського часу на території **Дублянщини** (пункт I, рештки). Кін. II-I тис. до н.е. 8-9 га, під забудовою.

26. Рештки *поселення* доби неоліту, енеоліту, бронзового, раннього залізного віків, черняхівської культури та 18-19 ст. під залізничним пікетом. V-IV, III, II-I тис. до н.е.; 7-4 ст. до н.е.; 3-4 ст. 1,2 га.

27. *Кургани*, насипи 2-х розораних курганів, біля селища доби бронзи і черняхівської культури Побиванка I. 0,1 га.

28. *Поселення* скіфського часу поблизу *с.Гора* (пункт I, під садками). 6-5 ст. до н.е. 4 га.

29. *Групи курганів* скіфського часу поблизу *с.Гора* (I, II та III). 1,5 га.

30. *Поселення* скіфського часу поблизу *с.Шмигли* (пункт I, під садками та городами). 6-8 га.

31. *Курганоподібний насип* поблизу *с.Щербані*. 0,1 га.

32. *Поселення* скіфського часу в лісі, поблизу *мікрорайону Половки*, в ур. Гришкін ліс. 7-4 ст. до н.е. 4-5 га (не уточнена, заліснена).

33. *Курган*, висотою до 1,5 м, по вул.Донченка (серед дачної забудови, біля огорожі аеродрому, задернований). 0,2 га.

Археологічні місцезнаходження без виявлених на сьогодні культурних нашарувань

34. Сліди *поселення* скіфського часу на місці *Хрестовоздвиженського монастиря*. 7-4 ст. до н.е. 3-4 га (не уточнена, частково заліснена).

35. Місце розташування зруйнованих *курганів* скіфського часу (?) на території нової забудови *Червоного Шляху*. 0,7 га (не уточнена, на садибах).

36. Сліди *поселення* доби пізньої бронзи (бондарихинської культури) по обидва боки від *залізничного мосту через Ворсклу*. 12-10 ст. до н.е. 4-6 га (не уточнена, задернована, під городами та забудовою).

37. Залишки *поселення* доби неоліту-бронзи під дачною забудовою, неподаляк *залізничного мосту* через Ворсклу. V-II тис. до н.е. 3,5 га (не уточнена, під дачами і намивами).

38. Сліди *поселення* доби бронзи на лівому березі Ворскли, нижче *залізничного мосту через Ворсклу*. III-II тис. до н.е. 3 га (не уточнена, під намивами).

39. Сліди *поселення* доби бронзи і давньоруського часу на лівому березі Ворскли, в ур. *Рогізна* (в т.ч. ур.Острів). III-II тис. до н.е. та 12-13 ст. 8 га (не уточнена, задернована, під намивами).

40. *Місцезнаходження* доби неоліту-бронзи на лівому березі Ворскли, нижче *готелю «Турист»*. V-II тис. до н.е. 1,5 га (не уточнена, задернована, під потужними намивами).

41. *Місцезнаходження* доби бронзи та черняхівської культури, у південній частині селища *Климівка*. II тис. до н.е., 3-4 ст. 2,5 га (не уточнена, забудована, під намивами і дамбою).

42. Залишки *поселення* та ймовірно могильника давньоруської доби на лівому березі струмка Чорного. 12-13 ст. 3,5-4,5 га (не уточнена, забудована).

43. Місце розташування зруйнованих *курганів* на території мікрорайону *Алмазний*. Орієнтовна (не уточнена, у забудові в районі Октябрського райвиконкому і торговельного центру).

44. *Місцезнаходження* скіфського часу — рештки поселення, вздовж яру між Пушкарівкою і Садами I. I тис. до н.е. 8,5 га (не уточнена, спроби забудови, під городами).

ДЕЯКІ НОВОВІЯВЛЕНІ ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ ПОЛТАВЩИНИ

У 2004-2006 рр. науковими співробітниками Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури і туризму Полтавської обл.держадміністрації, в ході археологічної експертизи та обстеження земельних ділянок у межах Полтавської обл. відкриті, описані й картографовані кількасот нововиявлених археологічних об'єктів. Безперечно, більшість з них мають увійти до археологічної частини тому «Зводу пам'яток історії та культури» по Полтавській області.

У ході обстежень здійснене уточнення площ цих об'єктів археології, уклалися їх плани, здійснювалася їхня фотофіксація. Нижче наводимо опис частини пам'яток, що не ввійшли до наукової звітності за окремими районами чи великими проектами, та оглядалися автором.

Снітин с., Снітинська сільська рада, Лубенський р-н (правий берег р.Сула).

Група курганів у складі 2-х насипів, знаходяться у межах села, справа від дороги на с.Шеки, за 0,02 км від неї, на території сучасного сільського кладовища. Кургани мають висоту 0,9 і 0,5 м, діаметр 30 та 22 м відповідно. Насипи задерновані, практично вся площа вкрита могилами сільського кладовища.

Воскобійники с., Воскобійницька селищна рада, Шишацький р-н (лівий берег р.Стеха — р.Грунь-Ташань — р.Псел).

Група курганів у складі 10-ти розораних насипів, висотою 0,3-0,7 м, діаметром 15-25 м. Розташована за 0,5 км на південний захід від села, на вододільному підвищенні рівня другої надзапальної тераси невеличкої річечки Стеха і Псел. Кургани розташовані двома компактними мікрогрупами, які розділені шосе сс. Михайлики-Ковалівка. Перша мікрогрупа складається з 3-х курганів (№№ 1-3), друга — з 6-ти (№№ 5-10). Курган № 4 розташований дещо окремо, не входячи до складу жодної з мікрогруп.

Клименки с., Калашниківська сільська рада, Полтавський р-н (лівий берег р.Полузір'я — р.Ворскла).

Три поодиноких розораних **насипи курганів**, висотою 0,5, 0,8 і 1,0 м та діаметром 15, 20 і 25 м відповідно. Курган № 1 знаходиться за 1,25 км на північ від с.Клименки і за 0,1 м на захід від свердловини, над схилом останцеподібного пагорба другої тераси лівого берега р.Полузір'я. Курган № 2 розташований за 0,5 км на північний захід від околиці с.Андріївка Решетилівського р-ну і за 1,0 км на південний захід від кургану № 1, на мису першої надзапальної тераси лівого берега р.Полузір'я. Курган № 3 — за 1 км на південь від кургану № 2 і за 0,7 км на північний захід від с.Клименки, на другій надзапальній терасі лівого берега тієї ж річки. Кургани немовби вишикувані дугою, з північного сходу на південь. Всі розорюються.

Бочанівка с., Новоселівська сільська рада, Полтавський р-н
(вододіл рр. Свинківка і Коломак — р.Ворскла).

Група дуже розораних **курганів** у складі 5 насипів, розташована на лівому березі р.Свинківка, на незначному дноподібному підвищенні. Група розташована за 0,3 км на південний захід від південної околиці села, за 0,05 км на північний схід від польової дороги на с.Ковалівка, поблизу сільського кладовища. Кургани розміщені компактною групою. Висота насипів — 0,2-0,4 м, діаметр 15-25 м.

На кургані № 3, біля північної поли, виявлений уламок стінки ліпного горщика доби бронзи з шерехатою поверхнею, темно-сірого кольору, з коричневими крапленнями. Тісто з домішками піску і шамоту. Вірогідно, група оглядалася Г.О.Сидоренко та О.Б.Супруненко у 1981 р., в ході здійснення польових робіт у підшефному колгоспі. Тоді на розораних насипах курганів були виявлені виразні уламки ліпного посуду культури багатоваликівної кераміки та зрубного часу.

Полтава, м., Донченка вул., Київський р-н Полтави
(вододіл рр. Полузир'я — Ворскла).

Курган, висотою 1,5 м і діаметром 35 м, знаходиться за 0,5 км на північний захід від корпусів Полтавського автоагрегатного заводу і за 0,1 км на схід від огорожі військового аеродрому. Насип задернований, поріс деревами і чагарниками. Розміщений серед дачної забудови, на території подвір'я.

Радянське с., Радянська сільська рада, Кобеляцький р-н
(лівий берег р.Дніпро).

Поселення епохи пізньої **бронзи** розташоване на півострові високого лівого берега Дніпра, в ур.Пелехи, край західної частини Орликівського гранітного кар'єру. У стінці кар'єру, відведеного ще у 1980-х рр., виявлено культурний шар потужністю близько 1,5 м. Стратиграфічна ситуація виглядає таким чином:

0-0,25 м — дерн;

0,25-1,70 м — культурний шар (гумусований темно-сірий пісок);

з 1,70 м і нижче — материковий світлий пісок.

Знахідки представлені дрібними уламками кераміки з шерехатою поверхнею, темно-коричневого кольору, тісто — із домішками шамоту і піску. Виявлена кераміка невизначна. Здійсненню зачисток заважає глибина кар'єру та проведення в ньому робіт. Заліснена площа збережених решток поселення складає близько 0,5 га.

Отже, результатами цих суто моніторингових обстежень стало виявлення одного напівзруйнованого поселення, трьох груп курганів та чотирьох окремих поодиноких насипів, раніше, фактично, невідомих археологам, що черговий раз впевнює у доцільності проведення попередніх обстежень перед наданням земельних угідь для різних форм господарської діяльності.

Повідомлення має на меті звернути увагу на необхідність наукової фіксації масових археологічних об'єктів, що можуть бути знищені у ході господарських робіт.

З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ КАТАКОМБНИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ НА ПОЛТАВЩИНІ

Історія вивчення катакомбних пам'яток доби бронзового віку на Полтавщині нараховує вже більше століття, проте істотних результатів дослідники до останнього часу так і не отримали. Таке сталося не через унікальність катакомбних поховань чи поселень в нашому краї, а з-за недосконалості дослідницької методики розкопок та руйнування поверхневих нашарувань місцезнаходжень поселень і стійбищ. На заваді була й слабка технічна забезпеченість дослідників курганів ХХ ст., що стало причиною відсутності виявлених катакомбних поховань (Супруненко, Кулатова, Мироненко та ін, 2005, с.132).

Перші катакомбні знахідки відкриті на Полтавщині ще в кін. ХІХ ст., за розкопок курганів поблизу с.Верхня Мануйлівка на Пслі та с.Олексіївка, на місці сучасної околиці Кременчука — Великої Кохнівки (Щербачєв, 1894, с.39-42; Антонович-Мельник, 1926, с.81). Більше їх виявлено на поч. ХХ ст. у курганах лівобережного Поорілля українським істориком та археологом Д.Я.Яворницьким (Еварницький, 1897, с.327-329; 1907, с.140-150).

На поч. ХХ ст. у музеях Полтавщини і Катеринославщини почали складатися перші збірки випадкових знахідок — посуду, знарядь праці і предметів стародавнього озброєння (Супруненко, 1989, с.220; 2000, с.34-35). В огляді археологічної збірки Полтавського музею, підготовленому відомим українським археологом М.Я.Рудинським, опис катакомбних знахідок перевищив тільки два абзаци (Рудинський, 1928, с.40, 41). На поч. ХХ ст. частково розкопаними археологами виявилися лише кургани у Гречаниках під Переяславом та Климівці в Пооріллі (Супруненко, 1990а, с.13, 19). Завершує цей перелік відкриття кількох катакомбних місцезнаходжень О.К.Тахтаєм під час розвідок у Пооріллі 1926-1928 рр. (Т[ахтаєв], 1928, с.283; Граб, Супруненко, 1991, с.22-25). Всі ці, здебільшого випадкового характеру, знахідки й дослідження кін. ХІХ – 1-ї третини ХХ ст. складають **перший** етап у вивченні катакомбного часу на теренах краю — *етап відкриття пам'яток та попереднього ознайомлення дослідників зі старожитностями*. Для поч. ХХ ст. вже існувало чітке культурно-хронологічне визначення горизонту катакомбних поховань епохи бронзи у курганах, надане відомим російським археологом В.О.Городцовим за матеріалами розкопок курганних пам'яток басейну Сіверського Дінця (Городцов, 1905, с.174-226; 1907, с.216-315), яким уже користувалися фахівці й аматори.

Другий етап — поступового накопичення джерел катакомбної епохи та їх наступної інтерпретації охоплює час від кін. 1930-х до поч. 1990-х рр. Він розпочався розвідками полтавських музейників М.А.Стана і Г.О.Сидоренко 1939 р. в околицях Полтави. На 1940 р. ними вже були виявлені катакомбні матеріали на поселеннях доби бронзового віку поблизу Крутого Бе-

рега, Вакулинців, Марків, в ур. Біла Гора на місці сучасного міського звалища, коло Трибів, в ур. Рогізна, неподалік кутка Брусія у с. Михайлівка Диканського району, Тернівщині (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с. 47, 80-84; Супруненко, 2004, с. 12-28; 2004, с. 676-678). Розвідки Г. О. Сидоренко продовжені у повоєнний час в складі Лівобережної експедиції Інституту історії матеріальної культури АН СРСР під керівництвом І. І. Ляпушкіна (1945-1946), коли матеріали катакомбної культури були виявлені поблизу приполтавських сіл Лукіщина, Головач, Мала Перещепина, у Нових Санжарах, пониззі р. Коломак (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с. 74, 75, 80). Значна їх кількість з околиць Вакулинців, Марків, Лісових Полян та Білої Гори під Полтавою зібрана у 1961-1962 рр. майбутнім археологом І. О. Післарієм (Непріна, Післарій, 1972, с. 91-92, 94).

Більш масово катакомбні матеріали виявлені під час обстежень берегів Дніпра на місці Кременчуцького та Дніпродзержинського водосховищ, здійснюваних ученими Інституту археології АН УРСР у 1958-1961 рр. (М. П. Кучера, В. М. Даниленко, Д. Я. Телегін, І. Ф. Шарафутдінова та ін.) (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с. 43-44, 51-55, 59-64; Старожитності Кременчука, 2004, с. 25, 59). Через два десятиліття частину з цих пам'яток вдруге оглянули полтавці (Супруненко, Тітова, Телегін, 1998, с. 131-134). Наслідком розвідок в зоні спорудження Дніпродзержинського водосховища стали розкопки відомого Компанайцівського могильника поблизу с. Григоро-Бригадирівка Кобеляцького р-ну, проведені у 1960-1964 рр. київською дослідницею Є. В. Махно. На Компанійцях вивчалися й більш ранні об'єкти, зокрема, унікальне поховання фінального етапу катакомбної культури (Махно, Шарафутдінова, 1972, с. 70; Махно, Братченко, 1977, с. 53-55; Березанская, 1986, с. 11-12).

Ширше уявлення про катакомбні старожитності узбережжя р. Орелі отримані внаслідок розвідок дніпропетровської дослідниці І. Ф. Ковальової 1965 р. (Телегін, 2000, с. 20). Пізніше, під час будівництва каналу «Дніпро-Донбас», археологи Полтавського педінституту, на чолі з С. П. Юренко, у 1974 рр. відкрили кілька поселень цієї епохи, на одному з яких — поблизу с. Чернещина — навіть розкопали ділянку культурних нашарувань поселення. Огляд відкритих тоді старожитностей опублікований керівником експедиції, професором Д. Я. Телегіним (Телегін, 2001, с. 23-24).

Розвідкові роботи продовжувалися й у 1980-х рр. Законом Полтавського краєзнавчого музею на чолі з О. Б. Супруненком на Нижній Ворсклі, Пслі і в Пооріллі виявлено 10 місцезнаходжень ліпного посуду катакомбного часу, найбільш виразні з них — поблизу сс. Крутий Берег, Головач, Пристанційне, Зачепилівка, біля платформи Голубове на Ворсклі, Запсілля на Пслі тощо (Супруненко, 1985, с. 362; 1988, с. 5-20; 1991, с. 23-38; 1992, с. 40-54). Розвідки пам'яток доби бронзового віку здійснювали у Нижньому Поворсклі і співробітники музею В. О. Мокляк та О. М. Ткаченко (Бовкун, Мокляк, 1989, с. 39, 41; Мокляк, 1990, с. 109-114; Ткаченко, 1992, с. 100-104). Кілька катакомбних поселень виявили й кременчуцькі краєзнавці у 1980-х рр. — на Раківці, поблизу Заводу силікатної цегли, річкового порту, місці кол. Олександрівських

хуторів тощо (*Старожитності Кременчука, 2004, с. 58, 63, 68, 71, 75, 76, 78-79*).

Збирали раритети катакомбної культури і колекціонери. З приватної збірки В.Л.Тараненка походить рідкісне навершя булави з околиць с.Ливенське Новосанжарського р-ну на Орелі, що сьогодні прикрашає експозицію Кременчуцького краєзнавчого музею (*Кракало, Супруненко, 1997, с.88-89*).

Дослідження катакомбних старожитностей не могло обійтися без розкопок курганів. Адже саме в них повинні були бути відкриті найвиразніші та етновизначальні поховальні комплекси. Такі дослідження розпочалися з розкопок експедиції Полтавського музею під керівництвом Л.М.Лугової в районі сс. Солошине і Світлогірське Кобеляцького р-ну (1978-1979 рр.) (*Луговая, 1981, с.275*). У 1980-1986 рр. дослідниця, з-поміж інших, виявила кілька виразних катакомбних поховань поблизу сс. Баранівка, Ламане та Ярохівка у басейні Псла (*Луговая, 1987, с.40; Супруненко, 1990а, с.26-27*). У 1980 р. ще 2 поховання у катакомбах були досліджені експедицією І.Т.Чернякова неподалік с.Бугаївка, на лівому березі Дніпра (*Черняков, 1987, с.44*). Одне з дитячих ямно-катакомбних поховань відкрите невдовзі О.Б.Супруненком, під час розкопок 1987 р. великого стратифікованого кургану біля с.Василівка Кобеляцького р-ну (*Супруненко, 1994, с.47, 49, рис.18:1*), могила-кенотаф — у кургані неподалік с.Федорівка Карлівського р-ну (*Супруненко, 1990, с.29-30, рис.37:1-2*). Два пізньокатакомбних комплекси виявлені в невеликих курганах у с.Стінка на р.Коломак (*Кулатова, Супруненко, 1989, с.30-32; Супруненко, 1994, с.21-27, рис.8: 2-6; 9:2*). Завершує перелік досліджень поховальних пам'яток катакомбного часу другого етапу відкриття І.С.Мельниковою у насипу зруйнованого кургану поблизу с.Кириленки Кременчуцького р-ну 1989 р. катакомби з виразним ліпним орнаментованим горщиком (*Мельникова, 1990, с.62, рис.2:6-7*).

Варто нагадати, що саме наприкінці цього етапу з'явилися й кілька узагальнюючих наукових праць загальноукраїнського масштабу, в яких всебічно аналізувалися наслідки вивчення катакомбних культур, позначалося їх місце серед старожитностей бронзового віку, вивчалися основні культурні та соціальні явища, притаманні епосі, шляхи появи катакомбного населення на території України, суспільний лад і соціальна організація цих переддержавних етнотериторіальних утворень, матеріальна культура їх носіїв та ін., в тому числі оприлюднювалися карти поширення пам'яток катакомбних племен, на яких територія Полтавської обл. ще залишалася своєрідною «білою плямою». Авторами цих праць виступали відомі радянські дослідники-археологи С.Н.Братченко, О.Г.Шапошнікова та І.Ф.Ковальова (*Братченко, 1976, 251 с.; Шапошнікова, 1971, с.317-334, карта; Братченко, Шапошнікова, 1985, с.403-420, карта на с.362-363; Ковальова, 1983, 108 с.; 1989, 89 с.*).

Останній, **третій етап** вивчення катакомбних старожитностей краю — *стаціонарних досліджень та інтерпретації*, співпав із початком незалежної історії України і продовжується до наших днів. Симптоматично, що за останні півтора десятиліття більше ніж утричі збільшилася кількість відомих на теренах області катакомбних поховальних пам'яток. Зросла й кількість ка-

такомбних поселень та слідів стійбищ, які почали виявляти в археологічних розвідках.

Першим катакомбні поховання у курганах околиць м.Комсомольськ на Полтавщині фахово почав вивчати Ю.О.Шилов (*Шилов, 1993, с.145-148; 1995, с.37-41; 1997, с.145-148*). У 1992-1993 рр., під час розкопок курганів Цегельня та Кормилиця, дослідником виявлені 6 комплексів, що належали носіям донецької та інгульської катакомбних культур (*Шилов, 2006, с.18-20, 29-30*). У ході розвідок в околицях Комсомольська вченим і комсомольськими музейниками відкриті поселення з матеріалами доби середнього бронзового віку поблизу сс. Дмитрівка, Золотнішине, Григоро-Бригадирівка, Солошине, а також на території міста — в ур. Барбара (*Єремєєв, 2001, с.84; Мироненко, Супруненко, 2004, с.220-223*).

У 1994-2006 рр. продовжилися розвідки катакомбних старожитностей науковими співробітниками Полтавського обласного Центру археології. Так, у ході обстежень Середнього Поворскля, басейнів рр. Говтва, Хорол, Коломак І.М.Гавриленком, І.М.Кулатовою, О.Б.Супруненком, С.П.Степановичем, С.В.Сапегіним, Р.С.Рейдою та ін. виявлено близько 20 місцезнаходжень цієї епохи (*Гавриленко, Ткаченко, 1995, с.93-95; Степанович, 1995, с.87-92; 1995а, с.100-104; Кулатова, 1989, с.54-58; Супруненко, 1991, с.23-42; Гавриленко, Супруненко, 2001, с.85-91; Рейда, Лугувий, 2003, с.31-33; Супруненко, Пуголовок, 2005, с.132, 140, 144*).

А.В.Гейком у 1999 р. досліджене унікальне поховання старійшини донецької катакомбної культури, виявлене на місці залишків великого кургана у с.Василівка Кобеляцького р-ну (*Гейко, Артем'єв, 1999, с.7-9*). Матеріали катакомбних поселень Кременчука і Комсомольська стали темами розділів колективних досліджень полтавських археологів (*Старожитності Кременчука, 2004, с.59-85; Кулатова, Мироненко, Супруненко, 2004, с.7-46*). В.В.Шерстюком оглянуті околиці с.Кам'яні Потоки на Кременчуччині, де виявлені рештки катакомбних поселень (*Шерстюк, 2003, с.62-71*), опубліковані матеріали розкопок 2001 р. в ур.Рубіжне у Котельві зі знахідками катакомбного часу (*Шерстюк, 2005, с.10*). А.І.Тимощуком обстежувалися залишки поселення на схід від Вакулинців під Полтавою, звідки походить ліпний орнаментований горщик донецької катакомбної культури (*Тимощук, 2005, с.48-50, рис.1*). Розвідкові роботи 2006 р. в Кременчуцькому р-ні також у черговий раз збагатили археологічну карту Полтавщини на катакомбні старожитності (*Супруненко, Шерстюк, 2006, с.10, 124-134*).

Найбільш масово поховальні комплекси катакомбного часу виявлені під час розкопок Охоронної експедиції Полтавського обласного Центру археології курганів в зоні спорудження Єривітського кар'єру поблизу Комсомольська у 2003-2006 рр. (рис.1). Тільки дослідження групи насипів III неподалік с.Волошине дозволили відкрити 10 досить виразних та унікальних комплексів (*Супруненко, Кулатова, Мироненко та ін., 2005, с.132*). У розкопках груп I і II неподалік Стовбуватої Могили та Дуканичів їх кількість потроїлася, а безпосередньо останній із названих курганів містив більше 15 катакомбних поховань із надзвичайно цікавими знахідками (*Супруненко, Масєвська,*

Артем'єв та ін., 2006, с.92-93; Супруненко, 2006, с.40, 60). Ще 7 захоронень виявлено у курганах поблизу с.Солонці у 2006 р., в т.ч. рідкісний поховальний комплекс вождя донецької катакомбної культури.

Необхідно зазначити, що останній етап вивчення катакомбних старожитностей ознаменувався появою в світ нових капітальних праць українських учених, присвячених катакомбним культурам, розповсюдженням і на теренах Полтавщини. Це монографічне дослідження харківського археолога С.І.Берестнева та київського фахівця С.Ж.Пустовалова, що аналізують не тільки весь комплекс знахідок вказаної епохи у Східноукраїнських степах і лісостепах, а й ідеологічні уявлення та соціальний лад катакомбного суспільства (*Берестнев, 2001, с.12-55; Пустовалов, 2005, 412 с.*). З'явилися в світ й загальні праці зі стародавньої історії України, де подана оцінка стану вивчення катакомбної культурно-історичної спільноти (*Давня історія, 1997, 1, с.384-544*), регіональні характеристики існування катакомбних спільнот на Полтавщині та укладена археологічна карта краю цієї епохи (*Білоусько, Супруненко, 2004, с.98-99, 113-115, карта 8.1*).

Отже, розпочате вивчення катакомбних старожитностей Полтавщини ставить за необхідне відобразити їх повною мірою в археологічній частині тому «Зводу пам'яток історії та культури» по Полтавській області.

- Антопович-Мельник К.* Археологічні дослідження на Кременчуччині // КЗ ВУАК 1925 р. — Київ: вид. ВУАК, 1926. — С.81-86.
- Березанская С.С.* Культура многоваликовой керамики // Березанская С.С., Отрошенко В.В., Чередищенко Н.Н., Шарафутдинова И.Н. Культуры эпохи бронзы на территории Украины. — Киев: Наук. думка, 1986. — С.5-43.
- Берестнев С.И.* Восточноукраинская лесостепь в эпоху средней и поздней бронзы (II тыс. до н.э.). — Харьков: ПФ Амет, 2001. — 263 с.
- Білоусько О.А., Супруненко О.Б.* Давня історія Полтавщини (XX тисячоліття до н.е. — V століття): Підручник. — Полтава: Оріяна, 2004. — 168, 4 с.
- Бовкун И.В., Мокляк В.А.* Археологические разведки на территории Новосанжарского района // ОИПАП: Второй обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава, 1989. — С.39-41.
- Братченко С.Н.* Нижнее Подонье в эпоху средней бронзы. — Киев: Наук. думка, 1976. — 251 с.
- Братченко С.Н., Шапошникова О.Г.* Катакомбная культурно-историческая общность // Археология Украинской ССР: В 3-х т. — Т.1: Первобытная археология. — Киев, 1985. — С.403-420.
- Гавриленко І.М., Супруненко О.Б.* До археологічної карти басейну Нижнього Псла // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2001. — № 1. — С.85-92.
- Гавриленко І.М., Ткаченко О.М.* Розвідка у Середньому Поворсклі // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Частина 3. — С.93-95.
- Гейко А.В., Артем'єв А.В.* Нове поховання представника катакомбної культурно-історичної спільноти з Поворскля // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1999. — № 2. — С.7-9.
- Городцов В.А.* Результаты археологических исследований в Бахмутском уезде Екатеринославской губернии 1903 г. // Тр. XIII АС. — Москва, 1907. — Т.1. — С.216-315.
- Городцов В.А.* Результаты археологических исследований в Изюмском уезде // Тр. XII АС. — Москва, 1905. — Т.1. — С.174-226.
- Грив В.І., Супруненко О.Б.* Археолог Олександр Тахтаї. — Полтава: ПКМ, 1991. — 85 с.
- Давня історія України: В 3-х т. — Т.1: Первісне суспільство / Станко В.Н., Березанская С.С., Гладилін В.М. і др. — Киев: изд. ИА НАНУ, 1997. — 559 с.*
- Єремєєв С.О.* Розвідки поблизу с.Дмитрівка // АЛЛУ. — Полтава, 2001. — № 2. — С.84.
- Ковалёва И.Ф.* Погребальный обряд и идеология ранних скотоводов. — Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1983. — 108 с.
- Ковалёва И.Ф.* Социальная и духовная культура племён бронзового века (по материалам Левобережной Украины). — Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1989. — 89 с.

- Кракало І.В., Супруненко О.Б.** Навершія булави з правобережного Поорілля // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1997. — № 1-2. — С.98-99.
- Кулатова І.Н.** Разведки в Лубенском районе Полтавской области // ОИПАП: Второй обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава: «Полтава», 1989. — С.54-58.
- Кулатова І.Н., Супруненко А.Б.** Охранные исследования курганов в Нижнем Поворсклье // ОИПАП: Второй обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава, 1989. — С.28-32.
- Кулатова І.М., Мироненко К.М., Супруненко О.Б.** Старожитності околиць Комсомольська // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2004. — № 1-2. — С.5-46.
- Луговая Л.Н.** Археологическое исследование Полтавского краеведческого музея (1977-1986 гг.) // Обл. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. М.Я.Рудинского (26-28 марта 1987 г.) / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1987. — С.39-41.
- Луговая Л.Н.** Работы Полтавского краеведческого музея // АО 1979 г. — Москва, 1981. — С.275.
- Махно Є.В., Братченко С.Н.** Пастове намисто з катакомбного поховання на Компанійцівському могильнику // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1977. — № 24. — С.53-57.
- Махно Є.В., Шарафутдінова І.М.** Могильник епохи пізньої бронзи поблизу хутора Компанійці на Дніпрі // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1972. — № 6. — С.70-81.
- Мельникова І.С.** Раскопки курганов у сёл Мушты и Кириленки // АИП. — Полтава: изд. ПКМ, 1990. — С.59-65.
- Мироненко К.М., Супруненко О.Б.** Розвідки в околицях м.Комсомольськ // АБУ 2002-2003 рр. — Київ: Шлях, 2004. — Вип.6. — С.220-223.
- Мокляк В.А.** Археологические памятники в окрестностях Новых Санжар // АИП. — Полтава: изд. ПКМ, 1990. — С.109-115.
- Непріна В.І., Післарій І.О.** Неолітичні пам'ятки поблизу Полтави // Археологія. — Київ: Наук. думка, 1972. — № 7. — С.91-95.
- Пустовалов С.Ж.** Соціальний лад катакомбного суспільства Північного Причорномор'я. — Київ: Шлях, 2005. — 412 с.
- Рейда Р.М., Луговий Р.С.** Розвідки на території м.Зіньків та найближчої округи // АБУ 2001-2002 рр. — Київ: Шлях, 2003. — Вип.5. — С.31-33.
- Рудинський М.** Археологічні збірки Полтавського музею // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава: вид. ПДМ, 1928. — Т.1. — С.29-62.
- Рудинський М.Я.** Досліди на Полтавщині: (Клімівка. Розшуки на Кременчуччині) // КЗ ВУАК 1926 р. — Київ: вид. ВУАК, 1927. — С.144-153.
- Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я.** Довідник з археології України. Полтавська область. — Київ: Наук. думка, 1982. — 108 с., 2 карти вкл.
- Старожитності Кременчука:** Археологічні пам'ятки території та округи міста / Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Кракало І.В., Тітков О.В. — Полтава-Кременчук: Археологія, 2004. — 160, 2 с.
- Степанович С.П.** Археологічні розвідки на території Великокого Більського городища та його округи // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Частина 3. — С.87-92.
- Степанович С.П.** Розвідки в басейні Середнього Псла // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Частина 3. — С.100-104.
- Супруненко О.Б.** Кургани поблизу сс. Дуканичі та Солонці на Нижньому Пслі / Старожитності околиць Комсомольська, ч.IV. — Київ-Полтава: вид. ІА НАНУ, 2006. — 140 с.
- Супруненко О.Б.,** за участю **Масвської С.В., Артем'єва А.В., Горбенка С.О.** Кургани з похованнями золотординського часу поблизу Волошиного у пониззі Псла / Старожитності околиць Комсомольська, ч.III. — Київ-Полтава: вид. ВЦ «Археологія», 2006. — 140 с.
- Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Артем'єв А.В., Масвська С.В.** Старожитності околиць Комсомольська. — Київ-Полтава: Археологія, 2005. — Част. I. — 140 с.
- Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.** Нові археологічні дослідження на Кременчуччині. — Київ-Полтава: вид. ІА НАНУ, 2006. — 146 с.
- Супруненко А.Б.** Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (к 100-летию со дня основания) // АИП. — Полтава: изд. ПКМ, 1990а. — С.5-42.
- Супруненко А.Б.** Археологические памятники Карловского района Полтавской области: Каталог. — Полтава: изд. УТОПИК, 1990. — 92 с.
- Супруненко А.Б.** Археологические памятники территории г.Полтавы и окрестностей: Каталог. — Полтава: изд. ПКМ, 1988. — 24 с.

- Супруненко О.Б.** Археологічні пам'ятки пониззя р. Коломак // АЗ ПКМ. — Полтава: изд. ПКМ, 1992. — Вып. 1. — С. 40-56.
- Супруненко О.Б.** Археологические собрания Полтавщины XIX — начала XX вв. // Проблемы истории та археології давнього населення Української РСР: ТД XX Республ. конференції. (Одеса, жовтень 1989 р.). — Київ: Наук. думка, 1989. — С. 220-221.
- Супруненко А.Б.** Археологія в діяльності першого приватного музею України: Лубенський музей К.М.Скаржинської. — Київ-Полтава: Археологія, 2000. — 398 с.
- Супруненко О.Б.** Галина Сидоренко та археологічна діяльність Полтавського краєзнавчого музею у середині XX століття // Полтавський краєзнавчий музей: 36. наук. ст. 2001-2003 рр.: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. — Полтава: Дивосвіт, 2004. — С. 10-33.
- Супруненко А.Б.** Исследования на Полтавщине // АО 1983 г. — Москва, 1985. — С. 361-362.
- Супруненко А.Б.** Курганы Нижнего Поворскля. — М.-Полтава: Криница, 1994. — 104 с.
- Супруненко О.Б.** Матеріали до археологічної карти Нижнього Поворскля // ПАП. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С. 23-42.
- Супруненко О.Б.** Микита Стан: доля і війна // Полтавський краєзнавчий музей: 36. наук. ст. 2004 р.: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. — Полтава, 2005. — С. 673-693.
- Супруненко О.Б.** На землі Полтавській: Пам'ятки археології Полтави та околиць. — Полтава: Археологія, 1998. — 157 с.
- Супруненко О.Б., Пугаловок Ю.О.** Археологічні розвідки в Полтаві і Полтавському районі // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2005. — № 1-2. — С. 132-147.
- Супруненко О.Б., Телегін Д.Я., Тітова О.М.** Із робіт експедиції "Славутич" на Середньому Дніпрі // Археологія. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1989. — № 2. — С. 131-136.
- Т[ахтай] А.** Археологічна робота Музею в 1926-27 р. // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава: вид. ПДМ, 1928. — Т. 1. — С. 283-289.
- Телегін Д.Я.** Археологические памятники Поорелья по материалам работ экспедиции «Днепр — Донбасс» 1970-1971 гг. // Проблемы археології Подніпров'я. — Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2000. — С. 19-28.
- Телегін Д.Я.** Памятники Поорелья в работах экспедиции «Днепр — Донбасс» (1970-1971 гг.) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2001. — № 1. — С. 19-26.
- Тимошук А.І.** Горічки катакомбного часу з околиць Полтави // Полтавський краєзнавчий музей: 36. наук. ст. 2004 р.: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток. — Полтава: Дивосвіт, 2005. — С. 48-50.
- Ткаченко О.М.** Поселення Ключівка 14 в Нижньому Поворсклі // АЗ ПКМ. — Полтава: вид. ПКМ, 1992. — Вып. 1. — С. 100-104.
- Черняков И.Т.** Контактная зона степных, лесостепных правобережных и левобережных культур бронзового века Поднепровья // Обл. науч.-практ. конф., посвященная 100-летию со дня рожд. М.Я.Рудинского (26-28 марта 1987 г.) / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1987. — С. 43-45.
- Шапошнікова О.Г.** Катакомбна культурна область // Археологія Української РСР. — Київ: Наук. думка, 1971. — Т. 1. — С. 317-334.
- Шерстюк В.В.** Археологічні пам'ятки в околицях Кременчука // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2. — С. 62-71.
- Шерстюк В.В.** Кераміка зрубного часу із поселення в ур.Рубіжне поблизу Більського городища // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2005. — № 1-2. — С. 10-13.
- Шилов Ю.А.** Арийские святилища и курганы из устья Псла // ПАЗ. — Полтава: Полтав. льтератор, 1995. — Частина 3. — С. 37-41.
- Шилов Ю.О.** Курган-святилище Цегельня // АДУ 1992 р. — Київ-Запоріжжя: вид. ІА НАНУ, 1993. — С. 142-144, 201.
- Шилов Ю.А.** Курганные древности окрестностей Комсомольска. — Киев-Комсомольск: Аратта, 2006. — 76 с.
- Шилов Ю.А.** Святилища неолита-бронзы в устье Псла // АДУ 1993 р. — Київ: вид. ІА НАНУ, 1997. — С. 145-148.
- Щербачёв Ю.** Раскопки близ с.Мануйловка Кременчугского уезда Полтавской губернии в 1887-1889 гг. // Древности: Тр. МАО. — Москва, 1894. — Т. XV. — С. 39-42.
- Эварницкий Д.И.** Курганы на реке Орели Екатеринославской губернии // Тр. VIII АС. — Москва, 1897. — Т. II. — С. 328-329.
- Эварницкий Д.И.** Раскопки курганов в Екатеринославской губернии // Тр. XIII АС. — Москва, 1907. — Т. I. — С. 140-150.

ЗРУБНІ СТАРОЖИТНОСТІ У «ЗВОДІ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ» ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

На сьогодні на теренах Полтавського краю за більше ніж півторавікову історію його досліджень відкрито величезну кількість старожитностей, що тим чи іншим чином характеризують матеріальну культуру зрубних племен доби пізньої бронзи. Зі всіх досліджених чи відкритих у різні часи різнохарактерних пам'яток цього часу, більшість належить поховальним комплексам. У меншій мірі — це випадкові знахідки, що походять зі зруйнованих впускних поховань курганів, а ще рідше — з поселень. Але всі кургани, що досліджувалися, і в яких були виявленні поховання зрубної культурно-історичної спільноти, на даний час вже не існують, і тому не можуть бути відображені у Словниковій частині «Зводу». Тому, не зважаючи на численну кількість існуючих на території Полтавщини старожитностей зрубних племен (як, по суті, й інших культур епохи бронзи), в археологічній частині «Зводу», серед пам'яток археології з чіткими культурно-хронологічними визначеннями, будуть міститися лише поселенські об'єкти.

На сьогодні поселень з матеріалами зрубної культури на території Полтавської обл. відомо не так вже й багато. Вони, зокрема, представлені окремими нечисленними знахідками з територій різночасових та багат шарових пам'яток, майже винятково у межах Поворскля.

Тому особливо цікавими у цьому відношенні є розвідки в річковій системі р.Псел, що проводилися у 2006 р. Їх результатом стало виявлення ряду одношарових поселень, часом — з доволі потужним культурним шаром. Вони відкриті, зокрема, під час розвідок на території Біланівського родовища залізистих кварцитів (3 пам'ятки) та під час чергових досліджень на території Диканського району (ще 2 поселення). Усі вони розташовані у басейні р.Псел чи на берегах його приток (зокрема, р.Середня Говтва).

Отже, можна стверджувати, зважаючи на їх одношаровість, про більшу перспективність саме цих поселень для наукового дослідження, які б мали встановити характер та особливості населення зрубної культурно-історичної спільноти на північно-західному прикордонні свого поширення.

Можна зауважити, що на території Лівобережного Придніпров'я, у межах Полтавської обл., вже неодноразово виявлялися старожитності сабатинівської культури, того ж хронологічного діапазону, що й розвинуті пам'ятки зрубної спільноти. І тому, відкриті у нижній течії Псла поселення зрубної культури у більшій мірі мають відображати наслідки міжкультурних зв'язків саме із сабатинівськими племенами, тоді як поселення, виявлені в басейні р.Ворскла, у більшій мірі, — з мар'янівсько-бондарихинськими.

Більшість же поселень зі зрубними матеріалами Поворскля, зважаючи на різночасовість та переважне їх розташування на піщаних дюнах, а, отже, майже повну відсутність стратиграфії, не можуть об'єктивно відобразити ма-

теріальну культуру населення зрубної спільноти, етнокультурні зв'язки з іншими племенами тощо.

Варто зауважити, що досить значна кількість і так нечисленних поселенських пам'яток зрубної культури були відкриті чи досліджувалися археологами з інших міст. Більшість цих матеріалів на сьогодні ще не оприлюднені друком, невідомий і стан збереження не охоплених розкопками частин таких поселень. А це обмежує можливості їх внесення до переліку пам'яток «Зводу». Звісно, це стосується не лише старожитностей зрубної епохи. Багато поселень, та й курганів, відкритих на сьогодні, залишаються надбанням архівних фондів. Тому, у цьому контексті, для складання повноцінного Словника «Зводу пам'яток історії та культури», саме його археологічної частини, важливим є також проведення роботи з архівними матеріалами, які ще не знайшли свого відображення у публікаціях. Особливо важливим це стає на час підготовки пам'яткоохоронного паспорту кожної із пам'яток.

Після виходу у світ «Довідника з археології України» по Полтавській області (1982 р.) нічого подібного у нашому регіоні не видавалося (принаймні, в обласному масштабі). А «Звод», основою якого має стати перелік відомих на сьогодні археологічних пам'яток на території регіону, має бути продовженням цієї справи. Він же має стати основою для наступного проведення паспортизації пам'яток археології. Тому тут постає чергова проблема з локалізації тих археологічних об'єктів, що були відкриті археологами під час розвідок у 1940-1960-х рр. З тих пір змінилися географічні умови, розширилися, перемістилися чи зникли цілі села, до яких існували прив'язки.

Зважаючи на досвід роботи під час розвідок на території Диканського р-ну Полтавської обл., в роботі з історикографічними матеріалами, що стосувалися мікрорегіону, можна вказати, що більшість поселенських пам'яток, відкритих розвідками М.Я.Рудинського, І.І.Ляпушкіна, Г.Т.Ковпаненко (Тітенко) та ін., на сьогодні досить складно ототожнюються з відомими та, що особливо важливо, картографованими, пам'ятками. Ненабагато краще у даному контексті справа проходить на шляху точної локалізації. Так, якщо у Г.Т.Ковпаненко в околицях с.Водяна Балка фігурує одне поселення скіфського часу (без точної прив'язки), то на сьогодні їх відомо щонайменше три. В будь-якому випадку це хоча б наближує вирішення питання. Чого не можна сказати про кілька поселень цієї епохи в околицях с.Великі Будища, що відкриті ще І.І.Ляпушкіним. На жаль, навіть жодного із них чи подібних на сьогодні виявити вже не вдалося.

Тому, можливо, єдиним шляхом уникнення «повторень» одних і тих же пам'яток у Словнику, відкритих і «перевідкритих» у різні часи, є включення до переліку лише тих з них, про існування яких, сучасний стан збереження і локалізацію можна не сумніватися. Такий Словник мав би перекликатися з реєстрами відомих і нововиявлених пам'яток. Отже, як бачимо, проблеми відображення старожитностей зрубної КІС у «Зводі» для Полтавщини, є загальними і для пам'яток інших культур. Їх вирішення полегшить його підготовку, сприятиме цілісному висвітленню інформації та запобіганню плутанини у наступному.

ПАМ'ЯТКИ ПОЛТАВЩИНИ ЕПОХИ ФІНАЛЬНОЇ БРОНЗИ: ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ

Період фінальної бронзи – раннього заліза у міжріччі Сули та Ворскли залишається малодослідженим. У цей час в Дніпровському лісостеповому Лівобережжі, а саме на території сучасної Полтавської області, проживали пізньозрубні, малобудківські, бондарихинські племена, а по берегах Дніпра – сабатинівські. На думку деяких дослідників, Полтавщину освоїло населення чорноліської, білозерської та лебедівської культур. На жаль, лише на незначній кількості пам'яток здійснені розкопки.

Недостатнє вивчення даної території, коли дослідники змушені опиратися часто на малочисельні матеріали з розвідок, не дає можливості повною мірою простежити етнокультурні процеси у XIII-IX ст. до н.е. в Дніпровському лісостеповому Лівобережжі, й тому часто висновки фігурують на рівні гіпотез.

У результаті розвідкових робіт на Полтавщині відома значна кількість (більше 70-ти) пам'яток з матеріалами малобудківського та бондарихинського часів (*Буйнов, 1989, с.104-105; Воловик, 1991, с.15-21; Білоусько, Супруненко, 2004, с.104, карта 8*). Поселень, на яких виявлено матеріали фінальнозрубної доби, відомо значно менше (Березова Рудка, Татарський бугор, Сердюки-1, Лихачівка та ін.).

Як уже констатували дослідники, характер і ступінь контактів між пізньозрубними племенами та племенами бондарихинської культури в міжріччі Дніпра і Дону є недостатньо дослідженими (*Горбов, Литвиненко, 1998, с.74*). До того ж, матеріали з їх розкопок вводяться до наукового обігу недостатньою мірою. Хоча в останні роки кількість статей, присвячених розкопкам поселень та могильників бондарихинської культури зростає.

Серед пізньозрубних поселень лише на селищі Сердюки-1 (Полтавський р-н Полтавської обл.) проведені розкопки, де досліджено більше 300 кв. м. культурного шару і виявлено 17 господарсько-побутових ям. У них і виявлено більшість знахідок: уламки посуду, кам'яні точила, глиняні вальки овальної або прямокутної форми.

Серед посуду незначну кількість становлять банки. Більшість знахідок – горщики з відігнутими назовні вінцями. Вони орнаментувалися заокругленими валіками, по яких проходили скісні насічки в один або у два ряди. Трапляється валик, кінці якого розімкнуті й опущені донизу. На деяких горщиках є „коміреч” або довгі навскісні насічки. Частина виробів з внутрішнього чи зовнішнього боку прикрашена наколами чи відтисками, зробленими кісткою або паличкою. У деяких випадках ці наколи розміщувалися кількома рядами.

Аналогії формам та орнаментції посуду, що знайдений на селищі Сердюки-1, можна відшукати на поселеннях з пізньозрубними та мало будківськими й бондарихинськими матеріалами, а саме Іллічівка (*Дубинець, 2003*,

рис.2:18, 3:11), Марки-2 (Буйнов, 2005, рис.3:8), Лихачівка (Горбов, Литвиненко, 1998, рис.1:14; 2:4; 3:1; 4:3; 5:7, 15, 16) та ін.

Знахідки синкретичної кераміки на селищі Сердюки-1 дозволяють говорити про контакти пізньозрубного та бондарихинського населення, яке співіснувало на згаданій території. Це можна спостерігати на прикладі Поворскля, яке залишається найкраще дослідженим. На жаль, характер цих контактів поки що залишається до кінця нез'ясованим.

Існує чимало завдань, що стоять перед дослідниками пам'яток фінальної бронзи території історичної Полтавщини:

1) необхідність проведення суцільних розвідок. Виявлення нових та огляд раніше знайдених пам'яток;

2) проведення масштабних розкопок у Дніпровському лісостеповому Лівобережжі та активне введення до наукового обігу матеріалів з них. Опрацювання знахідок, що зберігаються у фондах музейних та наукових інституцій країни, їх атрибутування, культурного та хронологічного визначення. Це дозволить дослідити етнокультурні процеси, що проходили в регіоні, а також реконструювати різноманітні сторони життя тогочасного населення;

3) ліквідація неточностей, що трапляються у наукових публікаціях;

4) картографування та паспортизація пам'яток фінальної бронзи, створення каталогу-реєстру відомих пам'яток цього періоду з метою їх охорони та збереження. Всі ці заходи повинні проводитися паралельно в ході підготовки „Зводу пам'яток історії та культури”. Отже, ці значні за обсягом роботи під силу лише значному колективу дослідників, тому необхідно об'єднати зусилля археологів різних наукових установ Полтавської області в опрацюванні проблематики пізнього бронзового віку.

Білоусько О.А., Супруненко О.Б. Давня історія Полтавщини (XX тисячоліття до н.е. – V століття): Підручник. – Полтава: Оріяна, 2004. – 168 с.

Буйнов Ю.В. Поселение и грунтовой могильник бондарихинской культуры у хут. Марки Полтавской области // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2005. – №1-2. – С.3-9.

Буйнов Ю.В. Пам'ятки бондарихинської культури в басейні Ворскли // Перша Полтавська наук. конф. з історичного краєзнавства: Матеріали. – Полтава: вид. Полтав. держ. пед. ін-ту, ПКМ, 1989. – С.104-105.

Воловик С.И. Пам'ятки малобудківського етапу бондарихинської культури в басейні р.Ворскли // Пам'ятки археології Полтавщини. – Полтава: вид. ПКМ, 1991. – С.15-21.

Гейко А.В. Розкопки на багатошаровому поселенні Сердюки-1 // Проблеми історії та археології України. – Харків: Східн.-регіон. центр гуманіт. освітн. ініціатив, 2003. – С.18-20.

Горбов В.Н., Литвиненко Р.А. К вопросу о населении бассейна р.Ворсклы в конце бронзового века // Проблеми археології Подніпров'я. – Донецьк: вид. Дон. держ. ун-ту, 1998. – С.69-79.

Дубинець О.В. Комплекси заключного періоду доби бронзи поселення Іллічівка на Середньому Дніпі // Матеріали та дослідження по археології Восточної України. – Луганск: Изд-во Восточн. Нац. ун-та ім. В.Даля, 2003. – С.278-288.

АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ НА ТЕРИТОРІЇ КОТЕЛЕВСЬКОГО РАЙОНУ

Восени 1995 р. Котелевським розвідзагоном Полтавського краєзнавчого музею у складі Охоронної археологічної експедиції ЦОДПА проводилося обстеження округи унікальної пам'ятки скіфського часу – Більського городища. Маршрут загону пролягав через найменш досліджену територію заплави та першої надзаплавної тераси р.Ворскла — від с.Глоди до с.Матвіївка та від смт. Котельва до с.Українка. У ході обстежень виявлені пам'ятки доби неоліту, бронзи, скіфського часу, черняхівської культури та епохи пізнього середньовіччя; картографовано окремі кургани і одну групу курганів. Нижче наводимо опис обстежених пам'яток.

Пункт *Котельва XI* знаходиться на північній околиці селища, за 50 м на пн. від кладовища, на правому березі р.Суха Грунька (ліва притока р.Ворскла). На площі 1,8 га (150x130 м) зібрані уламки ліпного посуду *скіфського часу* (рис.1:1) і уламок стінки античної амфори.

Пункти *Котельва XII-XVI* розташовані за 2,7-3,0 км на пн. від пн.-зах. краю селища, за 1,2-1,4 км на зах. від шосе Котельва – Охтирка, на краю першої надзаплавної тераси лівого берега р.Ворскла. Вони є залишками одного поселення *скіфського часу*, загальною площею близько 5 га. Серед зібраних матеріалів вирізняються: фрагменти вінець горщиків, прикрашені пальцево-нігтьовими вдавленнями по зовнішньому краю та проколами (рис.1:3); уламки античних амфор; кам'яний розтиральник (5,8x6,0x5,9 см) кубічної форми, зі згладженими гранями та кутами (рис.1:30). Пам'ятка розорюється.

Пункти Котельва XVII-XIX знаходяться за 3 км на зах. від Котельви та за 1 км на пд.-сх.-сх. від мосту через старицю Ворскли, у заплаві правого берега, на полі, засіяному багаторічними травами.

Пункт *Котельва XVII* виявлений південніше шосе смт.Котельва – с.Більськ, за 0,15 км, на дюнному підвищенні, висотою 1 м. Тут, на площі 0,5 га (100x50 м) зібрані уламки ліпного посуду *доби ранньої бронзи* та кам'яні вироби. Кілька фрагментів горщиків оздоблені рядами відтисків гребінки у вигляді “ялинки” (рис.1:5). Крем'яний матеріал представлений одноплощадковим нуклеусом (рис.1:12), платівками та їх уламками (рис.1:8,10), скребком (рис.1:11) та відщепами. До виробів з кварциту відносяться ретушована платівка (рис.1:9), скребок (рис.1:7) та відщепи.

Пункт *Котельва XVIII* знаходиться південніше, за 80 м від пункту Котельва XVII, у західній частині невисокого заплавно підвищення, витягнутого в широтному напрямку. На площі 30x30 м зібрані уламки посуду *доби бронзи*.

Місцезнаходження *Котельва XIX* розташоване за 70 м на схід від пункту Котельва XVII, на дюнному підвищенні, висотою до 1 м. Зібрані на площі 0,35 га (70x50 м) матеріали відносяться переважно до *епохи ранньої бронзи* – це фрагменти ліпного посуду (рис.1:13), двоплощадковий нуклеус з круговими сколами білого кольору (рис.1:19), ретушована платівка з кременю (рис.1:15),

платівки з кварцу (рис.1:16-18,20) та відщепи і лусочки. Крім того, тут знайдено два фрагменти горщиків *давньоруського часу* (рис.1:14) та уламок глиняного пряслиця зрізано-конічної форми (рис.1:24).

За 1,5 км на схід від селища, на першій надзаплавній терасі правого берега р.Котельва (ліва притока р.Ворскла), виявлене місцезнаходження *Котельва ХХ*. На площі 0,5 га (70x70 м) зібрані фрагменти кружального посуду (16 од.) *черняхівської культури* (рис.1:21-23) та два уламка стінок ліпних посудин *доби бронзи*, одне з яких прикрашене рядами пальцево-нігтьових вдвлень.

Південніше цього місцезнаходження, за 0,2 км, на лівому березі р.Котельва, траплялися фрагменти кружального посуду *черняхівської культури* (рис.1:25) з шерехатою поверхнею сірого кольору (пункт *Котельва ХХІ*).

В околицях с.Михайлівка виявлені три місцезнаходження. Поселення *Михайлівка I* знаходиться за 0,35 км на схід від села, на першій надзаплавній терасі правого берега р.Ворскла, в ур.Костин горб, на задернованому підвищенні висотою 1,2 м і діаметром 120 м. Поверхня пагорба вкрита великими ямами (місцеві жителі у 50-60 рр. ХХ ст. брали тут пісок), які засипаються сміттям. Зібрані матеріали, фрагменти ліпного посуду (рис.1:27-29) та глиняна намистина (рис.1:26), відноситься до *скіфського часу*.

Пункт *Михайлівка II* розташований за 0,2 км на схід від села, південніше в 0,7 км від мосту через р.Ворскла, на підвищенні першої надзаплавної тераси, висотою 0,5 м. Виявлені уламки ліпного посуду відносяться до епохи *неоліту*, *бронзи* та *раннього залізного віку*.

Ще одне поселення (*Михайлівка III*) виявлене за 1,2 км на пн.-сх. від села, на лівому березі р.Ворскла, на угіддях фермерського господарства “Фрегат”, де на площі в 1,7 га (170x100 м) траплялися уламки посуду *доби бронзи* та *раннього залізного віку*.

За 50 м на схід від північно-східної околиці *с.Гавронці*, на правому березі р.Ворскла знайдені рештки будівлі *XVIII ст.*

Під час розвідки оглянутий стан збереження відомої пам’ятки *скіфського часу* кургану “*Вітова могила*”. Знаходиться він за 3,2 км на пн.-сх. від с.Лихачівка та за 1,5 км на південь від с.Деревки. Розміри насипу 50x100 м, при збереженій висоті 2,5 м. Вершина плоска, південний та північний схили заросли сосновим лісом, насадженим на початку 1960-х рр.

За 0,7 км на південний схід від пам’ятки і за 2,1 км на північ від с.Дем’янівка розташований *курган*, що розорюється, висотою 1,2 м, діаметром 30 м.

На першій надзаплавній терасі правого берега р.Котельва, за 2 км на схід від смт.Котельва та за 0,3 км на пн.-сх. від пункту Котельва ХХ виявлений ще один *курган*, висотою 1,2 м і діаметром 30 м. Поверхня насипу розорюється.

Курганна група з 3-х насипів виявлена за 0,2 км на сх. від сх. околиці с.Ступки, на першій надзаплавній терасі лівого берега р.Ворскла. 2 кургани, висотою 0,4-1,6 м і діаметром 25-40 м, розорюються, насип 1-го, висотою 2,5 м та діаметром 30 м, — задернований.

У цілому отримані матеріали доповнюють археологічну карту Середнього Поворскля і можуть бути використані при написанні “Зводу пам’яток історії та культури” по Полтавській області.

До статті:

Ткаченко О.М.
АРХЕОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ
НА ТЕРИТОРІЇ КОТЕЛЕВСЬКОГО РАЙОНУ

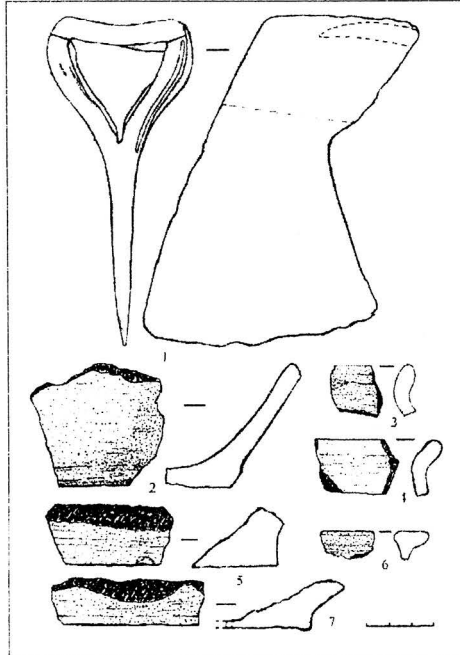

Рис.1. Котельва, смт.:

- 1 — п.XI; 2-3 — п.XII; 4 — п.XIV;
 5-12 — п.XVII; 13-20, 24 — п.XIX;
 21-23 — п.XX; 25 — п.XXI; Михайлівка, с.:
 26-29 — п.I.
 1-6, 13-14, 21-29 — глина; 7-9, 16-20,
 30 — камінь; 10-12, 15 - кремень.

До статті:

Верещака В.М.
ДО АРХЕОЛОГІЧНОЇ КАРТИ
ОРЖИЦЬКОГО РАЙОНУ

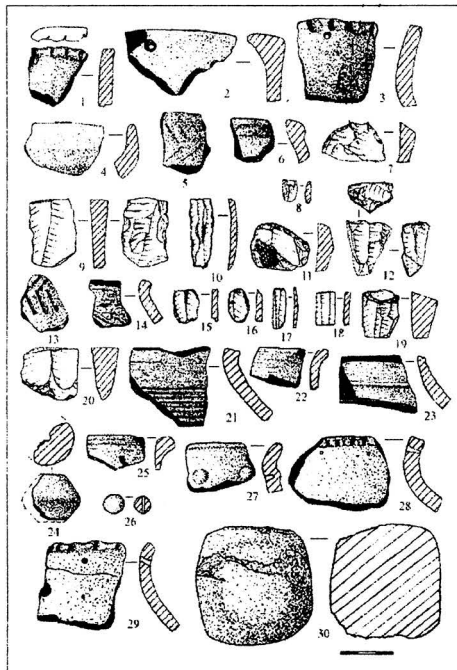

Рис.1. Дмитрівка, с.:

- 1 — сокира XVII-XVIII ст.; 2-7 — фрагменти
 посуду черняхівської культури
 (1 - залізо, 2-7 - глина)

ДО АРХЕОЛОГІЧНОЇ КАРТИ ОРЖИЦЬКОГО РАЙОНУ

У жовтні 2006 р. експедицією Полтавського краєзнавчого музею були проведені археологічні розвідки в Оржицькому районі Полтавської обл. Обстеження здійснювалися в Селецькій, Плехівській та Лукімській сільських радах, в долинах річок Сули та Іржавця (правої притоки р.Сула).

У результаті були виявлені раніше невідомі пам'ятки археології, здійснене картографування курганів та майданів, а також оглянуті деякі давньоруські старожитності Посулля.

ПОСЕЛЕННЯ ТА МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ

Дмитрівка, с., Лукімська сільська рада. Поселення черняхівської культури знаходиться на схилі першої надзаплавної тераси лівого берега р.Іржавець, за 0,1 км на північ від села. Його площа близько 1,2 га. На селищі виявлені фрагменти посуду, виготовленого на гончарному крузі, з лискованого та шерехатою поверхнею, сірого кольору (рис.1:2-7). У формувальній масі помітні значні домішки крупної жорстви.

На поселенні також знайдена залізна сокира XVII-XVIII ст. (рис.1:1). Довжина сокири – 14,7 см, ширина леза – 10,1 см, висота обуху – 6,8 см, ширина обуху – 6,3 см, провушний отвір має підтрикутну форму та розміри – 4,7х3,4 см. Подібна сокира знайдена в околицях Кременчука, до річі, також на черняхівському поселенні Васленки IV (*Супруненко, Шерсток, 2006, с.31*); схожа — виявлена у сусідньому, Лубенському районі, в ур.Турчаківський пагорб, між сс. Солониця і Войниха О.В.Сидоренком (*Телегін, 1993, с.47*).

Дмитрівка, с., Лукімська сільська рада. Місцезнаходження епохи бронзи виявлене на плато правого берега р.Іржавець, у межах західної частини села, на незначній площі, близько 50х50 м. Знахідки представлені фрагментами ліпленого глиняного посуду епохи, вірогідно, ранньої бронзи.

Колодна, с., Лукімська сільська рада. Поселення епохи бронзи знаходиться на першій надзаплавній терасі правого берега Сули, в урочищах Солонці та Чіп-Чай, за 1 км на північний схід від села, на межі із Лубенським районом. Значна частина поселення засаджена багаторічними травами. На території поселення, що знаходиться на городах, зібрані дрібні фрагменти неорнаментованого ліпленого глиняного посуду епохи бронзи, за якими досить важко визначити культурно-хронологічну належність пам'ятки. Можливо, це поселення виявлене в ході розвідкових робіт Посульської експедиції ІА АН СРСР, ІА АН УРСР та Полтавського краєзнавчого музею 1984 р. (*Моргунов, Неприна, Супруненко, 1986, с.275*).

Великоселецьке, с., Селецька сільська рада. Місцезнаходження епохи бронзи розташоване у заплаві правого берега р.Сула, у північній частині села. Поряд із численними уламками посуду епохи пізнього середньовіччя, виявлені кілька фрагментів ліплених посудин епохи бронзового віку.

КУРГАНИ ТА МАЙДАНИ

Під час розвідок обстежені три майдани, з яких були зняті окомірні плани. Один розташований за 2 км на північ від с.Великоселецьке. Два майдани знаходяться поблизу с.Плехів (Плехівська сільська рада), на краю плато правого берега р.Сула. Оглянуті ряд курганів поблизу сс. Тарасівка і Плехів. Ці пам'ятки описані під час розвідок О.М.Ткаченко у 1989 р. (*Мельникова, Ткаченко, 1989, арк.12-15*). У північній частині с.Лукім'я, на краю плато правого берега Сули виявлена раніше невідома група курганів, що складається з двох насипів та майдану.

Слід звернути увагу на стан збереження відомих пам'яток Посулля. Під впливом дії природних та новітніх антропогенних факторів руйнуються давньоруські городища. На Тарасівському городищі, яке ототожнюється з літописним «містом» Горошин (*Моргунов, 1996, с.105-107*), помітні шурфи грабіжників, до того ж східна частина посаду городища і краї валів підмиваються Сулою. На краю посаду городища стародавнього Лукомля (*Моргунов, 1996, с.102-103*), значна частина якого знаходиться у межах с.Лукім'я, самочинно, без погодження з органами охорони культурної спадщини, встановлено вежу мобільного зв'язку. В с.Великоселецьке ерозією руйнується відома з кінця XIX ст. (*Ляскоронський, 1901, с.426*) пам'ятка археології та селітроварного промислу майдан “Залізна баба”. За кілька років ця визначна майданоподібна споруда може бути знищена зсувами корінного берега та розмивами.

На жаль, незначний обсяг часу, в період якого проводилися розвідки, не дозволив обстежити всю територію зазначених вище сільських рад, але й виявлені матеріали вказують на перспективність подальших досліджень цього мікрорегіону Нижнього Посулля і можуть бути використані при підготовці тому «Зводу пам'яток історії та культури» по Полтавській області.

Ляскоронський В.Г. Городища, кургани и длинные (Змиевые) валы, находящиеся в бассейне р.Сулы // Тр. XI археологического съезда. — Москва, 1901. — Т.1. — С.404-456.

Мельникова И.С., Ткаченко А.М. Отчёт о разведках 1989 года на территории Полтавской области (по подготовке материалов к «Зводу памятников») // НА ИА АН УССР; НА ПКМ. — Спр.03-331. — 45 арк.

Моргунов Ю.Ю. Древнерусские памятники поречья Сулы. — Курск, 1996. — 160 с.

Моргунов Ю.Ю., Неприна В.И., Супруненко А.Б. Работы в Лубенском районе Полтавской области // Археологические открытия 1984 г. — Москва: Наука, 1986. — С.274-276.

Супруненко О.Б., Шерстюк В.В. Нові археологічні дослідження на Кременчуччині. — Київ — Полтава: Археологія, 2006. — 146 с.

Телегін Д.Я. Солонича: в пошуках табору Наливайка // Козацькі старожитності Полтавщини. — Полтава: Криница, 1993. — Вип.1. — С.45-47.

МАТЕРІАЛИ З БІЛЬСЬКОГО ГОРОДИЩА ТА ЙОГО ОКОРУГИ У ЗІБРАННІ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Більське городище — найвизначніша пам'ятка археології Полтавщини, яка має національне й європейське значення як залишки грандіозного міського центру VII-III ст. н.е., що вже впродовж 100 років привертає увагу науковців усього світу.

Історія вивчення Більського городища та його округи налічує чимало важливих відкриттів, зроблених різними археологічними експедиціями. Колекції знахідок цих досліджень зберігаються і вивчаються у Харкові, Києві, Москві, Санкт-Петербурзі і Полтаві.

Полтавський краєзнавчий музей на сьогодні має збірку різночасових рухомих археологічних пам'яток з Більського комплексу, яка налічує бл. 600 од. (97 предметів з них представлені в експозиції). Комплектування її здійснювалося за рахунок: матеріалів різних наукових експедицій та розвідок; придбання чи прийняття у дар знахідок від державних і громадських установ, а також приватних осіб; передачі фондкових матеріалів з державних чи громадських музеїв Полтавської та ін. областей. Основним джерелом формування цієї музейної збірки є матеріали, отримані шляхом передачі на постійне зберігання.

Одна із перших знахідок з Більського городища, відомих за книгами надходжень, потрапила до музею у 1924 р. внаслідок розвідки співробітника музею В.А.Грінченка В.А., ставши унікальною візитівкою музейного зібрання. Це бронзовий литий казан V – IV ст. до н.е. (*Рудинський, 1928, табл. VI:13; Шрамко, 1976, с.197, рис. 2:1; Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, табл. 5:16*). У 30-х рр. XX ст. до музею надійшов залізний кинжал скіфського часу, випадково знайдений в окрузі Більського городища.

Перші масові знахідки з Більського городища та його округи стали надходити до музею в 50-і рр. XX ст., переважно шляхом прийняття у дар зборів підйомних матеріалів від краєзнавців області, учнів Більської і полтавських шкіл, екскурсій співробітників музею. Так, 1952 р. вчитель Глинської школи М.М.Бей подарував музею два фрагменти сіроглиняного ліпного посуду (стінка, прикрашена зубчатим штампом доби бронзи, з околиць с.Глинське, та вінець горщика скіфського часу, орнаментоване наліпним валиком з пальцевими вдавленнями з ур.Більське Озеро поблизу с.Більськ). У 1957 р. учні Більської школи передали музею 29 од. фрагментів кераміки, кам'яних виробів та кісток тварин скіфського часу зі зборів на території городища. Розвідки 1953 та 1959 рр. зав. відділом музею Г.О.Сидоренко поповнили більську колекцію ще на 46 одиниць. Це були переважно фрагменти глиняного скіфського посуду та вироби з глини.

До надходжень 60-х рр. XX ст. належать подарунки юних краєзнавців: глиняне біконічне грузило та випадково знайдений бронзовий меч епохи фінальної бронзи з території городища, два грузила і «гудзик» з ур.Гури-

нівщина у с.Глинське. До скіфського часу відносяться 25 речових пам'яток: уламки випаленої глини, дерева, фр. посуду, зуби та кістки тварин, людей, знайдені в ур.Скоробір аматором Бабенком І. у 1963 р., передані музею 1970 р.

Протягом 1970-х рр. до археологічного фонду музею надійшла велика кількість матеріалів безпосередньо із Більського городища. Насамперед, це бронзова обручка періоду Київської Русі (XIII – XIV ст.) випадково знайдена і подарована А.Ф.Рудьком 1970 р., а також колекція уламків кераміки (24 од.) скіфського часу, передана педагогами Л.Яценко і А.Конюкіною 1976 р. Крім того, у тому ж році до музею надійшли випадкові знахідки скіфського часу: уламок стінки амфори, 3 чорнолошених фрагменти кераміки і розтирач. У наступному році учні Більської школи передали до музею вироби з глини скіфського часу: уламки ліпного посуду, фрагмент античної амфори, пряслице та так звану “котушку”.

Найцікавішим надбанням цього часу можна вважати передачу у 1977 р. до Полтавського краєзнавчого музею деяких матеріалів з розкопок 1960-1970-х рр. зі Східного укріплення Більського городища експедиції Харківського державного університету під керівництвом проф. Б.А.Шрамка, який присвятив вивченню і дослідженню цієї видатної пам'ятки практично все своє наукове життя. Археологічні матеріали є виразною і численною колекцією (113 од.) знярядь праці, посуду, прикрас, предметів убору, зброї, спорядження коня, культових речей тощо, виготовлених із глини, заліза, бронзи, скла, каменю та кістки. Більшість предметів з цієї колекції на сьогодні представлена в експозиції археологічного відділу музею (*Шрамко, 1987, 182 с.*).

Суттєве доповнення до фонду археологічної колекції з Більського городища та його округи внесли матеріали досліджень 1977 р. Лівобережної славно-руської археологічної експедиції ІА АН УРСР у басейні р.Ворскла. Зокрема, матеріали розвідок С.П.Юренко у с.Глинськ Зінківського р-ну Полтавської обл. (70 од.) та у с.Куземин Охтирського р-ну Сумського обл. (13 од.), які прилягають до території Більського археологічного комплексу. В колекції із Глинська наявні матеріали доби бронзи, раннього залізного віку, черняхівської та роменської культур, а також XVII ст. Такі ж різночасові предмети виявлені і в с.Куземин. Вони представлені фрагментами ліпного та гончарного посуду (*Сухобоков, Юренко, 1996, с.138-146*).

В археологічній збірці музею з 80-х рр. XX ст. зберігаються дві широко знані колекції з польових досліджень на Більському городищі, передані з Археологічного музею Харківського державного університету. Перша — це матеріали розкопок 1958-1960 рр. проф. Б.А.Шрамка, які представлені виробами із бронзи: булавками, дротяним кільцем, браслетом, пряжкою, обоймочкою, наконечниками стріл, деталями кінської зброї; з кістки: псаліями, шилом, проколкою, рукоятками ножів; з глини: гудзиками, пряслицями, зооморфними статуетками, мініатюрними посудинами, фрагментами античного посуду, а також точильним бруском і 33 склонастовими намистинами. Всього – 60 од. Друга — матеріали пенківської культури (V-VII ст.) з розкопок Б.А.Шрамка у 1978 р. Вона складається із 122 фр-тів ліпної кераміки – мисок, горщиків, скоровідок, уламка унікальної бронзової пальчастої фібули з написом грецькими

літерами; двох фрагментів жорен з туфового конгломерату та 6 предметів із заліза (серп, пряжка, уламки ножів, вістря стріл).

Заслужують на увагу дві випадкові знахідки з території с.Більськ: подарований у 1982 р. мешканцем села С.В.Дрижируком залізний наконечник стріли слов'янського часу і бронзове дзеркало сибірського типу, передане в 1990 р. Б.А.Шрамком (*Кулатова, Луговий, 2003*).

У 90-х рр. XX ст. колекція з Більська поповнилася лише на 5 од.: 2 пряслиця, “гудзик”, 2 бронзових наконечника стріл із Західного укріплення Більського городища, зібраних В.С.Полапою у 1996 р.

На особливу увагу заслуговує факт передачі до зібрання 2004 р. на постійне зберігання обласним Центром охорони та досліджень пам'яток археології групи визначних археологічних знахідок, виготовлених з «жовтого металу», виявлених у 2001 р. під час охоронних археологічних розкопок курганів на Перещепинському некрополі скіфського часу поблизу с.Більськ (*Кулатова, Супруненко, 2002, с.167-168*). Всі ці речі (перстень, намистини, бляшки, пронизка) відносяться до числа предметів убору і прикрас V – IV ст. до н. е. і є зразками античного імпорту. Унікальною високохудожньою знахідкою серед них є золотий перстень, зразок найвиразнішого ювелірного витвору іонійських майстрів кінця епохи класичної античності, який став спричинив чимале коло публікацій і визнаний “знахідкою 2001 р.” в Україні (*Супруненко, 2002, с.1,2 с. обкл.*).

Таким чином, колекція археологічних матеріалів з Більського археологічного комплексу, яка вже 50 років зберігається і поповнюється в стінах Полтавського краєзнавчого музею, висвітлює різні аспекти життя населення цього регіону й унікальної пам'ятки на протязі кількох тисячоліть.

Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Охоронні дослідження на Перещепинському курганному некрополі у Більську 2001 року // АБУ 2000-2001 рр. – Київ, 2002. – С.167-168.

Кулатова І.М., Луговий Р.С. Архаїчне дзеркало з Більського городища скіфської доби // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2/2002 — 1/2003 (12-13). — С. 83.

Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського краєзнавчого музею // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. – Полтава, 1928. – Т.І. – С.39-62.

Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я. Довідник з археології України: Полтавська область. – Київ: Наук. думка, 1982. – 108 с.

Супруненко О.Б. Античний перстень з Більська // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2002. – № 1 (11). – 1, 2 с. обкл.

Сухобоков О.В., Юренко С.П. Слов'яно-давньоруські пам'ятки в околицях Більського археологічного комплексу скіфської доби // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. – Полтава: Археологія, 1996. – С.138-146.

Шрамко Б.А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон). – Київ: Наук. думка, 1987. – 182 с.

Шрамко Б.А. Новые находки на Бельском городище и некоторые вопросы формирования и семантики образования звериного стиля // Скифский звериный стиль в искусстве народов Евразии. – Москва: Наука, 1976. – С.197-198.

НОВІ ПАМ'ЯТКИ В БАСЕЙНІ р.ГОВТВА

Восени 2006 р. проведені розвідкові роботи суцільного характеру на території Пришибської сільської ради Шишацького р-ну Полтавської обл. Всього обстежено близько 50 кв. км площі району, серед яких виключенням є лише присадибні ділянки місцевих жителів, на яких розвідки не проводилися. Маршрути розвідок проходили в основному по обох берегах р.Говтва.

Пришиб-1. Поселення доби *раннього заліза*, яке знаходиться з правого боку від автотраси, за 0,15 км від мосту через р.Говтва, на розораному схилі плато правого корінного берега річки. Серед підйомних матеріалів: фрагменти глиняного ліпленого посуду, прикрашеного по краю вінець пальцевими защипами.

Пришиб-2. На виступаючому мису корінного правого берега р.Говтва, в місці впадіння в неї струмка, за 0,25 км на північ від північної околиці села, виявлене місцезнаходження матеріалів *черняхівської культури*, представлене дрібними уламками стінок глиняних посудин. Встановити площу поселення та потужність культурного шару не вдалося. Задерноване.

Пришиб-3. На лівому березі Говтви, за 0,15 км на захід від північної околиці села, виявлене місцезнаходження матеріалів *епoxy бронзи*.

Пришиб-4. На розораному схилі плато правого корінного берега Говтви, на південній околиці села, обстежене місцезнаходження матеріалів *черняхівської культури*.

Переводчикове, с. За 0,75 км на південь від околиці села виявлена курганна група з трьох насипів, витягнутих по лінії схід-захід. Кургани мають висоту 0,2-0,5 м при діаметрі 20-25 м. Насипи розорюються, через один — проходить польова дорога. Можливо, поряд, серед сільськогосподарських насаджень, наявні рештки насипів менших курганів.

Легейди, хут. На південній околиці хутора, на краю мисоподібного виступу плато правого корінного берега, обмеженого з північного боку болотом, з південного — яром, виявлене поселення *скіфського часу*. Висота ділянки над рівнем заплави — бл. 35 м. Протяжність мису з північного сходу на південний захід — бл. 1 км. Селище займає, фактично, всю ділянку краю мису, його орієнтовні розміри — 800х200 м (16 га). В результаті обстежень на його території зафіксовано 4 насипи, висотою 0,3-0,5 м і діаметром 22-26 м, розташовані по лінії схід-захід. Підйомні матеріали здебільшого концентрувалися безпосередньо на поверхні насипів і навкруги них. Враховуючи цей факт і те, що ґрунт на поверхні підвищень візуально відрізнявся за кольором, — був світліший, можна вважати насипи попелищами. Серед зібраних матеріалів вирізняються фрагменти стінок та вінець глиняних ліплених посудин, прикрашених пальцевими защипами, наліпними пружками, розчленованими пальцевими вдавненнями, защипами

РИМСЬКА МОНЕТА НА ТЕРИТОРІЇ ПИРЯТИНСЬКОГО РАЙОНУ НА ПОЛТАВЩИНІ

Одним із найцінніших історичних джерел для різностороннього вивчення економічної та політичної історії народів, їх матеріальної та духовної культури, є монети. Зображення, епіграфіка, метрологія та інші їх атрибути не тільки підтверджують чи уточнюють відомості актових матеріалів, а і сприяють заповненню допущених у них прогалин. Особливо ж зростає роль монет під час дослідження недостатньо висвітлених у писемних джерелах періодів історії.

Так, зокрема, саме завдяки знахідкам римських імперських монет, монет римських провінцій та монетних скарбів (їх відомо понад 1000 (*Брайчевський, 1959, С.161*)) на пам'ятках черняхівської культури можемо визначити стан розвитку зовнішньої та внутрішньої торгівлі жителів “держави Германаріха”, її обсяги, основні напрямки торгових зносин і магістралі. До того ж, монети були і залишаються індикатором виявлення археологічних комплексів культури на території її розповсюдження, а інколи — датують її пам'ятки. Картографування ж подібних артефактів дозволяє не тільки простежити межу їх використання а й, у ряді випадків, передбачити відкриття нових пам'яток або визначити місцезнаходження вже не існуючих. Зібрані та співставлені із певними археологічними пам'ятками у кожному окремо взятому районі (в даному випадку, Пирятинському), вони можуть також бути використані у ході роботи над археологічною частиною тому “Зводу пам'яток історії та культури” по Полтавській області.

Перші достовірні згадки про знахідки римських монет на Пирятинщині відносяться до 2-ї пол. XIX ст. В.Г. Ляскоронський згадує про римські монети, виявлені під час земляних робіт у Пирятині та поблизу нього в 1897-1900 рр. (*Ляскоронський, 1901, с.458-464*). Згодом кілька римських денаріїв I-II ст. було виявлено на колишній Соборній площі міста (*Брайчевський, 1959, с.161*), а кілька сотень (які були потім передані до Держбанку без інвентарного опису та паспорту (*Божеко, 1932, с.5*), у горщику, — в ур.Замок. На жаль, всі ці монети, крім срібного денарія Антонія Пія, знайденого на “Замку” у 1955 р., а потім переданого на зберігання до шкільного музею с.Давидівка (*Святогор, 1959, с.9*) і нині втраченого, — залишилися не ідентифікованими.

Цікавим для нас є і срібний денарій Адріана, що походить з ур.Острів. Його було виявлено наприкінці 80-х рр. XX ст. разом із кістками коня та цілою серією (близько 30 шт.) срібних і бронзових (2 од.) дзвіночків – прикрас збруї – під час підведення газу на вул.Лермонтова у Пирятині. Стан монети добрий, вона має припаяне срібне вушко і, вочевидь, теж використовувалася як прикраса або амулет. У 2002 р. денарій і один зі срібних дзвіночків потрапив до приватної колекції О.А.Рудковського. Доля решти знахідок не відома.

Більш повні відомості маємо для ряду сіл району.

У 1903 р. на полі, поблизу с.Мала Круча, підбрано срібну римську монету Фаустини Молодшої (*Кропоткин, 1961, с.72*).

У с.Сасинівці, до Жовтневої революції, під час оранки поля було виявлено срібну монету Марка Аврелія (*Кропоткин, 1961, с.72*).

Таку ж монету знайдено у с.Повстин, на присадибній ділянці одного з мешканців села (*Кропоткин, 1961, с.72*).

У 1910 р. в ур.Берестина, на околиці с.Гурбинці, знайдено цілу римську амфору та велику кількість фрагментів чорнолискованого кружального черняхівського посуду. А в 1968 р. – скарб римських монет перших століть нашої ери (*Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.79*).

На північний захід від с.Дейманівка, на лівому березі р.Удай, навесні 1927 р. виорано глек черняхівської культури та римську монету Антонія Пія, передані на зберігання до Прилуцького окружного музею (*Махно, 1960, с.41*).

Чітку ж прив'язку до конкретного археологічного об'єкту в районі мав лише т. зв. Крячківський скарб.

18-19 червня 1953 р. біля с.Крячківка, на землях колгоспу ім.Молотова, пирятинським краєзнавцем А.А.Святогором виявлене та обстежене перше з відомих в районі черняхівське поселення.

Селище було розташоване на пологому правому березі р.Перевод. З півночі та південного заходу його оточували глибокі яри, на півдні – обмежував дубовий ліс, на південному сході – русло річки. Загальна площа селища становила близько 1 га. Сьогодні воно вже знаходиться у центрі села. Один з південно-західних ярів перетворено на ставок. Річка заболотилася та відступила від колишнього берега на 800 м. Територія пам'ятки в основному забудована фермами, перерізана силосними ямами та парниковими траншеями. Культурний шар поселення досить добре простежується у відслоненнях західного, крутого берега ставка, на протязі 10-15 м. Потужність шару – 0,2-0,3 м. Він насичений фрагментами лискованого кружального посуду сірого та чорного кольорів, з добре відмученої глини, без домішок. Культурний шар перекиває чорнозем, потужністю 0,45-0,55 м. Підстилає – сулісок сірого кольору (0,70-0,75 м) та МА-терикова жовта глина.

Спорудження на поселенні однієї з кількох силосних ям, за 12 м на південний схід від відслонень, мало наслідком відкриття на глибині 0,6-0,7 м частини випаленої глинобитної конструкції, – вочевидь, напівзруйнованої стіни житла, довжиною 4 м, висотою 0,6 м та шириною 0,4-0,5 м. У радіусі 1 м від споруди було зафіксовано чимало амфорного бою. А під час вивчення її будови, на глибині 1 м від сучасної поверхні, виявлено вмурований у середину скарб: 32 срібні римські монети, 2 срібні пряжки та 2 срібні арбалетоподібні фібули (*Святогор, 1959, с.1-5*).

Всі монети, ідентифіковані В.А.Анохіним та В.В.Кропоткіним, за участю Є.В.Махно і В.П.Петрова, – срібні денарії II ст. н.е.: Траяна – 2 од., Антонія Пія – 14, Марка Аврелія – 3, Коммода – 7, Адріана – 2, Фаустини Старшої – 3, Фаустини Молодшої – 1 од. Вони дуже потерті, що свідчить про їх довготривале використання (Додаток 1).

Додаток 1. Римські монети Крячківського скарбу 1953 р.

	Персоналії	Діаметр (мм)	Вага (г)	Стан(б/маж)	Вісі штемп.	Опис монети
1	TRAJANUS MARCUS ULPIUS Траян (18.09.53- 07.08.117), імператор з 28.01.98.	18,5	3.15	4	↑↓	<i>Аверс:</i> IMP.CAES.NERVA.TRAIAN.AVG.GERM.DACIVS.PM. Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> PM.TR.P.COS.VI.P.P. ABVNDENTIA (Абунданція) – персоніфі- кація достатку: богиня на курільному кріслі вправо, в правій руці – ріг достатку.
2	— « —	18	2.90	2	↑↓	<i>Аверс:</i> IMP.TRAIANO.AVG.GER... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> SPQR...PM.TR. Фігура богині у повний зріст з дарунками.
3	ANTONINUS PIUS TITUS AURELIUS FULVUS BOINIUS ARRIUS. Антонін (Антоній) Пій (19.09.86-7.03.161), імператор з 19.07.138.	18	3.10	3	↑↓	<i>Аверс:</i> ANTONINVS... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> ...COS.III... Богиня Ніка, яка крокує вправо, з вінком у правій руці та пальмовою гілкою – в лівій.
4	— « —	19	2.70	2		<i>Аверс:</i> ANTONINVS.AVG.PIVS... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> зображення стерте.
5	— « —	18	2.95	3		<i>Аверс:</i> ANTONINVS.AVG... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> ... TRANQVILLITAS (Транквілітас) — персоніфікація спокою.
6.	— « —	19	3.15	3	↑↓	<i>Аверс:</i> ANTONINVS.AVG.PIVS... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> TR.POT.XIX.COS.III. PIETAS (Піетас) — персоні- фікація вірності обов'язку. Жіноча фігура вліво: права рука простягнута вперед, ліва – назад, до жертovníка.
7	— « —	18	3.00	3	↑↓	<i>Аверс:</i> ANTONINVS.AVG.PIVS.PP... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> ...COS.III... Мінерва в шоломі та у довгому одязі, виструнчившись.
8	— « —	18	3.10	3	↑→	<i>Аверс:</i> ANTONINVS.AVG.PIVS.PP... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> ... Дві руки тримають колісницю
9	— « —	17	2.50	2	↑↓	<i>Аверс:</i> IMP.ANTONINVS.AVG... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> ...COS.III...XXII. Дві з'єднані руки тримають трілисник
10	— « —	17	2.80	2	↑↓	<i>Аверс:</i> ...ONINVS...VS... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> ... Дві з'єднані руки на тлі дерева з трілисником.
11	— « —	17	2.80	2	↑↓	<i>Аверс:</i> IMP.ANTONINVS.AVG.P... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> ... ANNONA (Аннона) – персоніфікація гарного врожаю. Фігура богині у довгому одязі вправо, у руках атрибути родючості.
12	— « —	17	2.65	2	↑↓	<i>Аверс:</i> ...ANTONINVS.AVG.PIVS... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> ... PAX (Пакс) – персоніфікація миру. Жіноча фігура вправо, у довгому одязі з дарунками.
13	— « —	18	2.90	2	↑↓	<i>Аверс:</i> IMP.ANTO...VS... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> ... ANNONA (Аннона) – персоніфікація

						гарного врожаю. Фігура богині в довгому одязі вправо, у руках атрибути родючості.
14	— « —	18	2.75	2	↑→	<i>Аверс:</i> ... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> ... VIRTUS (Віртус) – персоналіфікація мужності, військової доблесті. Богиня на повний зріст, зі списом та щитом у лівій руці.
15	— « —	17	3.10	3	↑↓	<i>Аверс:</i> ANTONINVS.AVG.PIVS.PP.TR.P.COS.III. Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> GENIV...POP.ROMANI. Геній римського народу стоїть з палицею у правій руці та кадудцем — у лівій.
16	— « —	17	3.15	3	↑↓	<i>Аверс:</i> ANTONINVS.AVG. Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> ...COS.III... SECVRITAS (Секурітас) — персоналіфікація суспільної та особистої безпеки. Богиня на троні: в правій руці — тримає чашу, ліва спирається на більще трону.
17	MARCUS AURELIUS AELIUS VERUS (MARCUS ANNIUS VERUS). Марк Аврелій (26.04.121-17.03.180), імператор з 7.03.161.	17	2.75	2	↑↓	<i>Аверс:</i> IMP.M.AVREL.ANTONINVS.AVG. Портрет імператора Марка Аврелія вправо. <i>Реверс:</i> ... Фігура богині у довгому одязі вправо, у правій руці – чаша, ліва – відведена за спину.
18	— « —	18	2.95	3	↑↓	<i>Аверс:</i> ... Портрет імператора Марка Аврелія вправо. <i>Реверс:</i> TR.POT.XX...COS.III. Богиня Рома на троні.
19	— « —	18	3.10	3	↑↓	<i>Аверс:</i> M.AVREL.ANTONINVS.AVG.ARMENIA.CVS.PM Портрет імператора Марка Аврелія вправо. <i>Реверс:</i> TR.POT.XX.IMP.III.COS.III. PROVIDENTIA (Провіденція) — римська персоналіфікація передбачення, божого промислу, турботи імператор про трон та імперію. Богиня обернена вліво, з посохом та тростиною; біля її ніг – купа. (SC).
20	COMMODUS LUCIUS AELIUS AURELIUS. Коммод (31.08.161-31.12.192), імператор з 17.03.180.	17	2.80	2	↑†	<i>Аверс:</i> COMMODV... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> ... Фігура богині щасливої долі (FORTUNA FELIX), в довгому одязі, напівобернена вліво; у лівій руці – ріг достатку.
21	— « —	17	2.50	2	↑†	<i>Аверс:</i> IMP...COMMODVS.AVG... Портрет імператора вправо. <i>Реверс:</i> ...COS.III. Богиня Рома на троні.
22	— « —	17	2.80	2	↑†	<i>Аверс:</i> ... Портрет імператора вправо. <i>Реверс:</i> ... Фігура богині в довгому одязі: у правій руці вона тримає богино Ніку.
23	— « —	18	3.10	2	↑↓	<i>Аверс:</i> ... Портрет імператора у лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> ... Богиня у довгому одязі.
24	— « —	18	3.15	3	↑†	<i>Аверс:</i> ...VREL.COMMODVS.AVG. Портрет безбородого імператора у лавровому вінку, обернений вправо. <i>Реверс:</i> ...TR.P...COS... AETERNITAS (Етернітас) — персоналіфікація вічності. Богиня, обернена вліво, в тіарі та довгому одязі на троні: в простягнутій правій руці – чаша, лівою вона спирається на більще трону.
25	— « —	18	2.90	2		<i>Аверс:</i> COMMODVS.AVG...Портрет імператора вправо. <i>Реверс:</i> зображення стерте.
26	— « —	18	2.52	1	↑†	<i>Аверс:</i> L.AELAVREL.COMM... Портрет Коммода з бородою, вправо. <i>Реверс:</i> ...TR.P...COS... Фігура богині у довгому одязі.
27	HADRIANUS AELIUS P. Адріан (24.01.76-10.07.138), імператор з 11.08.117.	18	3.00	2		<i>Аверс:</i> ... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> зображення стерте.
28	— « —	17	2.80	3	↑†	<i>Аверс:</i> IMP.CAES...ADRIANO.AVG... Портрет імператора в лавровому вінку вправо. <i>Реверс:</i> ... LEATITIA (Лететія) – ймовірно, персоналіфікація радості. Фігура богині на троні, з вінком у правій руці.

29	FAUSTINA SENIOR Фаустина Старша – дружина Антонія Пія (138-140).	18	3.10	2	↑	<i>Аверс:</i> DIVA.FAVSTINA. Портрет імператриці вправо. <i>Реверс:</i> ... Орел зі складеними крилами вправо. Голова піднята вгору, у клюві — вінок.
30	— « —	17	2.60	2	↑	<i>Аверс:</i> DIVA.FAVSTINA. Портрет імператриці вправо. <i>Реверс:</i> ... Фігура богині у довгому одязі ліво. У правій руці богиня тримає ягня, лівою спирається на посох.
31	— « —	17	2.80	2	↓	<i>Аверс:</i> DIVA.FAVSTINA. Портрет імператриці вправо. <i>Реверс:</i> ... FIDES (Фідес) — персоніфікація вірності, зі схрещеними руками.
32	FAUSTINA JUNIOR Фаустина Молодша, дочка Антонія Пія і Фаустини Старшої, дружина Марка Аврелія (161-175).	18	2.4	2	↓	<i>Аверс:</i> ... Портрет імператриці вправо. <i>Реверс:</i> ... Дві з'єднані руки тримають кадуцій.

Це підтверджується і датуванням монетно-речового Крячківського скарбу за срібними – тотожними за будовою і величиною – пряжками: IV ст. н.е. Типологічно їх можна віднести до круглорамчастих, з округлим слабо сегментованим щитком, – тип 3, варіант II, за В.Б.Ковалевською (*Ковалевская, 1979, с.15*).

Пряжки мають рухоме щиткове з'єднання; прикріплювалися до ремени цвяшками, які і складали орнаментацию пряжок. Ширина рамки – 1,8 см, довжина – 1,6 см; довжина щитка – 1,2 см; загальна довжина пряжки – 2,9 см; вага – 7,4 г. Скарб у 1954 р. А.А.Святогором передано до Інституту археології АН УРСР, особисто М.Я.Рудинському. Він зберігається у Археологічному музеї вказаного інституту (м. Київ).

9 липня 1959 р. під час повторного огляду черняхівського поселення в с.Крячківка А.А.Святогором виявлено ще 13 римських монет II ст. (всі зі слідами довготривалого використання): 5 срібних денаріїв Антонія Пія, 2 – Марка Аврелія, 3 – Луція, 3 – Коммода (*Святогор, 1959, с.30*). До наукового обігу цю частину скарбу введено не було, подальша доля його невідома.

Проведені ж у районі в 1996-2002 рр. розвідки дозволили не тільки з'ясувати причини появи такої кількості римської монети, а й співвіднести кожен знахідок з певною археологічною пам'яткою, здебільшого поселеннями черняхівської культури: Русівщина (с.Сасинівка), Дейманівка I (с.Дейманівка), Запорозька Круча (с. Мала Круча) тощо. (*Головко, 2002, с.4-99; 2003, с.32-38*).

На жаль, чимало монет потрапляє до приватних збірок, минаючи око дослідника, не отримуючи при цьому навіть паспорта, що значно знижує їх наукову цінність і не дозволяє у повній мірі відтворити уявлення не тільки про кількість монети у певному регіоні, але і способи її використання місцевим населенням у різний час. «Прив'язати» ж монету до певного комплексу у цьому випадку і взагалі інколи не можливо. Майже не беруться до уваги знахідки мідних і бронзових римських монет, що пояснюється відсутністю фахової літератури для вітчизняного дослідника. Проте, вони є і також потребують висвітлення.

Божко Ф.К. Щоденник (1930-1932). – Рукопис. – Пирятин, 1932 // Архів Пирятин. ліцею. — Спр.1. — Арк.1-14.

Брайчевський М.Ю. Римська монета на території України. — К.: Вид-во АН УРСР, 1959. — 201 с.

Головко І.В. Звіт про археологічні дослідження на території Пирятинського району Полтавської області в 1996 - 2002 рр. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.342. — 140 с.

Головко І.В. Методологічні засади ознайомлення зі старожитностями черняхівської культури в ході викладання шкільного курсу "Історія Полтавщини" // Наукові та технологічні засади шкільного курсу "Історія Полтавщини". — Полтава: Оріяна, 2003. — С.32-38.

Ковалевская В.В. Поясные наборы Евразии IV-IX вв.: Пряжки // САИ. — М.: Наука, 1979. — Вып. Е1-2. — 75 с.

Кропоткин В.В. Клады римских монет на территории СССР // САИ. — М.: Изд-во АН СССР, 1961. — Вып. Г4-4. — 136, 14 с.

Ляскоронский В.Г. Находки римских монет в области Среднего Приднепровья // Тр. XI АС. — М., 1901. — Т.1. — С.458-464.

Махно Е.В. Памятники черняховской культуры на территории УССР // МИА. — М.-Л., 1960. — № 82. — С.32-70.

Святогор А.А. Щоденник (1953-1959). — Рукопис. — Пирятин, 1959 // Приватна збірка О.А.Рудковського (м.Пирятин). — 95 арк.

Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я. Довідник з археології України. Полтавська область. — К.: Наук. думка, 1982. — 108 с.

Головко І.В.
Пирятинський ліцей

ПОСЕЛЕННЯ ДОБИ БРОНЗОВОГО ВІКУ У ПИРЯТИНСЬКОМУ РАЙОНІ

Культура багатоваликової кераміки в Пирятинському районі поки що представлена єдиним селищем, площею близько 1,5 га. Розташоване воно за 2 км на пн.-зах. від хут.Червоного, на незначному підвищенні у заплаві лівого берега р.Перевод — притоки Сули. Подібні поселення С.С.Березанська відносить до групи пізніх і датує 2-ю пол. XVI — поч. XV ст. до н.е. (*Березанская, 1986, с.22-39*).

У 1999 р. автором зібрано на пам'ятці фрагменти стінок і вінець характерних ліпних посудин. Стінки мають традиційну валикову орнаментацію, поверхня кераміки — руде забарвлення. Поселення задерноване.

В районі виявлене й одне поселення бондарихинської культури. Це селище, площею близько 2 га, розташоване на високому лівому березі над заплавою р.Удай, за 3 км на пн.-зах. від с.Дейманівка, над автотрасою Дейманівка — Пирятин. Територія, де виявлено пам'ятку, знаходиться в адміністративних межах Дейманівської сільської ради і розорюється.

Восени 2002 р. тут зібрані фрагменти ліпного посуду з орнаментацією, цілком ідентичною посуду поселення біля с.Хухра Охтирського р-ну Сумської обл. (*Ковпаненко, 1967, с.95-102*), та чималу кількість остеологічних матеріалів.

Березанская С.С. Культура многоваликовой керамики // Березанская С.С., Отрошенко В.В., Чередниченко Н.Н., Шарафутдинова И.Н. Культуры эпохи бронзы на территории Украины. — К.: Наук. думка, 1986. — С.7-43.

Ковпаненко Г.Т. Поселення періоду пізньої бронзи і раннього заліза поблизу Охтирки. // Археологія. — К., 1957. — Т.11. — С.95-105.

ПЕНЬКІВСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ НА ПОЛТАВЩИНІ

(до укладення зводу знахідок)

Пеньківська культура поширена на території Росії, України, Молдови та Румунії. Її ареал охоплює майже всю територію Полтавщини (Білоусько, Супруненко, Мироненко, 2004, с.14, карта 13.4). Впродовж другої половини ХХ ст. Дніпровське лісостепове Лівобережжя було об'єктом ретельних досліджень археологів-славистів в їх намаганні визначення місця і значення старожитностей даного регіону в загальноукраїнській культурній системі (Приходнюк, 1980, с.5-10; Горюнов, 1981, с.48-54; Приходнюк, 1998, с.7-20). Перші ж поселення були виявлені ще у кін. ХІХ — на поч. ХХ ст. співробітниками музею К.М.Скаржинської (Супруненко, 2000, с.206-254), а перше поховання поблизу с.Постав-Муки 1895 р. досліджене М.П.Авенариусом (Авенариус, 1895). Місце знахідки скарбу поблизу хут.Блажки оглянув 1905 р. В.О.Городцов (1906, с.55).

Серед пам'яток до «Зводу» в тій чи іншій мірі мають увійти такі об'єкти, як Святилівка (поселення та могильник), Градизьк (поселення та могильник) (Супруненко, Кулатова, Мироненко, Кракало, Тітков, 2002, с. 105), Максимівка (поселення та могильник) (Левченко, 2001, с.120-121; Супруненко, Кулатова, Мироненко, Кракало, Тітков, 2002, с.105), Самусівка (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.64), Недогарки (Горюнов, 1980, с.132), Комсомольськ (2 поселення) (Супруненко, Кулатова, Мироненко, Кракало, Тітков, 2002, с.105), Чикалівка (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.64), Держинське (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.59), Григоро-Бригадирівка (3 поселення) (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.51-52; Супруненко, Шерстюк, 2006, с.137-138), Солошине (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.55), Сенча (Горюнов, 1980, с.110; Терпиловський, Левченко, 1994, с.46; Супруненко, 2000, с.239), Засилля, ур. Коса (Ляскоронський, 1903, с.59; Супруненко, 2000, с.210) та ур. Ляшівка (поселення та могильник) (Бочкарев, 1901, с.23; Сухобоков, 1988, с.4-5; Юренко, 1988, с.33-34; Сухобоков, Юренко, 1990, с.155-157; Супруненко, 2000, с.392), Терни (Супруненко, 1989, с.149), Березняки (Ляскоронський, 1903; Моргунов, Неприна, Супруненко, 1986, с.274-276; Супруненко, 1986, с.312; 1989, с.149-153; 2000, с.206), Гінці (Супруненко, 2000, с.209), Піски (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.70; Приймак, 1995, с.119; Супруненко, 2000, с.235), Халебці (Каминський, 1889, с. 632-633; Кулатова, 1989, с.17-18; Супруненко, 2000, с.241), Хитці (Горюнов, 1981, с.111-127), Тишки (Кулатова, 1989, с.57), Вороньки (Горюнов, 1980, с.110), між сс. Вороньки-Пізняки (Горюнов, 1980, с.110; Приймак, 1995, с.119), Городище (Горюнов, 1980, с.110-111), Олександрівка (2 поселення) (Супруненко, 1989, с.152), Малий В'язівок (Горюнов, 1981, с.127-128; Моргунов, Неприна, Супруненко, 1986, с.274-276; Левченко, 1999, с.163-167), Рашівка (Степанович, 1995, с.100-101), Баранівка (Гавриленко, Супруненко, 2001, с.87), Писаревщина (Горюнов, 1980, с.129), Балаклея (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.40), Запсілля (2 поселення) (Супруненко, 1990, с.254; Гавриленко, 2001,

с.89-91), Остап'є (Супруненко, 1990, с.25), Манжелія (Гавриленко, Супруненко, 2001, с.89-91), Дмитрівка (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.60; Супруненко, Кулатова, Мироненко, Кракало, Тітков, 2002, с.105-106), Пристань (2 поселення) (Кожевнікова, 1998, с.81-83), Глибока Долина III, Вишняки V (Кожевнікова, 1998, с. 81-83), Демченкове (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.44), Іванове Селище (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.44), Дуб'яги (Сухобоков, Юренко, 1990, с.144), Ступки (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.50; Сухобоков, Юренко, 1990, с.143-144), Лютенські Будища (2 поселення) (Горюнов, 1980, с.109), Демидівка (Горюнов, 1980, с.129-130), Диканька, Василівка (2 поселення) (Щербань, 1998, с.87-89; 1999, с.78-80), Більськ (Східне укріплення) (Шрамко, 1980, с.74-79) та в ур.Сад (Левченко, Супруненко, 2000, с.126-127), Сидоряче II (Юренко, Отчет 1977, с.4; Сухобоков, Юренко, 1996, с.143), Черниччина (Сухобоков, Юренко, 1996, с.143), Котельва (Сухобоков, Юренко, 1996, с.143), Мар'їне I, III, IV (Юренко, Отчет 1977, с.5-6; Юренко, 1977, с.406; Сухобоков, Юренко, 1996, с.142), Деревки (Гавриленко, Ткаченко, 1995, с.95), Ключники, Безручки I, III (Гольник, 1988, с.26; Супруненко, 1990, с.25; 1991, с.25-27), Лукищина II (Супруненко, 1990, с. 25; 1991, с. 27), Головач (2 поселення) (Гольник, 1988, с. 26; Супруненко, 1990, с.25; 1991, с.27-28), Писарівка (Супруненко, 1991, с.29), Ткаченкове (Супруненко, 1991, с.29), Ганжі (поселення та могильник) (Юренко, Отчет 1978, с.5; Супруненко, 1991, с.31), Кунцеве (Супруненко, 1991, с.31; Приходнюк, 1998, с.146), Дубина (Мокляк, 1991, с.74), Нові Санжари (2 поселення) (Мокляк, 1991, с.74; Приходнюк, 1998, с.147), Забрідки (Мокляк, 1990, с.113-115), Зачепилівка (2 поселення) (Мокляк, 1990, с.114; 1991, с.74), Прогрес (Юренко, 1977, с.406; Сухобоков, Юренко, 1990, с.156-157), Кустолові Куші III (Супруненко, 1990, с.25; 1991, с.33), Павлівка (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.54), Сокілка Лівобережна (Супруненко, 1990, с.25; 1991, с.36-39), Лучки (Супруненко, 1991, с.39), Зорівка (Горюнов, Казанський, 1998, с.76-78), Андріївка (Археологические памятники, 1988, с.8; Кулатова, Супруненко, 1991, с.85-87; 1993, с.59), Абазівка (Археологические памятники, 1988, с.8; Кулатова, Супруненко, 1993, с.61-63), Карпусі та хут. Полтавці (Горюнов, 1981, с.55-58; Горюнов, Казанський, 1998, с.76-78), між сс. Браїлки та Васьки (Горюнов, Казанський, 1998, с.76-78), Снопове (Гейко, 1998, с.79-80), Твердохліби (Горюнов, Казанський, 1998, с.76-78), Білоконі (Горюнов, Казанський, 1998, с.77-78), Полузир'я (Горюнов, Казанський, 1998, с.76-78; Казанський, Середа, 2001, с.19-25), Лелюхівка, (Мокляк, 1991, с.74), Сторожове (Юренко, Отчет 1977, с.10), Ковалівка (Сапегін, 1999, с.11-12), Черкасівка (Юренко, Отчет 1978, с.10), Броварки (Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.42).

Для більш точного визначення місця та значення таких пам'яток як Мацківці II (Левченко, 1999, с.167-169; Супруненко, Мироненко, 2006, с.12), Мала Перещепина (Рутковская, 1968, с.204-207; Левченко, 1999, с.167-169; Білоусько, Супруненко, Мироненко, 2004, с.26-27), Макухівка, ур.Біла гора (Соколова, Супруненко, 1997, с.91), Блажкової гори, що біля хут.Блажки (Городцов, 1903, с.93-161), Загребелля (Приймак, 1995, с.119) та, задля запобігання подальшого руйнування, — Градазьк, Максимівка (Левченко, 2001, с.120-121; Супруненко, Кула-

това, Мироненко, Кракало, Тітков, 2002, с.107-108), Приліпка (Лугова, Левченко, 1999, с.33-34), на цих пам'ятках необхідно провести додаткові обстеження. На особливу увагу заслуговують так звані місцезнаходження, бо, цілком можливо, що вони можуть виявитися залишки стійбищ кочівницьких елементів у складі пеньківської культури. Їх остаточна культурно-хронологічна атрибуція можлива лише при комплексному обстеженні.

Плануємо надалі продовжити роботу з систематизації даних щодо вже відомих пам'яток пеньківської культури. Попереду робота зі створення точної карти старожитностей історичних антів в кожному з районів Полтавщини, в т.ч. з метою полегшення підготовки висновків до надання землевідводів в районах розміщення таких пам'яток.

- Авенариус М.П.* Поставмукские курганы // ЗРАО. — СПб., 1896. — Т. VIII. — Вып. 1-2.
- Археологические памятники* территории г.Полтавы и окрестностей: Каталог / Сост. А.Б.Супруненко. — Полтава: изд. ПКМ, 1988. — 24 с.
- Білоусько О.А., Супруненко О.Б., Мироненко К.М.* Середньовічна історія Полтавщини (V — I половина XVI століття): Підручник. — Полтава: Оріана, 2004. — 200 с., іл., карти.
- Бочкарев К.П.* Очерки Лубенской старины. — Москва: тип. Т-ва Скоропеч. Левенсон А.А., 1901. — Вып. 1. — 39 с., 2 табл.
- Гавриленко І.М., Супруненко О.Б.* Археологічні розвідки в Хоролі // ПАЗ. — Полтава: вид. ЦОДПА, 1995. — Число 3. — С.105-110.
- Гавриленко І.О., Ткаченко О.М.* Розвідка у Середньому Поворсклі // ПАЗ. — Полтава: вид. ЦОДПА, 1995. — Число 3. — С.93-95.
- Гавриленко І.М., Супруненко О.Б.* До археологічної карти басейну нижнього Псла // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2001. — № 1. — С.85-92.
- Гольник Л.В.* О разведках в Поворсклье // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Обл. науч.-практ. семинар (22-23 января 1988 г.) / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1988. — С.25-26.
- Городицов В.А.* Дневник археологических исследований в Зеньковском уезде Полтавской губернии в 1906 году // Отд. отд. из Тр. XIV Археологического съезда, т. III. — Москва, 1911. — С.93-161.
- Горюнов Е.А.* Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. — Ленинград: Наука, 1981. — 136 с.
- Горюнов Є.О., Казанський М.М.* До археологічної карти сточища р. Полузир'я / Підг. до друку Кулатової І.М. та Супруненка О.Б. // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — № 1-2. — С.76-78.
- Казанський М.М., Середа Д.В.* Поселення пеньківської культури Полузир'я I на Полтавщині // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2001. — № 1. — С.19-25.
- Каминский Ф.* К материалам, сообщенным г.Савичем о «семилетних» богатых // КС. — Киев, 1889. — Т.25. — Апр., май и июнь. — № 4-6. — Док., изв. и зам. — С.632-633.
- Кожевнікова О.М.* Нові археологічні пам'ятки у Хорольському районі на Полтавщині // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — № 1-2. — С.81-83.
- Кулатова И.Н.* Памятники археологии территории г.Лубны // 1000-летие города Лубны: Обл. науч.-практ. конф. (26-28 мая 1988 г.) / ТДС. — Лубны: изд. Луб. гор. орг. УООПИК, 1988. — С.7-9.
- Кулатова И.Н.* Разведки в Лубенском районе Полтавской области // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Второй обл. науч.-практ. семинар (18-19 мая 1989 г.) / ТДС. — Полтава: Изд-во «Полтава», 1989. — С.54-58.
- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.* Знахідка візантійської монети VI ст. у Поворсклі // ПАП. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С.85-87.

- Кулатова І.М., Супруненко О.Б.** До археологічної карти верхньої течії р.Полузир'я // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1993. — Число 1. — С.54-64.
- Левченко Д.И.** Некоторые находки VI-VII вв. с территории Полтавщины // ПАЗ-1999. — Полтава: Археологія, 1999. — С.163-169.
- Левченко Д.І., Супруненко О.Б.** Поселення першої половини I тис. н.е. в ур.Сад у с.Більськ // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2000. — № 1-2. — С.126-127.
- Левченко Д.І.** Ранньосередньовічні поховання в урочищі «Топило» // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2001. — № 2. — С.120-121.
- Лугова Л.М., Левченко Д.І.** Знахідки I тис. н.е. із поселення біля с. Прилипка на Пслі // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1999. — № 2. — С.33-34.
- Ласкоронский В.Г.** Городища, курганы и длинные (зменные) валы в бассейне р. Сулы // Тр. XI Археологического съезда. — Москва, 1901. — Т.1. — С.404-457.
- Ласкоронский В.Г.** История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII столетия. — Изд. 2-е. — Киев: тип. Гирича Н.А., 1903. — 486 с.
- Мокляк В.А.** Археологические памятники в окрестностях Новых Санжар // Археологические исследования на Полтавщине. — Полтава: изд. ПКМ, 1990. — С.74-115.
- Мокляк В.О.** До археологічної карти Новосанжарського району // ПАП. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С.67-77.
- Моргунов Ю.Ю., Неприна В.И., Супруненко А.Б.** Работы в Лубенском районе Полтавской области // АО 1984 г. — Москва: Наука, 1986. — С.274-276.
- Приймак В.В.** Розвідки у межириччі Сули і Удаю // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Число 3. — С.119-121.
- Приходнюк О.М.** Археологічні пам'ятки Середнього Подніпров'я VI-IX ст. н.е. — Київ: Наук. думка, 1980. — 151 с.
- Приходнюк О.М.** Пеньковская культура: культурно-хронологический аспект исследования. — Воронеж: Изд-во ВГУ, 1998. — 169 с.
- Рутковская Л.М.** Археологические памятники пограничья степи и лесостепи // АИУ в 1967 г. — Київ: Наук. думка, 1968. — Вып. 2. — С.204-207.
- Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я.** Довідник з археології України. Полтавська область. — Київ: Наук. думка, 1982. — 108 с.
- Сидоренко О.В.** Пам'ятки археології в околицях Лубенського Засулля // ПАЗ-1999 — Полтава: Археологія, 1999. — С.84-96.
- Соколова Л.М., Супруненко О.Б.** Деякі археологічні знахідки з території Полтавщини (з нових надходження до фондів ЦОДПА) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1997. — С.90-94.
- Степанович С.П.** Розвідки в басейні Середнього Псла // ПАЗ. — Полтава: Полтав. літератор, 1995. — Число 3. — С.100-101.
- Супруненко А.Б.** Работы Полтавского музея // АО 1984 г. — Москва: Наука, 1986. — С.312.
- Супруненко О.Б.** Матеріали до археологічної карти Нижнього Посулля // Археологія. — Київ, 1989. — № 1. — С.149-153.
- Супруненко А.Б.** Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (к 100-летию со дня основания) // Археологические исследования на Полтавщине. — Полтава: изд. ПКМ, 1990. — С.5-42.
- Супруненко О.Б.** Матеріали до археологічної карти Нижнього Повороскля // ПАП. — Полтава: вид. ПКМ, 1991. — С.23-43.
- Супруненко О.Б.** На землі Полтавській: Пам'ятки археології Полтави та околиць. — Полтава: Археологія, 1998. — 156 с.
- Супруненко О.Б.** Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К.М.Скаржинської). — Київ-Полтава: Археологія, 2000. — 392, 2 с.
- Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Кракало І.В., Тітков О.В.** Старожитності Кременчука. Археологічні пам'ятки території та округи міста. — Полтава-Кременчук: Археологія, ред. часопису «Автограф», 2004. — 160 с.: іл.

- Супруненко О.Б., Мироненко К.М.** Слов'яно-руська доба на Полтавщині за археологічними даними (друга пол. I — перша пол. II тис. н.е.) // Автограф. — М.Кременчук. — 2006. — № 3. Продовження. — С.12.
- Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.** Нові дослідження на Кременчуччині. — Київ-Полтава: Археологія, 2006. — 146 с.
- Сухобоков О.В.** Археологические исследования к юбилею г.Лубны (Раннеславянские поселение Засулье и древнерусский город Лубны) // 1000-летие города Лубны: Обл. научн.-практ. конф. / ТДС. — Лубны: изд. Луб. гор. орг. УООПИК, 1988. — С.4-5.
- Сухобоков О.В., Юренко С.П.** Предволынецские памятники Полтавщины (по м-лам исследований Левобережной славяно-русской экспедиции ИА АН УССР) // Охорона та дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук.-практ. семінар / ТД. — Полтава: Изд-во «Полтава», 1990. — С.155-157.
- Сухобоков О.В., Юренко С.П.** Слов'яно-давньоруські пам'ятки в околицях Більського археологічного комплексу скіфської доби // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку в Європі. — Полтава: Археологія, 1996. — С.138-145.
- Тертиловський Р.В., Левченко Д.І.** Слов'янське поселення середини I тис. н.е. поблизу с.Сенча в Середньому Посуллі // ПАЗ. — Полтава: вид. ЦОДПА, 1994. — Число 2. — С.45-68.
- Шрамко Б.А.** Ранньосередньовічне поселення в Більську // Археологія. — Київ, 1980. — № 35. — С.74-79.
- Шербань А.Л.** Пам'ятки археології в околицях Диканьки // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — С.87-89.
- Шербань А.Л.** Нові пам'ятки археології в околицях Диканьки // ПАЗ-1999 — Полтава: Археологія, 1999. — С.78-83.
- Юренко С.П.** Разведки в бассейне р. Ворсклы // АО 1977 г. — Москва: Наука, 1978. — С.406-407.
- Юренко С.П.** К изучению пеньковских памятников на Днепровском Левобережье // Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Обл. научн.-практ. семинар (22-23 января 1988 г.) / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, 1988. — С.33-34.
- Юренко С.П.** Отчет о работах разведгруппы Левобережного Славяно-Русского отряда Среднеднепровской комплексной экспедиции Института археологии АН УССР в 1977 г. // НА ИА НАНУ. — Ф.е. — 1977/118. — № 8381. — 13 л.
- Юренко С.П.** Отчет о работе Полтавского разведотряда Левобережного Славяно-Русского экспедиции Института археологии АН УССР в 1978 г. // НА ИА НАНУ. — Ф.е. — 1978/118. — № 8381. — 21 л.

Калашиник Є. С.

*Центр охорони та досліджень пам'яток археології,
історичний факультет Полтавського державного педуніверситету
ім. В.Г. Короленка*

САЛТІВСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ ПОЛТАВЩИНИ У “ЗВОДІ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ”

Межа західних околиць Хозарського каганату умовно проходить на схід від р.Ворскла, через Поорілля. Про пограниччя території Полтавщини у контексті взаємовідносин кочового та осілого населення середньовіччя стверджувалося неодноразово (*Белинская, 1989, с.74-78; Приймак, 1990, с.159-161*). Проте, інвазія до матеріальної культури слов'ян салтівських, відповідних Хозарському каганату, артефактів, не була визначальною. Основний масив — це імпорти, прослідкувати шлях яких іноді неможливо (*Белинская, 1989, с.76*).

Суто кочівницьких, таких, що були залишені безпосередньо носіями салтівської культури, місцезнаходжень у межах Полтавщини нараховується 9, і ця група потребує більш детального вивчення. Це поховання та рештки поселень-кочовищ. Інші відомі знахідки — переважно ужиткові речі, імпортовані у слов'янське середовище.

Поховальних комплексів досліджено лише п'ять. Два відкриті М.Я.Рудинським та О.К.Тахтаєм. Це впускні поховання у курганах групи II, на південь від с. Климівка у Середньому Пооріллі (*Супруненко, 1990, с.19-20, 23-24*). Два — локалізуються у Кременчуцькому регіоні — підкурганне поховання у катакомбі в с.Велика Кохнівка (*Мельникова, 2001, с.116*) та рештки поховання воїна з кургану № 2 гр. III поблизу с. Волошине (*Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2004, с.33, 34; Кулатова, Супруненко, Мироненко, Маєвська, Артем'єв, 2005, с.61-62*). Обидва були зруйновані кар'єром або оранкою відповідно. Ще одне поховання виявлене при будівництві залізниці в районі с.Зінці під Полтавою (*Супруненко, 1988, с.10*). Зі всіх комплексів походить доволі багатий супроводжувачий інвентар, що зберігається в музеях Полтави та Комсомольська (*Луговий, Ткаченко, 2003, с.76-78*).

Очевидним є певне тяжіння салтівських пам'яток до степових регіонів півдня і сходу Полтавщини. Не виключені і наступні знахідки комплексів, на зразок впускних поховань з с.Климівка, у Пооріллі та на придніпровських територіях. Цю тенденцію помітив ще М.Я.Рудинський (*Супруненко, 1990, с.19*).

Поселенських пам'яток кочівників – салтівців на Полтавщині відомо 4, усі відносяться до регіону Середнього Поворскля і носять характер тимчасових стійбищ. Поселення біля сс. Лаврики, Перев'язки (II), Полузир'я, Чередники, Дмитрівка відкриті у 1960-61, 1971-79 рр. вже на стані руйнації оранкою (*Горюнов, Казанський, 1998, с. 77, 78, рис.30*) і садибною забудовою (*Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.60*), на сьогодні можуть бути остаточно втрачені. Наприклад, при моніторингових обстеженнях в районі с.Лаврики (восени 2006 р.), салтівське місцезнаходження 1978 р. (*Горюнов, Казанський, 1998, с.76*), інтерпретоване як сліди кочів'я, не було виявлене. Воно, вірогідно, знищене глибокою оранкою.

Теоретично можна локалізувати місцезнаходження ще двох поселень. Перше мало бути ринком збуту гончарної майстерні, горн і посуд від якої був виявлений 1903 р. в околицях с. Мачухи Полтавського району, а пізніше досліджений (*Рудинський, 1928, с.54*). Посуд з горна з типовими салтівськими рисами, відповідно, мав постачатися “своїм” споживачам. Можливо, цими споживачами були мешканці господарської округи вздовж р.Полузир'я, поселення яких згадані вище, однак аналогій посуду з мачухського горна на них не виявлено (*Обломский, 2003, с.90*). В цьому мікрорайоні фрагменти салтівського посуду зустрічаються і серед слов'янської кераміки середини — третьої чверті I тис. н.е. (*Горюнов, Казанський, 1998, с.77*).

Розташування другого кочів'я припускається на південно-західному висілку с.Остапці, що на нижньому Пслі. Це місцезнаходження також розорюється (*Супруненко, Шерстюк, 2006, с.37*). Проте, через бідність наявних матеріалів, остаточні висновки ще попереду.

Унаочное стан вивчення салтівських старожитностей наступна таблиця:

Місцезнаходження	Стан пам'ятки
с. Велика Кохнівка (пох.)	Зруйноване.
с. Волошине (пох.)	Зруйноване.
с. Зипці (пох.)	Зруйноване.
с. Климівка (2 пох.)	Досліджені.
с. Дмитрівка (пос.)	Забудоване.
с. Лаврики (пос.)	Зруйноване оранкою.
с. Перев'язки (пос.)	Руйнується оранкою.
с. Полузір'я (пос.)	Руйнується оранкою.
с. Чередники (пос.)	Руйнується оранкою.
с. Осталиці (пос.?)	Руйнується оранкою.

З наведеного випливає необхідність глибшого вивчення пам'яток салтівської культури, саме через їх малочисельність і, часом, унікальність таких комплексів в регіоні, а, крім того, через вірогідність їх втрати. Особливої уваги заслуговують райони південного сходу та півдня області. Також буде доцільним здійснення вивчення та систематизації салтівських імпортів на слов'янських поселеннях. У будь-якому разі, всі ці матеріали мають бути, за можливістю, відображені у матеріалах тому «Зводу пам'яток історії та культури» по області.

Белинская Л.И. К вопросу о связях славян и племен салтовской культуры на Днепровском лесостепном Левобережье // Питання археології Сумщини: М-ли наук.-практ. конф. «Проблеми вивчення і охорони пам'яток археології Сумщини» (Квітень 1989 р.). — Суми, 1990. — С.74-78.

Горюнов Є.О., Казанський М.М. До археологічної карти сточища р. Полузір'я // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 1998. — № 1-2. — С.76-78.

Кулатова І.М., Супруненко О.Б., за участю *Маєвської С.В.* Кургани поблизу Волошиного у пониззі Псла (Гр. курганів III) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2004. — № 1-2. — С.49-135.

Луговий Р.С., Ткаченко О.М. Археологічні знахідки з Кременчуччини у збірці Полтавського краєзнавчого музею // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2. — С. 72-80.

Обломский А.М. Про спосіб організації гончарного виробництва на території Східноєвропейського Лісостепу V – VIII ст. н. е. // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2. — С.87-94.

Приймак В.В. Про деякі питання слов'яно-салтівських стосунків на Лівобережжі Дніпра // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук.-практ. семінар / ТДС. — Полтава: вид. ПКМ, 1990. — С.159-161.

Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава: вид. ПДМ, 1928. — Т.І. — С.29-62.

Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я. Довідник з археології України. Полтавська область. — Київ: Наук. думка, 1982. — 108 с.

Супруненко А.Б. Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (к 100-летию со дня основания) // Археологические исследования на Полтавщине. — Полтава: изд. ПКМ, 1990. — С.5-42.

Супруненко А.Б. Археологические памятники г.Полтавы и окрестностей: Каталог. — Полтава: изд. ПКМ, 1988. — 24 с.

Супруненко А.Б. Археологические памятники Карловского района Полтавской области: Каталог. — Полтава: изд. ПКМ, 1990. — 82 с.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М. Мироненко К.М., Артем'єв А.В., Маєвська С.В. Старожитності околиць Комсомольська. — Полтава: Археологія, 2005. — 142 с.

Супруненко О.Б., Шерстюк В.В. Нові археологічні дослідження на Кременчуччині. — Київ — Полтава: Техсервіс, Археологія, 2006. — 146 с.

Приймак В.В.

*Історико-культурний заповідник «Більськ»,
ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України»
Інституту археології НАН України*

ГОРОДИЩЕ У с. БОРОМЛЯ

В історичній археології, в тому числі раннього залізного віку, останнім часом популярною стала тема вивчення систем розселення. Джерельною базою є дані про городища і неукріплені поселення (характер розташування та власне опис пам'яток), також враховується топографія курганних могильників, аналізуються вже давно виділені В.А.Іллінською та О.І.Тереножкіним угруповання городищ і курганів. Однак до всеосяжної характеристики того чи іншого регіону, який би співвідносився із реконструйованим за даними писемних джерел (будинів Геродота) етнографічним утворенням (племінним союзом, постестарним утворенням) ще далеко.

Через об'єктивні причини (відсутність зводів пам'яток і археологічних карт), зумовленими обмеженим характером археологічних розвідок, які не проводилися на терасах і корінних берегах дрібних річок та струмків, фахівці оперують даними про мікрорегіони або дещо більші території всередині ареалу будинів. При цьому необхідно зазначити, що проблема співвідношення регіону розселення будинів і території, для якої столицею було Більське городище, поки що не вивчалася, ймовірно, також через незадовільний стан джерельної бази.

Досі для Дніпровського Лівобережжя притаманним є жанр праць, присвячених регіонам у межах гідрографічної мережі: пам'яткам басейнів Псла (*П.Я.Гавриш*), Сейму (*В.А.Іллінська, Г.І.Пузікова*), Воронежа (*О.П.Медведев*). Саме останнім дослідником було помічено освоєність дрібних річок воронезької течії Дону характерним способом: у нижній течії річки знаходиться городище, де яскраво виражений культурний шар, а у верхній – городища зі слабо вираженим культурним шаром.

Пізніше така ж ситуація виявлена і в «сумській» течії Псла, за матеріалами дрібних приток цієї річки та великого допливу останнього – Сироватки. У нижній течії р.Битиця знаходиться багатощарове Битицьке городище (напільним боком воно обернено до р.Битиця, хоча розташовується на мисі плакору Псла), а у верхній – укріплення біля с.Вакалівщина. У верхів'ях р.Бездрик розташовані два городища раннього залізного віку (відомі за даними Г.В.Гідори, Є.М.Осадчого та О.В.Короті), а поблизу впадіння у Псьол р.Сироватка – городище Ворожба. Далі така ж ситуація почала простежуватися й у Поворсклі. Так, на невеликій притоці Ворскли – Сосонці – виявилось два городища – у верхів'ях і нижній течії. Тому показовим є відкриття городища у верхів'ях р. Боромля, за 22 км на північ від комплексу пам'яток біля с.Зарічне.

Городище розташовується на території села, біля його підніжжя знаходиться церква. Про його існування відомо за даними М.К.Фукса, але відшукати укріплення вдалося лише після кількох обстежень місцевості, здійснюваних у

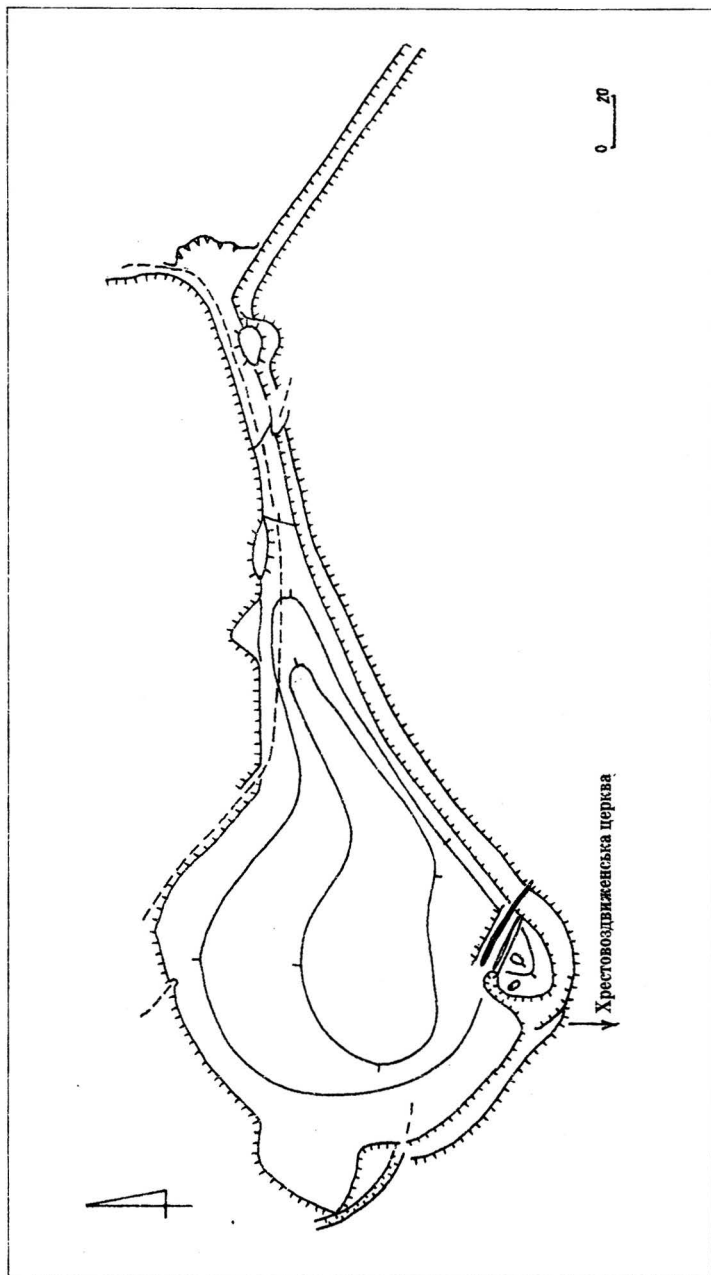

Рис. Бормля, с. Горицище. План

ході робіт з підготовки «Зводу пам'яток історії та культури». Огляд місцевості здійснювався послідовно, вгору за течією р.Боромля, роботи ще не завершено.

Протяжність городища із заходу на схід, від стрілки мису до плато корінного берега Боромлі, становить 340 м, ширина коливається від 15-20 м — на довгому (120 м) перешийку, до 150 м — на майданчику городища. Майданчик городища має близьку до ромбоподібної форму, якої, можливо, він набув завдяки наявності бастиноподібних виступів на стрілці мису (західний кінець), а також південній частині майданчика. Схоже, що східна частина також прикривалася бастионом, для спорудження якого використали типову для скіфських городищ складну систему в'їзду. З півночі від ромбоподібного майданчика бастион не простежується. Напевне, він був знищений глиняним кар'єром.

Майданчик городища мав протяжність кожної з сторін у межах 120-140 м, лише витягнута у напільний бік південно-східна сторона мала 180 м. Якщо припущення щодо знищення північного бастиону вірне, то і північно-західна сторона майданчика городища матиме довжину близько 140 м. Майданчик городища — це пагорб, що підвищується над заплавою р.Боромля на висоту 6-15 м. Центральна частина майданчика здійснюється над північною на 6-8 м.

Майданчик городища, перешийок та берегове плато ескарповані із південного боку на відстані до 0,5 км. Ескарп перетворюється на рів ближче до стрілки мису. Висота майданчика над ескарпом коливається у межах 6-8 м, а з боку стрілки мису — близько 10 м, притому, тут спостерігається ступінчасте подвійне ескарпування, а ескарп перетворюється у рів, глибиною 2 м і шириною до 2-3 м у верхній частині. Остання деталь наводить на думку, що рів міг свого часу огинати всі схили городища, але знаходитись вище. У часи пізнього середньовіччя ескарп «посунули» вниз, щоб збільшити крутизну схилів, посилити оборону за рахунок відсутності «мертвих зон», недоступних для обстрілу.

Не виключено, що стрілка мису використовувалася як московська сторожа у XVI ст., на що вказують згадки Боромлі (Боровні у КБЧ) у джерелах.

Саме характер укріплень на перешийку із західного боку мису свідчить про можливість датування городища добою раннього заліза. Невисокі (до 1,5 м) курганоподібні насипи, пошкоджені дорогою від берегового плато на майданчик мису, а також наявність вузького спуску — стежки, розташованої між обома насипами, вказують на можливість інтерпретації їх як вузла оборони в'їзду.

Таким чином, Боромлянське городище є пам'яткою фортифікації різних епох. У ранньому залізному віці воно могло відігравати роль сховища для численних стад великої рогатої худоби, які випасалися у верхів'ях річки Боромлі мешканцями великих городищ і прилеглих селищ, розташованих біля її гирла, неподалік с.Зарічне Тростянецького р-ну. Разом із тим, не виключено, що ця пам'ятка використовувалася і як місце зупинок на внутрішніх або транзитних шляхах між долинами Ворскли і Псла. Оскільки між долинами Псла і Ворскли відстань більша за 30 км, можна припускати у районі с.Боромля існування проміжного пункту між Шпилівським і Ворожбянським та Зарічненським археологічними комплексами доби Давньої Русі. Наступні дослідження цього городища повинні дати більш детальні уявлення про його хронологію, характер укріплень та їх призначення.

ПАМ'ЯТКИ СЕЛІТРОВОГО ВИРОБНИЦТВА ПОЛТАВЩИНИ ТА ЇХ ВИСВІТЛЕННЯ У “ЗВОДІ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ”

Серед найбільш поширених пам'яток археології козацької доби майдани і майданоподібні споруди посідають вагоме місце. На території Дніпровського лісостепоного Лівобережжя їх нараховується не менше 1000. У межах широкого історико-етнографічного регіону історичної Полтавщини (територія сучасних Полтавської, лівобережних частин Київської і Черкаської, окремих районів Дніпропетровської, Сумської, Харківської і Чернігівської обл.), знаходиться більше 300 майданів і майданоподібних споруд. На території Полтавської області, станом на 1 вересня 1990 р., відомо 242 майдани і майданоподібні споруди (Мельникова, 1992, с.136-137). Звичайно, ці відомості не можуть бути остаточними. Внаслідок пам'яткоохоронного моніторингу, проведеного автором, встановлено, що кожного року, у середньому, нищиться 3-5 майданів. Отже, через 70 років від більшості з них не залишиться і сліду. Це у повній мірі стосується і майданоподібних споруд, в тому числі розташованих на городищах, більшість з яких на сьогодні вже знищена оранкою або зникне у ході приватизації земель, що набрала сили. Так, наприклад, у 2005 р. автором обстежувалися майдани, розташовані на території Коновалівської сільради Машівського р-ну, відомі за розвідками І.М.Кулатової та О.Б.Супруненко (Кулатова, Супруненко, 1987). На 1987 р. на цій території було відомо 5 майданів. Під час розвідок нам вдалося встановити, що на сьогодні 4 з них знищені внаслідок господарських робіт. З іншого боку, під час обстежень лише у Полтавському районі нами були виявлені 5 раніше невідомих майданів.

Загалом, дослідження майданів та майданоподібних споруд проводилися експедицією Державного музею-заповідника А.С.Макаренка протягом останніх років на території Полтавського, Чутівського, Машівського, Кобеляцького, Новосанжарського р-нів Полтавської обл. Це знайшло своє вираження у публікаціях та кількох наукових звітах (Сапегін, 2001; 2002; 2003, с.164-167). 2003 р. роботи були продовжені у Решетилівському, Козельщинському та Полтавському р-нах, проведені розкопки, ретельні розвідки, зняті плани об'єктів. При цьому отримані додаткові дані про відомі пам'ятки, відкриті ряд нових. Наведемо опис найцікавіших.

1. **Шрамки-1**, с., М'якеньківська сільська рада, Решетилівський р-н (правий берег р.Говтва). Майданний комплекс розташований на сх. околиці села, на високому обривистому з пд. сх. та сх. узвишші плато, впритул до сільських будинків та господарського двору місцевого господарства. Відомий за розвідками І.С.Мельникової. Це складна, плутана система задерно-

ваних насипів бургтів та ям, частина з яких руйнується внаслідок дії природних чинників, а також систематичним забором ґрунту (рис. 1).

На комплексі закладено 4 зачистки бургтів та 2 шурфи між буртами. Стратиграфічно встановлено, що частина бургтів складається із відпрацьованого ґрунту (нашарування перемішані), а в частині — земля залягала рівномірно, пошарово, не була перемішаною. Між буртами культурний шар був відсутній. Матеріальних решток не виявлено.

2. **Шрамки-2**, за 1 км від вище описаної пам'ятки, у напрямку до с. М'якеньківки, знаходиться майдан висотою близько 2 м, діаметром до 40 м, з ямою, глибиною близько 1 м. Він має вхід, шириною 5 м, розміщений з пд. сх. боку. Два бурти, довжиною до 30 м, розміщені зі сх. та пн. сх. боку. Інтенсивно розорюється. Поряд із майданом знаходяться 3 кургани, висотою 1,0-1,5 м, діаметром близько 40 м (рис. 2). На точність обмірів впливали наявність насаджень кукурузи та сої.

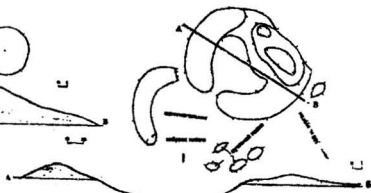
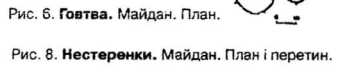
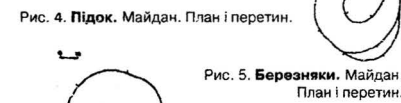
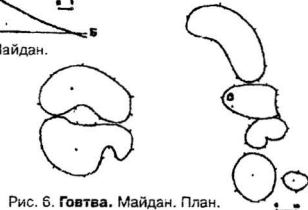
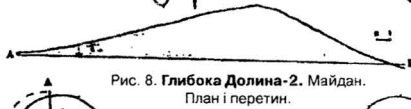
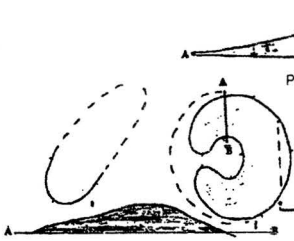
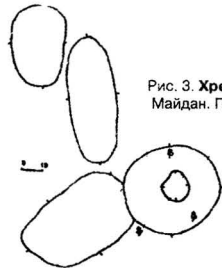
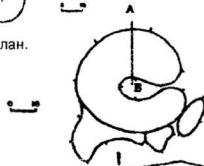
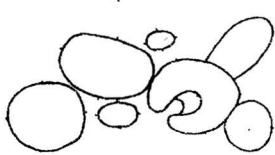
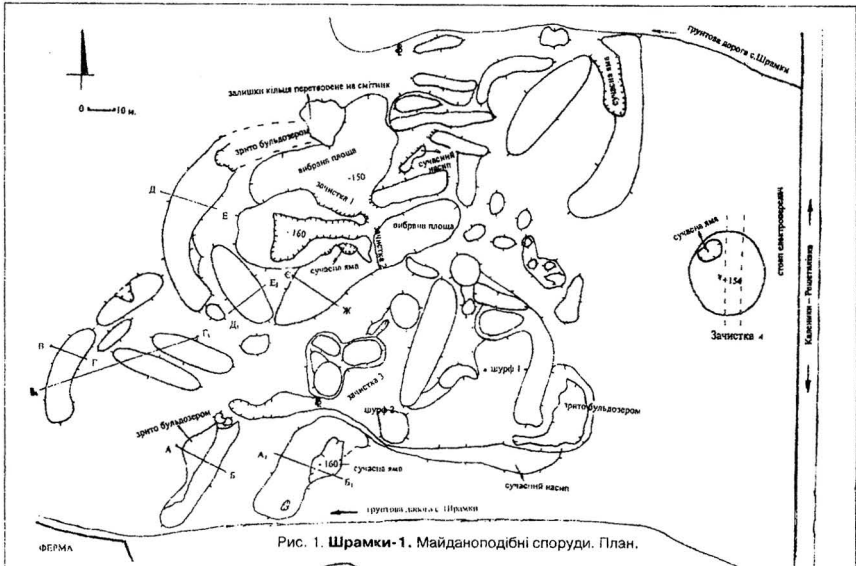
3. **Хрещате, с.**, М'якеньківська сільська рада, Решетилівський р-н (*правий берег р. Говтва*). Майдан, відомий за розвідками І. С. Мельникової, розміщений на відстані 1 км на пн. сх. від села, на пд. узбіччі автошляху Решетилівка-Каленики. Задернований, заріс кущами і деревами, його висота становить близько 2 м, діаметр — 35-40 м, глибина котловану — 3 м, із заплелими схилами. Вхід відсутній. Є три бурти, довжиною 40-60 м, розташовані у пн. сх. напрямку, розорюються (рис. 3).

4. **Підок, с.**, Сухорабівська сільська рада, Решетилівський р-н (*правий берег р. Говтва*). Майдан. Знаходиться на пд. від села, на підвищенні корінного берега. Це задернований насип кільцевої форми, висотою близько 2,5 м, діаметром 50 м. Глибина котловану всередині — близько 2 м. Вхід, шириною 6 м, розміщений із зх. боку. Біля входу є ледь помітний бургт, довжиною 60 м. Майдан задернований, лише сх. частина, через господарські роботи, осунулася і розорюється. У центрі влаштований скотомогильник (рис. 4).

5. **Березняки, с.**, Сухорабівська сільська рада, Решетилівський р-н (*лівий берег р. Псел*). Майдан. Знаходиться за 1,5 км на сх. від села, на південному узбіччі шляху сс. Березняки-Підок. Це задернований насип кільцевої в плані форми, висотою 5 м, діаметром до 50 м, з котлованом глибиною 3 м. Пд. і пд. сх. частина кільця валу від постійного оборювання зсунулись. Вхід — з пн. сх. боку, шириною 6 м, бурти відсутні. У центрі ями — куці і дерева. Від майдану, у пд. сх. напрямку за 40 м, розташований курган, висотою близько 2 м і діаметром 30 м. Розорюється (рис. 5).

Також оглянуті відомі майдани у сусідньому Козельщинському районі, серед них — майданоподібні споруди на території та біля давньоруського і пізньосередньовічного городища Голтова. Частина території городища та селища використовується під сільськогосподарські угіддя. За свідченнями місцевих жителів, городище постійно приваблює до себе скарбошукачів. Оглядаючи пам'ятку, ми були здивовані, виявивши в її центрі майдан.

6. **Говтва, с.**, центр сільської ради, Козельщинський р-н (*правий берег р.Псел*) ур. Шар-гора, Городище. Майдан висотою близько 3 м, діаметром — до 50 м. Є два входи, шириною 4 м: зі сх і зх., що розділяють насип на два сегменти. У сх. напрямку від нього бурти видовжені, мають довжину 50 м (можливо, серед них є насип кургану). Руйнуються зсувом. Майдан і бурти задерновані (рис.6).

7. **Глибока Долина-1, с.**, центр сільської ради, Козельщинський р-н (*лівий берег р.Псел*). Майдан. Знаходиться за 2,2 км на пн. сх від села, на узбіччі автошляху на с.Прилипка. Його висота — 4 м, діаметр 50 м. У центрі — 2 ями, глибиною до 3 м. Бурти відсутні. Задернований, заріс кущами і деревами (рис. 7).

8. **Глибока Долина -2.** Задернований майдан. За 1,2 км на пн. від села, поблизу МТФ. Висота — 2,5 м, діаметр — 40 м. Глибина ями посередині 2 м, бурти відсутні. Вхід, шириною 3 м, розташований зі сх. боку. У пд. частині пам'ятки розміщені невеликі насипи, але до майдану вони відношення не мають; вірогідно, були нагорнуті у новітній час, при будівництві МТФ (рис.8).

9. **Нестеренки, с.**, Руновщанська сільська рада, Полтавський р-н (*лівий берег р.Свинківка*). Майдан знаходиться за 1,5 км на пд. сх. від села, неподалік кладовища. Його висота — близько 4 м, діаметр — 60 м, глибина ями — 3 м. Пд. сх. частина розорана. На залишках кільцевого валу є ряд сучасних ям і насипів. Вхід з пн. зх. боку. Раніше тут були бурти, знищені на сьогодні; залишилася частина одного з них, решта перетворена на скотомогильник. Поодинокі насипи біля майдану — наслідки роботи бульдозера. Поруч розташовані 2 кургани. Один з них, за 0,5 км на сх. від майдану. Висота — 1,5 м, діаметр 35х40 м. Інший, — за 0,35 км на пн., його висота — 0,7 м, діаметр — 20 м. Кургани розорюються (рис.9).

Таким чином, завдяки проведеним розвідкам, експедиції вдалося картографувати, зняти плани та отримати профілі 16 археологічних пам'яток, в тому числі 9 майданів. Дослідження дадуть змогу визначити кілька центрів селітроварницького промислу на території Решетилівського та Козельщинського районів області, а також доповнюють реєстр археологічних пам'яток козацької доби на території Полтавщини.

Мельникова І.С. Деякі підсумки підготовки археологічної частини “Зводу пам'яток історії і культури Полтавської області” // АЗ ПКМ. — Полтава, 1992. — Вип.1. — С.136-137.

Кулатра І.Н., Супруненко О.Б. Отчет о разведках и охранных раскопках в Поворсклье и Поорелье в 1987 г. (Полтавская область) // НА ІА НАНУ; НА ПКМ. — Спр.03-253.

Савегін С.В. Майдани узбережжя р.Коломак та наукова спадщина М.Я.Рудинського // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, 2003. — № 2/2002 – 1/2003. — С.164-167.

Савегін С.В. Звіт про розвідки на території Полтавського району Полтавської області у 2001 році // НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.317.

Савегін С.В. Звіт про охоронні розкопки селітроварницьких комплексів на території Полтавської області у 2002 році // НА ІА НАНУ.

Приймак В.В., Коротя О.В., Осадчий Є.М.

Історико-культурний заповідник «Більськ»,

Редакційна група з підготовки тому «Зводу

пам'яток історії та культури» по Сумській області

ДОСЛІДЖЕННЯ НА ГОРОДИЩІ КУРГАН-АЗАК у 2005-2006 рр.

Городище розташоване за 1 км на північ від села. Займає гору-останець, округлої у плані форми, правого корінного берега р.Псьол, в урочищі Вишневе. Висота останця над рівнем заплави становить 35 – 40 м. Основа гори складається із залізнякових плит і глин.

Городище відоме за повідомленнями Д.Г.Філарета (Гумілевського) [1]. У 1948 р. городище обстежене І.І.Ляпушкіним, який зафіксував руйнування городища, спричинені видобутком каменю [2]. Городище добре відоме у науковій літературі, присвяченій вивченню сіверянських старожитностей, однак дослідження впродовж майже століття там не проводилися, відсутній також і план комплексу.

У 2005 р. авторами було проведено обстеження і невеликі дослідження на городищі та у прилеглий до нього території (рис.1). В результаті знятий план городища IX – X ст. та XVI – XVIII ст., посаду козацького часу [3].

Укріплений майданчик розташований у південно-східній частині гори та має форму квадрата, із заокругленими кутами. З півдня городище укріплене ровом, глибиною близько 1,5 м та шириною 5 м і валом, з рівною верхівкою, шириною 5 – 7 м та висотою від 1 до 1,8 м. Крім того, майданчик городища штучно підрізаний, в результаті чого утворився ескарп, висотою 2,5 – 3,0 м. Із західного, напільного, боку вал найкраще зберігся. Його ширина коливається від 7 до 10 м, висота — 1,5 м. З північного боку укріплення зазнали найбільших руйнувань. Тут простежуються залишки підвищення, яке може бути внутрішнім схилом валу (рис.1б).

З городища та розташованого з напільного боку посаду походить роменська ліпна та гончарна козацька кераміка. При дослідженні майданчика городища у 2005 р. у шурфі виявлений фрагмент козацької люльки (рис.2 а).

У 2006 р. проведено зачистку валу в місці, де він був зруйнований ерозією (рис.3). Ширина дослідженої частини валу 3 м та висота 1,2 м. Вал на цій ділянці складався із верхнього шару дерну, потужністю 0,2 – 0,5 м, під яким виявлений шар щільного материкового суглинку жовтого кольору. З внутрішнього боку валу залягав шар піску, насиченого попелом, ліпною керамікою та кістками тварин. Під ним знаходилася лінза вугілля, потужністю 0,1 м. З напільного боку валу виявлено потужний, до 0,5 м, шар жовто-коричневого плямистого суглинку.

На рівні материка трапилася стовпова ямка із залишками деревного тліну, діаметром 0,3 м та глибиною від рівня материка 0,1 м.

У конструкції валу простежуються два будівельних періоди. Перший пов'язаний із виникненням городища у IX – X ст. До цього періоду відносяться шари плямистого супіску, з якого був насипаний вал та стовпова ямка — частини стовпвої конструкції стіни, типової для сіверянських городищ XI – XII ст. У X ст. городище гине у пожежі, про що свідчить прошарок вугілля з внутрішнього боку валу. Після цього життя на городищі не відновилося, на це може вказувати відсутність ранньогончарного роменського та гончарного давньоруського посуду. Під впливом ерозійних процесів частина ґрунту з майданчика городища спливає на краї, — так утворився шар піску, насиченого попелом, кісками тварин та керамікою роменської культури, зі слідами вогню (рис.2в).

Наступний період існування городища пов'язаний з заснуванням тут у XVI ст. козацької сторожової фортеці. На місце її розташування вплинуло два чинники — домінуюча висота, з широким оглядом, можливість контролювати брід через р.Псьол та підйом на корінний берег. У XVII – XVIII ст. на горі виникає козацьке містечко. В цей час укріплення були перебудовані – вершину валу було розрівняно а сам вал розширено. Це зроблено для зручності використання артилерії та ручної вогнепальної зброї.

З цим періодом можна пов'язати лінзу материкової глини — частину конструкції стіни. Не виключено, що її брали з рову при його поглибленні. Назва “Азак”, скоріш за все, тюркського походження, а слово “Курган” в епоху середньовіччя використовувалося і для назви невеликих роменських або давньоруських городищ, за формою схожих з майданами — залишками селітарних майстерень.

Посад XVII – XVIII ст. розташований на південь від городища (рис.1а). Займає гору-останець та відділений від городища глибоким ярмом. Висота над рівнем заплави становить 40 м. Схили стрімкі, майже прямовисні. З плато гора з'єднується невеликим перешийком. Розміри посаду 650x150 м. Залишків укріплень не зафіксовано. Потужність культурного шару становить 0,5 – 0,8 м, частково розорюється. З посаду походять уламки димленого посуду XVII – XVIII ст., фрагмент глиняного важка та залізний предмет (рис.2б).

1. **Филарет** (Гумилевский Д.Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. — М., 1857. — Отд. III.

2. **Ляпушкин И.И.** Днепровское лесостепное Левобережье в эпоху железа // МИА. — М., Л.: Изд-во АН СССР, 1961. — № 104.

3. **Приймак В.В., Осадчий Є.М., Коротя О.В.** Звіт про археологічні розвідки для “Зводу пам'яток історії та культури України” на території Сумської обл. у 2005 р. // НА ІА НАНУ. — Арк.9.

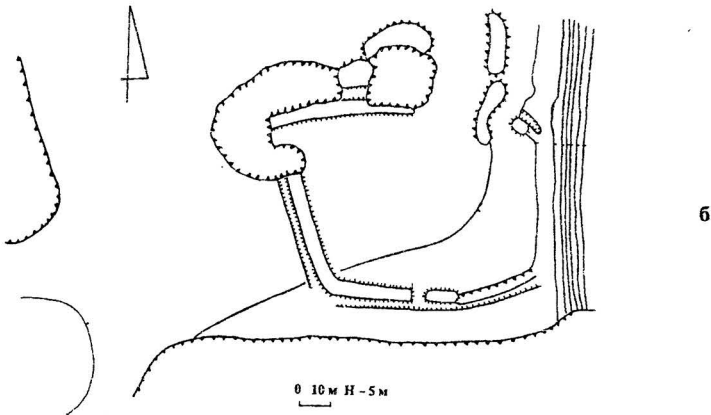
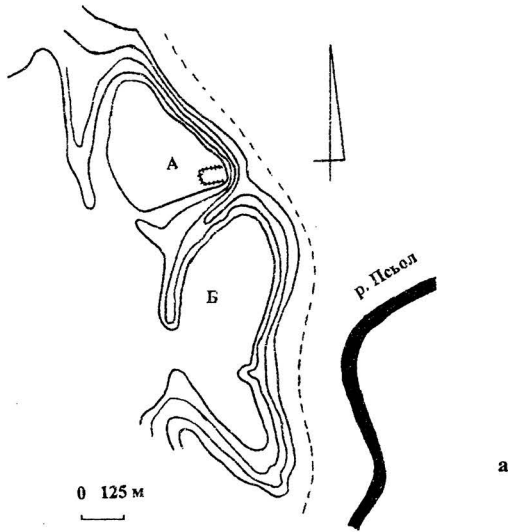

Рис. 1. Курган, с. А — археологічний комплекс IX-X та XVI-XVIII ст.;
 Б — гродище роменського та козацького часів.

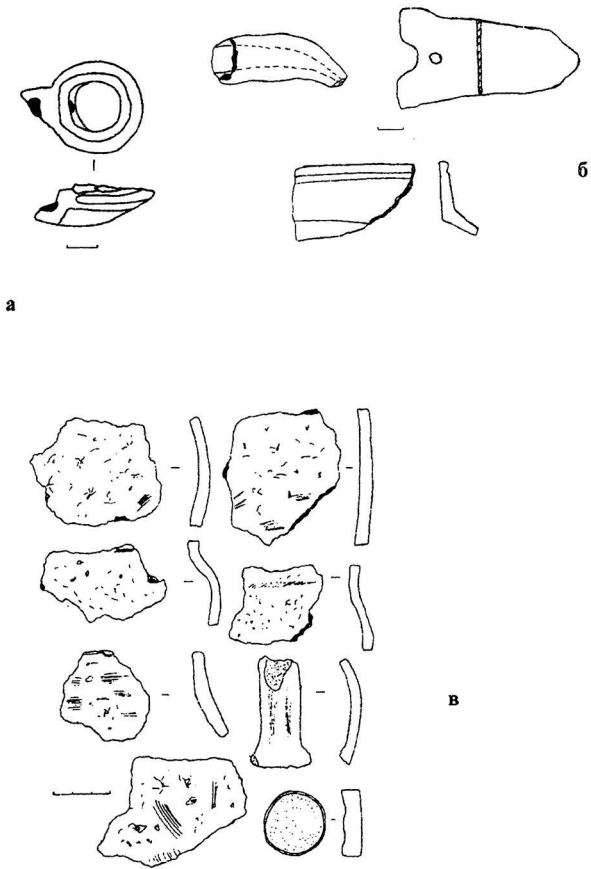

Рис. 2. Курган, с. Знахідки: а — городище, шурф 2005 р., б — посад, випадкові знахідки, в — зачистка стінки валу городища 2006 р.

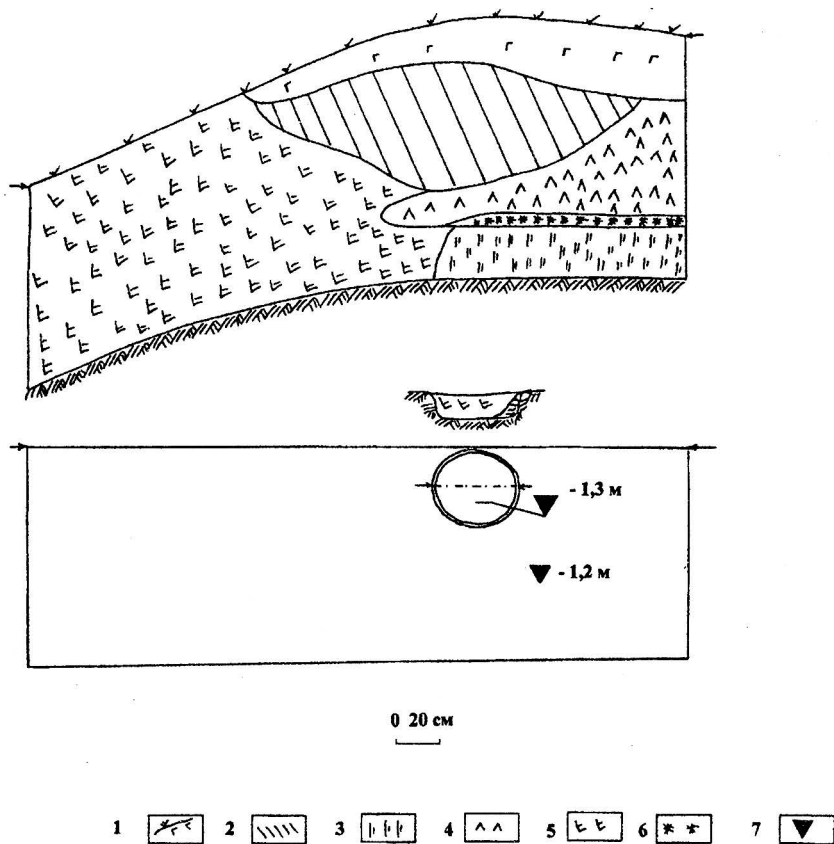

Рис. 3. Курган, с. Зачистка стінки валу.
 1 – дерен, 2 – жовтий материковий суглинок, 3 – сірий лесоподібний сугісок,
 4 – пісок, насичений попелом, кістками тварин та керамікою IX – X ст.,
 5 – жовтий плямистий сугісок, 6 – вугілля, 7 – глибини від 0.

КОЗАЦЬКЕ МІСТЕЧКО КРИГА

Політичні події на території Речі Посполитої сер. XVII ст. стали причиною широкомасштабного процесу заселення території, що отримала назву Слобожанщина. Еміграційний рух з охопленої війною Гетьманщини активно підтримувався московськими царями, які були вкрай зацікавлені у залюдненні цього багатого, але небезпечного для проживання краю. Перші поселення на території Середнього Псла та Ворскли виникають вже на поч. 40-х рр. XVII ст. і, поступово, фортеці починають виникати у межиріччі Псла, Ворскли та прикордонних районах Посейм'я. Так, у 1-й пол. XVII ст. на південний схід від Путивля було засноване городище в місці впадіння р.Вир у Сейм, поблизу Дороголивівської переправи [1]. Московські воеводи намагалися, щоб нові козацькі фортеці будувалися не стихійно, а саме на ділянках кордону, що потерпали від набігів татар. Одним з таких напрямків і був степовий коридор, який у XI-XIII ст. захищала потужна фортеця – давньоруське місто Вир. На вибір козаків вплинув і той факт, що до XVII ст. тут знаходилася сторожа путивльських стрільців.

Городище розташоване у центрі м.Білопілья, при впадінні р.Крига у р.Вир (ліва притока р.Сейм). Займає підтрапецієподібної форми мис, що підвищується над заплавою на 15 – 18 м.

Вперше згадується у літописі на сторінках “Повчання” Володимира Мономаха у зв'язку із подіями 1113 р., інші згадки пов'язані з подіями феодальної війни сер. XII ст., коли місто було резиденцією князя Ізяслава Давидовича [2]. Давньоруське місто Вир досліджувалося В.А.Богусевичем (1958-1959 рр.) та В.В.Приймаком (1985-1994 рр.) [3]. У 2006 р. знятий новий план городища, що значно доповнив інформацію про пізньосередньовічний період його існування.

Історія існування Білопілья має три етапи: перший, давньоруський – час існування літописного Вира добре відомий за писемними джерелами та розкопками, третій етап — кінець XVII–XVIII ст. відомий за описом, який опублікований Д.Г.Гумілевським (Філаретом) і планами кін. XVII ст. Найменш відомий другий період існування козацького містечка Крига. Дослідження дитинця дали змогу відтворити зовнішній вигляд першої козацької фортеці 2-ї пол. XVII ст. Розміри городища — 130x100-60 м, площа — близько 1,5 га. З північного боку городище обмежене схилом берегової тераси р.Крига, з північно-східного — нешироким яром, з південного та південно-західного — валом та засипаним на даний момент ровом.

Укріплення городища мають два будівельних періоди – XI-XIII ст. та 2-га пол. XVII ст. Напільний вал, шириною 10-13 м і висотою 1 м та південно-західний вал, висотою 2,5 м і рів були побудовані в епоху Київської Русі. Після монгольської навали городище залишалося пустим, а путивльські прикордонні сторожі, скоріш за все, не будували укріплення, задовольняючись висотою напільного валу. У 2-й пол. XVII ст. на території городища виникає козацьке міс-

течко, яке за назвою річки, що протікала поряд, назвали Крига. Датою виникнення городка за писемними джерелами вважають 1672 р. [4].

Козаки-переселенці починають перебудовувати та модернізувати старі укріплення. З напільного боку, де вал зберігся на висоту понад 2 м, будується дерев'яна стіна. На жаль, дослідження укріплень XVII ст. на території городища не проводилися, а, за аналогіями з укріпленнями козацьких городків Межиріччя [5], Кургана [6] та описом будівництва укріплень на валах міста Ярослава в Києві, можна припустити, що на валу було споруджено частокіл, або дерев'яну стіну з двох рядів вертикально поставлених колод, між якими засипано глину. Був також вичищений рів. З південно-західного боку верхівка валу була зрівняна і також укріплена дерев'яною стіною. Такий прийом зустрічається на багатьох городищах раннього залізного віку та давньоруського часу, які були заселені у сер. XVII ст. Це пов'язано з улаштуванням більш зручного підходу до стіни та з метою переміщення легких гармат. У результаті з напільного боку вал зберігав свою висоту і крутизну, а з внутрішнього залишався на одному рівні з майданчиком фортеці.

Найбільшій перебудові зазнала північна частина городища. Край майданчика був підрізаний ескарпом на висоту близько 4 м. Нижче побудовані три бастіони. Їх розміри — 10х4-5 м. Північно-західний кут городища також був підрізаний і перетворений на четвертий бастіон, який розташовувався на 4 м вище інших. У результаті фортеця отримала артилерійські позиції, які контролювали підходи до містечка з боку заплави.

Козацьке містечко Крига є одним із небагатьох вцілілих прикладів козацької військової архітектури часу заселення Слобожанщини. Тут вдало поєднується наявність старих давньоруських укріплень, стратегічний вибір місця поселення – майже посередині між великими містами-фортецями Путивлем та Сумами. Козаки, відірвані від традиційного місця проживання, повинні були за короткий час і наявності обмеженої кількості будівельних матеріалів (цвяхів, скоб) спорудити фортецю, що могла б витримувати набіги татарської кінноти. У випадку, коли козаки протистояли кінним загонам татар, невелика, із потужними дерев'яними стінами фортеця була найбільш вигідною для оборони. Маючи невеликі за калібром гарматами, гарнізон міг досить успішно відбивати атаки татар, концентруючи їх сили у разі небезпеки на невеликій ділянці стіни. Крім того, відсутність артилерії у загонах легкої татарської кавалерії унеможлилювала швидке руйнування кріпосних укріплень, що давало змогу обложем протриматися до підходу підмоги з Сум чи Путивля. Одним з нових прийомів у фортифікації того часу було будівництво бастіонів. Такі виступи на схилі чи кутах фортеці дозволяли не тільки ефективно вести фронтальний, а й фланговий вогонь.

У такому вигляді козацьке містечко проіснувало кілька років. Після реконструкції давньоруське городище було перетворене на сучасну прикордонну фортецю, яка мала артилерію та козацький гарнізон. З появою укріпленої фортеці навколо почали виникати козацькі хутори, населення яких, у випадку небезпеки, повинно було мати притулок. Вигідне економічне та військово-розташування Криги змушувало московських воевод розширювати її територію. У

містечко прибувають стрільці, на чолі з воеводою, та починається будівництво нової фортеці. Воевода не перебудовує старі укріплення, а взагалі відмовляється від їх використання. Нова фортеця побудована за західноєвропейськими стандартами — прямокутна в плані, з внутрішнім замком. Вона отримала назву Білопілля. Однак Білопілля швидко втрачає функції прикордонної фортеці і вже у XVIII ст. укріплення її руйнуються, а територія першої фортеці використовується для будівництва маєтку бригадира [7].

1. *Кравченко О.М., Осадчий Є.М.* Фортеці XVII ст. на Московсько-Польському порубіжжі // Середньовічні старожитності Південної Русі-України. — Чернігів, 2004.
2. Літопис Руський / Переклад з давньоруської А.Є.Махновця. — К.: Дніпро, 1989. — С.461.
3. *Приймак В.В.* Давньоруське місто Вир. — Білопілля, 1997.
4. *Харламов В.О.* Невідомі сторінки виникнення українських міст у XVII ст. // Історія Русі-України (історико-археологічний збірник). — К., 1998.
5. *Приймак В.В., Осадчий Є.М., Коротя О.В.* Звіт про археологічні розвідки для “Зводу пам’яток історії і культури України” на території Сумської обл. у 2005 р. // НА ІА НАНУ. — Арк.8.
6. Там само. — Арк.9.
7. *Филарет (Гумилевский Д.Г.)* Историко-статистическое описание Харьковской епархии. — М., 1857. — Отд. III.

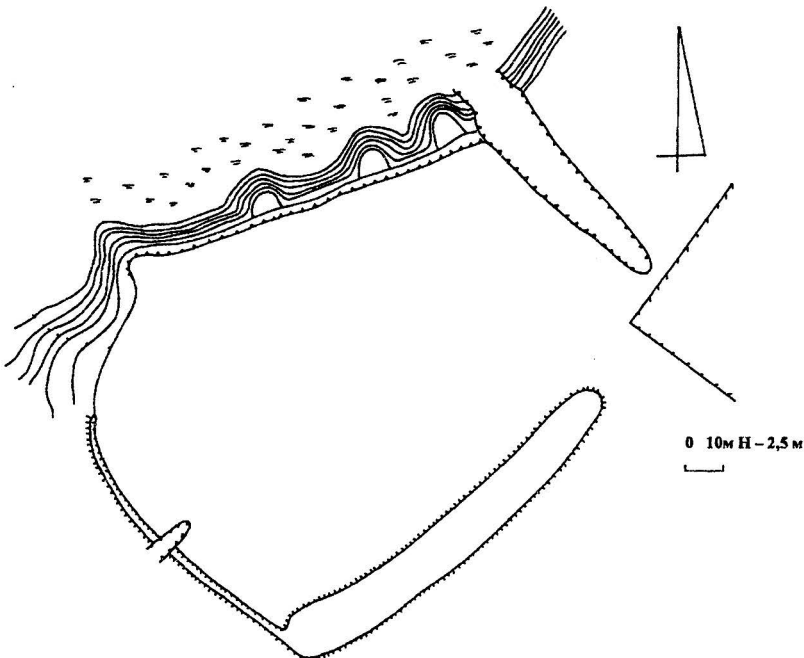

Рис. 1. Білопілля, м. Городище багатозарове. Дитинець давньоруського міста Вир та козацьке містечко Крига. План Є.М.Осадчого та О.В.Короті, 2006.

ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ ЩОДО ОПISУ ЗБРОЯРСЬКИХ АРТЕФАКТІВ

Опрацьовуючи матеріали зброярських збірок, аналізуючи досвід десяти років праці з цієї проблематики, автор ставив на меті довести до широкого загалу фахівців деякі доробки, які, можливо, стануть у нагоді науковим працівникам, що змушені, за фахом своєї роботи, працювати з предметами озброєння. Ці коротенькі тези не претендують на остаточність у висновках, але, можливо, допоможуть зробити перші кроки на тернистому шляху пізнання військової історії крізь багатовимірну призму артефактних надбань.

Дослідження зброярського артефакту розпочинається з опису. Опис є обов'язковою процедурою дослідження будь-якого зразка озброєння, що виступає невід'ємною складовою частиною культурної спадщини тієї чи іншої епохи та народу. Це засіб для отримання наукових даних, які, при необхідності, можуть бути використані в якості джерела аналітичної інформації, готової аналогії чи стати необхідним чинником культурно-хронологічної атрибуції. Відповідно, обов'язковою вимогою стає підготовка описової інформації у максимально повному обсязі, якого було б достатньо для реалізації поставленої мети чи складання уявлення (креативна віртуалізація) про річ, за умови неможливості унаочнення.

Опис може здійснюватися у вербальному (словесному) та візуальному (малюнок, фото) вигляді. Оптимальним варіантом, безумовно, є наявність обох цих видів. В такому випадку досягається максимальний ефект унаочнення та асоціативного запам'ятовування. Однак слід зазначити, що при застосуванні вербального способу досить часто унеможливується використання вжиткової мови для здійснення точного опису артефакту, або виникає ефект двозначності (невідповідність змісту одного й того ж терміну у вжитковій мові та професійному слензі). Тому доцільним вбачається використання слів іншомовного походження, які є загальноприйнятими для фахової спеціальності. Також нагальним і не вирішеним є питання щодо розробки та уніфікації вітчизняної базової зброярської термінології — фахового сленгу.

У залежності від стадії дослідження, вербальний опис може бути довільним (попередні нотатки, чернетки, щоденник дослідження і т.п.) та формалізованим (кінцевий варіант, оптимізований під конкретне завдання). Незалежно від ситуативно обраної форми опису, бажано дотримуватися деяких обов'язкових вимог:

ОБ'ЄКТИВНІСТЬ. Занотовуються лише ті дані, значення яких не залежить від дослідника. За можливості слід уникати метафоричних назв у формалізованому описі (що, в принципі, є допустимим для довільного). Асоціативні прикмети, якщо вони виникають, краще всього використовувати на стадії попереднього опису, в окремо відведеному для цього місті (наприклад, у графі «Інше», «Зауваження», «Примітки» тощо). В цілому ж, допускається пере-

несення до формалізованого опису (у спеціально відведеному місті) згаданих вище асоціативів, у випадку, коли вони є специфічно-притаманними рисами артефакту, або сприяють виокремленню артефакту із числа йому подібних.

УНІФІКАЦІЯ. Опис близьких за характером речей доцільно укладати у однаковій послідовності. Це значно полегшує подальшу обробку інформації, а при необхідності дозволяє швидко знаходити необхідні фрагменти. Ця вимога, насамперед, стосується формалізованого опису.

ОБСЯГ. З практики відомо, що опис окремих артефактів, дуже складно зробити у короткому вигляді, не втрачаючи при цьому необхідної інформації. Однак, слід намагатися це робити. Саме цим викликаний розподіл типів опису, які повинні співіснувати, одночасно відповідаючи різним стадіям дослідження. У довільному описі, як правило, зберігаються певні зауваження, думки, що виникають під час опрацювання матеріалу, асоціації, аналогії тощо, які не можуть бути перенесені до формалізованого опису, але саме завдяки їм, дослідник має повне уявлення про матеріал дослідження. Тобто, формалізований опис є підсумком – висновком щодо артефакту, в той час як попередній опис — відбиток пошуку, торування шляху до кінцевої мети дослідження. Таким чином, формалізований опис набуває чинності констатуючого факту, в той час як попередній – гіпотетичного.

При укладанні опису артефакту виокремлюються специфічні риси – індикатори, що підкреслюють окремі властивості чи ознаки і дозволяють в наступному здійснювати порівняння між описовими одиницями, з метою встановлення наявності – відсутності, ідентичності чи тотожності. Слід зауважити, що для опису використовуються лише об'єктивні існуючі властивості – ознаки. Вони можуть передатися словами, умовними позначками, графічними елементами; утворювати добірки рис – ідентифікаторів, які, в подальшому, трансформуються у лексичні одиниці фахового сленгу. Як правило, ця штучна мова дуже різниться від вжиткової. Головна розбіжність полягає у змістовній однозначності слів. У сленгу кожне слово має чітке значення, отже, варіативність використання синонімів в описі є неприпустимою. Використання сленгу попереджує довільну заміну одного слова на інше, що гарантує дотримання змістовного наповнення. Кожне слово – це окрема лексична одиниця, якій притаманні неповторні змістовні властивості, що, в свою чергу, робить більш жорстким процес уніфікації та однорідності визначень.

Зазначимо, що опис ніколи не може бути абсолютно повним, бо його повнота визначається конкретним завданням. Однак, інколи буває так, що виникає потреба використати опис для кількох цілей. Тому, зважаючи на це, хотілося б ще раз наголосити на необхідності диференційованого підходу до укладання – в своєму доробку треба обов'язково зберігати довільний опис (чернетки, щоденник дослідження), а формалізований — готувати задля конкретної мети.

Зброярські артефакти дуже різноманітні і не менш різноманітні їхні ознаки. Доцільним вважається використовувати ті види ознак, які полегшують вирішення поставлених завдань. Подібні види ознак утворюють категорію. Можна виділити кілька основних категорій: морфологічні (елементи які описують форму артефакту); технологічні (характеризують сукупність технічних прийомів

які використовуються для виготовлення артефакту); стилістичні (використовуються при описі художніх особливостей артефакту). Всі зазначені категорії мають змістовні (кількісні) та параметральні (якісні) показники.

Змістова ознака фіксує наявність або відсутність в артефакта даної властивості. Наприклад: форма леза, матеріал обклашки руків'я тощо. Фіксоване значення змістовної ознаки проявляється у наданні їй уточнюючої назви: лезо пряме або викривлене; матеріал — сталь, шкіра, бавовняний шнур; колір — чорний, червоний, синій і т.п. Параметрична ознака не лише фіксує дану властивість речі, а й вказує на кількість таких властивостей.

Абсолютним значенням ознаки слід вважати результати метричних досліджень. На перший погляд, немов би, ніяких складнощів на цьому етапі не передбачається, однак, як показує практика, фактична відсутність загальноприйнятих методик, породжує на цій стадії роботи дослідника досить багато непорозумінь. Результатом стає різниця в обмірах однієї й тієї ж речі, при опрацюванні її різними дослідниками. Отже, виникає нагальна необхідність чітко обумовити методику та послідовність метричних досліджень, ввести поняття контрольних точок (фіксовані точки, проходження яких повинне бути обов'язковим); застосувати єдину просторову орієнтацію при опису зразка озброєння.

Досить зручним є представлення обраних ознак (в залежності від поставлених перед дослідником завдань) в одному місці. В даному випадку, слід розуміти не кількісну повноту (бо вона може змінюватися, у залежності від кінцевої мети), а скоріше — структурну. При аналізі поставленого завдання слід прояснити для себе межі, необхідні для його виконання, і на підставі цього забезпечити описи ознак різних видів: морфологічних, метричних, стилістичних, паспортних і т.п.

На закінчення огляду хотілося б додати, що методика артефактного опису не вичерпується наведеними тезами. Подані матеріали — невеличкий фрагмент цілої праці, присвяченої проблематиці дослідження військово-культурних предметно-речових надбань різних культур й епох, які є доступними для вивчення у збірках музейних установ різного рівня.

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА РОБОТА УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ПОЛТАВЩИНИ

Людство все частіше повертається до своїх джерел, щоб збагнути хто ми, чий ми діти? Крапля за краплею українська нація повинна відновити і реконструювати своє історичне багатство, відродити спільну пам'ять і традиції, душу народу. За 15 років державного і духовного відродження України відбулися великі позитивні зміни у справі збереження та відродження історії, культури, виховання національної свідомості, духовного збагачення особистості.

Природна цікавість дітей до схованих скарбів, таємниць зниклих цивілізацій, давніх письмових знаків у дітей 12-14 років надзвичайно велика. Шкільні програми не передбачають вивчення археології у школі, за винятком предмету „Давня історія Полтавщини”, що вивчається в 6-му класі. Тому такю корисною і захоплюючою справою займаються археологічні гуртки, яких у області декілька. Більше 20-ти років працює археологічний гурток Полтавського обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді (керівник Н.Д.Бровко), обласного ліцею-інтернату для обдарованих дітей із сільської місцевості ім. А.С.Макаренка (керівник С.В.Сапегін), Шишацької гімназії (В.А.Соловей), Кременчуцького БДЮТ (керівник О.Ю.Івахненко), НВК ім. Л.І.Бугаєвської (керівник С.М.Скрипник).

Завершується навчальний рік у гуртках, зазвичай, археологічними ЕКспедиціями. Це справжня школа життя для дітей і в той же час – це найбільш цікава форма залучення їх до вивчення найдавнішого періоду історії рідного краю.

Вихованці гуртка „Юний археолог” Полтавського обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді з 1984 р. беруть активну участь в археологічних експедиціях у складі Лівобережної скіфської експедиції ПДПУ (керівник П.Я.Гавриш). Діти працювали на пам'ятках скіфського часу: Книшівському городищі, на поселеннях Саранчівка і Довжик та Більському городищі.

У червні 2006 р. брали участь в археологічних розкопках поселення фінальної бронзи та черняхівської культури біля с.Сердюки Полтавського району. Діти працювали в складі польової експедиції Національного музею заповідника українського гончарства в Опішні та Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України. Ідея взяти участь у розкопках поселення черняхівської культури з'явилася у вихованців після їх участі у I Всеукраїнській дитячій археологічній конференції „Матеріальна культура давніх народів України”, присвяченій 155-річчю з дня народження В.В.Хвойки, що відбулася у травні 2006 р.

І.Т.Черняков подарував вихованцям свою книгу „Вікентій Хвойка”, з якої вони дізналися багато цікавого, зокрема і те, що першовідкривачем черняхівської культури був В.Хвойка. Слід зауважити, що до цього часу діти працювали лише на пам'ятках скіфського часу, тому їм було цікаво побачити, що ж являють собою поселення черняхівців, в яких будівлях вони жили, що залишили після себе. На всі ці запитання вони могли отримати відповідь лише взявши участь у розкопках.

Ще на заняттях гуртка юні археологи дізналися, що будучи одним з найскладніших феноменів в історії давнього населення Європи, черняхівська культура вже близько 100 років привертає до себе пильну увагу дослідників. Питання етносу цього народу і сьогодні є найважливішим у науці.

Результатами експедиції були задоволені і діти, і їх керівники. За час роботи було розкопано 3 ями. Серед них виділяється зернова яма, в якій виявлено, крім уламків гончарного посуду черняхівської культури, фрагмент ножа та цвях. Результати робіт можуть служити основою для написання праць, що стосуються давнього минулого Полтавщини та України.

Вихованці гуртка беруть участь у роботі Малої академії наук. Полтавське територіальне відділення Малої академії наук розпочало свою роботу у 1992 році. Вже на першій обласній науково-практичній конференції школярів працювала секція археології, де звітували "перші ластівки" — вихованці археологічних гуртків Полтавської обласної станції юних туристів (керівник гуртків. Н.Д.Бровко).

Саме з цього часу юні археологи Полтавщини проклали шлях до свого Олімпу – на Всеукраїнські конкурси науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН. На сьогодні секція археології одна з найпотужніших в Україні. Першою "зірочкою" стала вихованка археологічного гуртка Полтавського обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді Марина Дараган. У 1992 та 1993 рр. вона посідала призові місця на обласних науково-практичних конференціях школярів. Всеукраїнських конкурсів на той час ще не було Але у 1992 р. на республіканській конференції істориків, присвяченій ювілею М.Грушевського, команда з м. Полтави посіла III місце. Нині Марина Дараган, археолог, кандидат історичних наук, працює в Інституті археології НАН України.

Після створення у 1993 р. Малої академії наук України на її щорічних конкурсах завжди були переможцями або призерами юні дарування з Полтавщини. Так на секціях археології перемоги здобували: Наталія Жалінська – II місце (1994 р.); Михайло Капустян – II місце (1995 р.); Олексій Шарбенко – III місце (1999 р.), III місце (2000 р.), II місце (2001 р.); Олександр Удовиченко – II місце (2002 р.); Світлана Шульга – II місце (2003 р.); Ілля Гавриленко – III місце (2005 р.); Ганна Верменич – III місце (2006 р.).

Займаючись, науковою роботою, здійснюючи свої „маленькі відкриття”, юні дослідники поступово включаються у складні взаємовідносини зі світом природи і суспільства. Цілеспрямована праця розуму, душі безперечно сприяє самопізнанню і моральному становленню особистості. Затрачуючи свій особистий час, учні розвивають у собі творче мислення, відповідальність, вміння відстояти свою точку зору, здатність не губитися перед аудиторією.

РЕКОМЕНДАЦІЇ
7-го науково-практичного семінару
«Охорона та дослідження пам'яток археології»

(м.Полтава - смт.Котельва, 7-8 грудня 2006 р.)

У роботі семінару взяли участь 25 археологів — представників переважної більшості наукових та освітніх установ Полтавської і Сумської областей, співробітники двох управлінь культури і туризму Полтавської та Сумської областей. Практично повним складом були представлені фахівці Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури і туризму Полтавської облдержадміністрації, Полтавського краєзнавчого музею та Історико-культурного заповідника «Більськ», окремими учасниками — дослідники пам'яток найдавнішого минулого з Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішні, Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка, Інтернату-ліцею для обдарованих дітей у с.Ковалівка Полтавського району, Пирятинського ліцею, представники у двох областях ДП Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України, редакційної групи «Зводу» по Сумській області управління культури і туризму Сумської облдержадміністрації.

Основною проблемою обговорення на семінарі було питання відновлення роботи над археологічною частиною тому «Зводу пам'яток історії та культури» Полтавської області, чому були присвячені 15 доповідей та близько 20 виступів учасників наукового зібрання. Проведені 3 пленарних засідання: у м.Полтаві, у обласному Центрі археології, та 2 у смт.Котельва — в Історико-культурному заповіднику «Більськ». Крім того, здійснений виїзд учасників до західної округи Більського городища, де під час роботи семінару проводилися наглядові археологічні дослідження співробітниками ІКЗ «Більськ».

Учасники семінару з розумінням поставилися до складної проблеми, яка, певною мірою, зачіпала наукові інтереси, фактично, кожного з них, а також мала певні історичні «нашарування» незавершеної роботи, полишеної більше ніж на десятиліття.

Виходячи з досвіду роботи над томом «Зводу» у 1980-х рр., досвіду роботи сусідніх областей, учасники семінару вважають за можливе рекомендувати ряд заходів, які б, на їх думку, суттєво поліпшили роботу над підготовкою видання. Загальною точкою зору є включення до складу редколегії не тільки відповідальних керівників обласного рівня, а й людей, які можуть надати цій роботі реальну фінансову та конкретну організаційну підтримку, а також ввести до складу редколегії відомих фахівців, учених та громадських діячів, в тому числі і за вище зазначеними принципами.

Серед першочергових заходів одностайно визначені такі:

1. Затвердити склад обласної редколегії тому «Зводу пам'яток історії та культури» по Полтавській області.

2. Створити робочу групу на період підготовки тому «Зводу»: *вар. 1)* як окрему юридичну одиницю з науковим статусом, зі штатними працівниками (керівник групи; відповідальні спеціалісти: за пам'ятки археології, пам'ятки історії та монументального мистецтва; фахівець у галузі архітектури; сле-

ціаліст у галузі комп'ютерної підготовки редакційних матеріалів і фотозображень; оператор ПЕОМ, організаційно покласти її фінансове забезпечення через одну із централізованих бухгалтерій); *вар. 2*) з числа співробітників двох установ — Полтавського краєзнавчого музею і Центру охорони та досліджень пам'яток археології.

Першочерговими заходами у діяльності робочої групи та авторського колективу мають стати:

3. Поновлення «Словника» видання, проведення своєрідної «інвентаризації» наявних матеріалів і даних з метою укладання реального плану підготовки тому «Зводу».

4. Відновлення роботи авторського колективу над статтями, згідно із новими вимогами Головної редколегії «Зводу», забезпечення комп'ютерного набору матеріалів, підготовки ілюстративного блоку: фотознімків, планів, рисунків, креслеників, схем тощо.

5. Визначення до 01 червня 2007 р. з обсягом проведення необхідних дослідницьких робіт, зокрема, обстежень археологічних та історичних пам'яток, фінансування цієї роботи.

6. Проведення обстеження пам'яток, згідно із укладеними перспективним і щорічними планами, із забезпеченням відповідного фінансування.

7. Постановка питання про часткове фінансування робіт по «Зводу» за рахунок бюджетів районів і міст обласного підпорядкування (в т.ч. забезпечення автотранспортом, місцем проживання дослідників, оплатою фотопослуг, організацією авторських груп на місцях і т. ін.).

Як окремий варіант часткового вирішення питання, зокрема, підготовки археологічної частини «Зводу», пропонується випуск окремих видань, присвячених опису пам'яток археології за районами області та за конкретними містами. Подібний варіант реєстру для Полтави буде запропонований у підготовлених до друку матеріалах заходу.

Крім того, учасники семінару схвально відгукнулися на пропозицію укласти «Словник» тому «Зводу» на пам'ятки археології, відкоригувавши його зі «Списком нововиявлених археологічних об'єктів Полтавської області за 1990-2006 рр.», підготувати його до друку авторським колективом, з персональною відповідальністю за запропоновані дані, затвердити його управлінням культури і туризму облдержадміністрації — органом охорони пам'яток в Полтавській області як первинний пам'яткоохоронний документ та видати під грифом «Для службового користування» для проектних, земельних, пам'яткоохоронних установ області, райдержадміністрацій і міських рад тощо, з метою використання у практичній роботі. Відповідно до цього Списку буде сформований і зміст «Словника» тома «Зводу».

За дорученням учасників семінару, рішення підготовлене редакційною групою у складі *І.М.Кулатової, Л.М.Лугової та О.Б.Супруненко*.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АВУ** — Археологічні відкриття в Україні, Київ
АДУ — Археологічні дослідження на Україні, Київ-Запоріжжя
АЗ ПКМ — Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею, Полтава
АИП — Археологические исследования на Полтавщине, Полтава
АИУ — Археологические исследования на Украине, Киев
АЛЛУ — Археологічний літопис Лівобережної України, Полтава
АН УРСР — Академія наук Української РСР, Київ
АО — Археологические открытия, Москва
ВУАК — Всеукраїнський археологічний комітет, Київ
ДГУ — Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск
ДНУ — Донецький Національний університет, Донецьк
ІА НАНУ — Інститут археології Національної Академії наук України, Київ
ІА НАНУ — Інститут археологии Национальной Академии наук Украины, Киев
ЗРАО — Записки Российского археологического общества, Санкт-Петербург
КБЧ — Книга Большому Чертежу
КЗ ВУАК — Короткі звіттовлення Всеукраїнського археологічного комітету, Київ
КС — Киевская старина, Киев
НА ІА НАНУ — Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ
НА ІА АН УССР — Научный архив Института археологии Академии наук Украинской ССР, Киев
НА ПКМ — Науковий архів Полтавського краєзнавчого музею, Полтава
НАН — Національна академія наук
НА ЦОДПА — Науковий архів Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури і туризму Полтавської облдержадміністрації, Полтава
МАО — Московское археологическое общество, Москва
МИА — Материалы и исследования по археологии СССР, Москва-Ленинград
ОИПАП — Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины, Полтава
ПАЗ — Полтавський археологічний збірник, Полтава
ПАП — Пам'ятки археології Полтавщини, Полтава
ПДМ — Полтавський державний музей ім. В.Г.Короленка, Полтава
ПКМ — Полтавський краєзнавчий музей, Полтава
САИ — Свод археологических источников, Москва
ТД — Тезисы докладов
ТДС — Тезисы докладов и сообщений
Тр. ... АС — Труды Археологического съезда, Москва
Тр. МАО — Труды Московского археологического общества, Москва
УООПИК — Украинское Общество охраны памятников истории и культуры
УТОШК — Українське Товариство охорони пам'яток історії та культури
ЦОДПА — Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури і туризму Полтавської облдержадміністрації, Полтава

ЗМІСТ

Годзенко В.Д. Відновлення роботи на "Зводом пам'яток історії та культури" — невідкладне завдання	3
Кулатова І.М. Про підготовку археологічної частини "Зводу пам'яток історії та культури" (Роботи Центру археології)	5
Лугова Л.М. До питання підготовки археологічної частини "Зводу пам'яток історії та культури" Полтавської області (Роботи Полтавського краєзнавчого музею)	7
Супруненко О.Б. До укладання реєстру пам'яток археології території міста Полтави	9
Тимошук А.І. Деякі нововиявлені пам'ятки археології Полтавщини	12
Супруненко О.Б. З історії вивчення катакомбних старожитностей на Полтавщині	14
Шерстюк В.В. Зрубні старожитності у "Зводі пам'яток історії та культури" Полтавської області	21
Гейко А.В. Пам'ятки Полтавщини епохи фінальної бронзи: проблема вивчення	23
Ткаченко О.М. Археологічні розвідки на території Котелевського району	25
Верещака В.М. До археологічної карти Оржицького району	28
Мельникова І.С. Матеріали з Більського городища та його округи у зібранні Полтавського краєзнавчого музею	30
Луговий Р.С. Нові пам'ятки в басейні р.Говтва	33
Головко І.В. Римська монета на території Пирятинського району на Полтавщині	35
Головко І.В. Поселення доби бронзового віку у Пирятинському районі	40
Володарець-Урбанович Я.В. Пеньківські старожитності на Полтавщині (до укладення зводу знахідок)	41
Калашник Є.С. Салтівські старожитності Полтавщини у "Зводі пам'яток історії та культури"	45
Приймак В.В. Городище у с.Боромля	48
Сапегін С.В. Пам'ятки селітрового виробництва Полтавщини та їх висвітлення у "Зводі пам'яток історії та культури"	51
Приймак В.В., Коротя О.В., Осадчий Є.М. Дослідження на городищі Курган-Азак у 2005-2006 рр.	55
Осадчий Є.М. Козацьке містечко Крига	60
Тітков О.В. Деякі зауваження щодо опису зброярських артефактів	63
Бровко Н.Д. Науково-дослідницька робота учнівської молоді Полтавщини	66
Рекомендації 7-го науково-практичного семінару "Охорона та дослідження пам'яток археології"	68
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	70
ЗМІСТ	71

Наукове видання

**ОХОРОНА ТА ДОСЛІДЖЕННЯ
ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ**
(Матеріали 7-го науково-практичного семінару)
Збірник наукових статей

Відповідальна за випуск — *Максименко Г.М.*

Технічний редактор — *Тітков О.В.*

Коректор — *Супруненко О.Б.*

Комп'ютерний набір — *Мироненко К.М., Тимощук А.І., авторський.*

Здано в набір 15.12.2006 р. Підписано до друку 28.12.2006 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Таймс, Ньютон. Друк офсетний.

Ум-друк. арк. 5,0. Ум-фарб. відб. 4,7. Обл.-вид. арк. 4,5.

Тираж 300 прим. (1-й з-д — 120 прим.). Вид. № 114. Зам. № 07/2006.

Видавництво «Фірма«Техсервіс»,

м.Полтава, вул.Міщенка 2. Тел. (0532) 56-36-71.

